SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Vavro, Zo slavizmov v slovenčine za prvej svetovej vojny ■ E. Jóna, Účasť M. M. Hodžu pri formovaní spisovnej slovenčiny ■ Š. Peciar, Kvantita slovies na *-ovať* ■ M. Marsinová, Názvy typu *murárčina* ■ J. Oravec, Rozhraničenie prípon *-a/-u* v genitíve sg. vzoru *dub* ■ A. Habovštiak, Theo H. Florin a jeho básnická reč ■ V. Uhlár, Pôvod názvu Mohelnica

DISKUSIE

M. Ivanová-Šalingová, Z problematiky čísloviek a číselných výrazov

SPRÁVY A POSUDKY

Doc. Jozef Vavro šesťdesiatročný. J. Furdík ■ K. Habovštiaková, Bernolákovo jazykovedné dielo. M. Hayeková

ROZLIČNOSTI

3 | 35 | 1970

VYDAVATEĽSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
Eugen Jóna
VÝKONNÝ REDAKTOR
Ladislav Dvonč
REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Holý, Gejza Horák, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Rudolf Krajčovič, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička,
REDAKCIA
Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

J. Vavro, Zo slavizmov v slovenčine za prvej svetovej vojny 129
E. Jóna, Účasť M. M. Hodžu pri formovaní spisovnej slovenčiny 134
Š. Peciar, Kvantita slovies na *-ovať* . . . 142
M. Marsinová, Názvy typu *murárčina* . . 152
J. Oravec, *Rozhraničenie prípon -a/-u* v genitíve sg. vzoru *dub* 161
A. Habovštiak, Theo H. Florin a jeho básnická reč 169
V. Uhlár, Pôvod názvu *Mohelnica* 174

DISKUSIE

M. Ivanová-Šalingová, Z problematiky čísloviek a číselných výrazov 179

SPRÁVY A POSUDKY

Doc. Jozef Vavro šesťdesiatročný. J. Furdík . 185
K. Habovštiaková, *Bernolákovo jazykovedné dielo.* M. Hayeková 186

ROZLIČNOSTI

Väzba druhotnej predložky *vyjmúc.* Š. Peciar 191
Design — priemyselné výtvarníctvo. L. Dvonč. 192

22. 12. 1917), z francúzskych na *Temps* (napr. 17. 12. 1917) a na iné. Hodne sa do Národných novín preberalo z českých *Národných listov* (napr. 27. 2. 1915) a zrejme aj z poľskej a južnoslovanskej tlače. Táto rôznostrannosť pôvodu vtedajších informácií sa odzrkadlila aj na variáciách výrazových prostriedkov — a to zavše i v tom istom čísle — i v oblasti vojnovej alebo vojenskej lexiky, resp. terminológie, takže aj v tomto sa zračí značná rozkolísanosť slovenského novinárskeho výraziva, ako to vôbec býva v pohnutých údobiach dejín spisovného jazyka.

Tu si chceme všimnúť najmä slavizmy zo slovníkovej oblasti (substantíva, adjektíva a slovesá), no aj z oblasti syntaktických spojení, väzieb a rôznych zvratov.

Najsamprv sa dotkneme r u s i z m o v. Mimoriadne hojné ruské jazykové vplyvy v spomínaných ročníkoch Národných novín týkajú sa vojnových akcií, situácií na jednotlivých bojiskách, zbraní, diplomatických osôb a vecí súvisiacich s vtedajšou medzinárodnou situáciou vôbec. No nájdu sa i v príležitostných úvahách a črtách s historickou tematikou a pod. Je tu predovšetkým bohatá vrstva substantívnych pomenovaní ruského pôvodu.[1] Tak veľmi zhusta sa vyskytuje v správach, vo zvestiach z bojísk, slovo *nábeh* (z rus. *набег*) popri neskoršie — v zhode s češtinou — zaužívanom *útok;* napr. *francúzske nábehy* (2. 1. 1915), ale *náš útok v Srbsku* (16. 10. 1915). Podobne namiesto termínu *oheň* (z rus. *огонь*), ktorý sa v správach z bojísk takmer sústavne objavuje, až neskoršie preráža slovenské (a české) *paľba;* napr.: *zosilnený oheň diel a pušiek* (23. 2. 1915), *mínovým ohňom* (11. 6. 1918 a inde), *prudkú paľbu* (12. 2. 1918 a inde). S obľubou sa používa vojenský termín *borba* (podľa rus. a srbochorv. vzoru), pravda, popri synonyme *boj;* napr.: *borby pri Vyšehrade, borba bola zúfalá* (2. 2. 1915), *ťažká borba trvá, o ťažkom boji Nemcov s Angličanmi* (1. 5. 1917 atď.). Nápadnými rusizmami sú tu niektoré nepreložené slová. Také sú napríklad podstatné mená typu *schvátky* či *schvatky* (rus. *схватки*) — šarvátky; *žertvy* (vo vojenskom zmysle, rus. *жертвы*) — obete; *chrabrecy* (rus. *храбрецы*) — odvážlivci; *bazis* (rus. *базис*) — základňa; *spôsobnosti* (rus. *способности*) — schopnosti; *východ — východisko* (rus. *выход*); *metele* (rus. *метели*) — fujavice; *konnica* — jazda (rus. *конница*); *laury* — vavríny (rus. *лавры*); *cársky úkaz* — nariadenie (rus. *указ*); *forty* — pevnosti (rus. *форты*), *zmuta* — zmätok, zmätené časy (rus. *смута*); *šajky* — tlupy (rus. *шайки*); *monastiery* — kláštory (rus. *монастыры*); *Poľša* — Poľsko, atď. Napríklad: *schvátky* (13. 2. 1915); *rukopašné schvatky* (mnohokrát, napr. 26. 10. 1915); *chrabrecov* (5. 1. 1915 a inde); *prajnú bazis pre ďalšie udalosti* (5. 1. 1915); *v ohromnej spôsobnosti manévrovania* (tamže); *hľadať východ z položenia* (12. 1. 1915); *svobodný východ na more* (13. 2. 1915); *istý záloh* (= záruka) *šťastlivej budúcnosti* (2. 1. 1915); *generál konnice* (13. 2. 1915 a inde); *ruské vojská rozmnožili svoje laury* (tamže); *cárskym úkazom* (napr. 16. 2. 1915), *vnešné forty Dardanell* (23. 2. 1915); *nik nechce krajinu vrátiť do vnútorných zmút* (16. 10. 1915); *za bezgramotnosť* (18. 10. 1917); *zbojnícke šajky* (4. 12. 1917); *v monastieroch* (tamže); *hranice medzi budúcou Poľšou a Ukrajinou* (3. 1. 1918) a podobne.

[1] V citátoch zachovávame vtedajší pravopis.

Takéhoto charakteru sú i ďalšie rusizmy: *veľký kňaz Michal* (3. 1. 1918) namiesto sloven. *veľknieža; do ministerstva inostrannych* (!) *diel* popri častejšom *minister zahraničných diel* (napr. 14. 1. 1915), *za ministra vnútorných diel* (2. 2. 1915); *anglické admiralitejstvo* (30. 1. 1915 a inde); *v bezporiadku* (tamže); *4 kanóny ohromnej veličiny*, t. j. veľkosti (14. 1. 1915 a inde); *proti neutrálnym korábom* (napr. 9. 2. 1915); *o suďbe švédskeho parníka* (2. 3. 1915); *pod opekou* (6. 8. 1918); *zasadnutie dumy* (16. 2. 1915); *hrot baťuškovej piky* (9. 5. 1918); *číslo* vo význame „počet" (napr. 3. 5. 1917) atď. Sem patria aj niektoré združené pomenovania, niekedy aj kalkované podľa ruských predlôh, napríklad: *vozdušné lode* podľa rus. *воздушные корабли* (napr. 26. 1. 1915); *za vojenného ministra* (tamže); *linejná loď* (15. 1. 1915) — rus. *линкор — линейный корабль*, *dŕžavnej rady* (13. 2. 1915), *v rukopašnom boji* (napr. 4. 3. 1915), t. j. v boji chlapa proti chlapovi; *konnú kasáreň* (2. 11. 1915); *do ruského plenu* (napr. 13. 9. 1917) namiesto *do zajatia; vozdušný útok* (napr. 9. 2. 1915), inde *letúnsky útok* (napr. 3. 5. 1917); *mimoriadny poslanec Francie* — namiesto *vyslanec* — (5. 1. 1915 a inde), podľa ruského slova *посол*.

V súvislosti s revolučnými pohybmi v rokoch 1917—1918 uvádzajú *Národnie noviny* postupne — občas aj s istými rozpakmi — také slová, ako sú: *druhovia (tovarišči)*[2], *disciplína tlupy*, t. j. davu; podobne *tlupa sa tlačí*, *„buržuí"* (bourgeois = mešťan), *od boľševikov* (napr. 17. 7. 1917) alebo *boľševíkov* (27. 11. 1918), *centrálny výbor sovietov* (3. 1. 1918), *rada robotníkov a vojakov* (tamže) a iné.

Z adjektívnych rusizmov sú časté najmä: *vojenný* (sústavne), *mnohočíselný* (napr. 2. 1. 1915), *poziconného boja, protipostavenýma* (!) *princípmi* (13. 3. 1915), *v inostranných novinách* (16. 2. 1915), *vnešné forty* (23. 2. 1915), *svobodný priechod*, t. j. voľný (4. 3. 1915 a inde), *podvodné člny* (9. 2. 1918) — rus. *подводные лодки, americánska vláda* (tamže) a pod.

Veľa rusizmov je v slovesných tvaroch: *naše vojská vzaly niekoľko výšin* (2. 1. 1915 a sústavne); *no i Rudku sme zaujali* (28. 2. 1915); podobne zas *vziať oporný punkt* (5. 1. 1915), alebo tiež: *sme vydobyli výšiny* (14. 10. 1915); ďalej: *loď potonula; koráb potonul* (5. 1. 1915); *nápady boly odklonené, ďaleko nazad odklonili* (5. 1. 1915), *napádajúcu kolonnu sme odklonili* (20. 2. 1915); alebo: *ráno už* (Rusi) *odstúpili, zpráva o odstúpení* (14. 1. 1915), t. j. ustúpení; podobne: *vyrazily smýšľanie Rumunov*, t. j. vyjadrili; *primknúť k Rusku* (13. 2. 1915) t. j. pridať sa; *šturmovali* (16. 2. 1915); *vojsko sa neumenší* (23. 2. 1915), (loď) *dobugsovať* (4. 3. 1915), *národné želania vyplniť* (16. 10. 1915); *Bulharsko objavilo Srbsku vojnu* (tamže), t. j. vyhlásilo; *lekár zbežal* (23. 1. 1915), *blokírovať Anglii* (30. 1. 1915), *bol areštovaný, šiance zaštítené boly radom bombi* (2. 2. 1915), *ženy nás uhostili všade* (1. 6. 1918), *všetci prestali kúriť* (17. 7. 1917) atď. — Podľa ruského vzoru používajú sa často základné tvary minulého času, a to aj od slovies nedokonavého vidu, napríklad: *padnuvších v boji* (3. 5. 1917), *trvavšej* (8. 12. 1917), *napádavšie patrule* (23. 1. 1918), *opustivšiemu* (6. 8. 1918) a pod.

No aj v oblasti nesklonných slov nájdu sa kde-tu markantné rusizmy: *nechce sa uraziť, ale naprotiv* (= naopak) *chrániť* (2. 1. 1915); alebo: *boly seriozne* (!) *ranené* (30. 1. 1915) a iné.

[2] Z článku o ruskej revolúcii, kde sa medziiným píše: V Rusku sú totiž dnes všetci ľudia *druhovia, tovarišči*. — Štylizovali to podľa novín *Temps* (slovo *druh* podľa fr. *camarade*).

Dosť je rusizmov v syntaktických a frazeologických spojeniach, väzbách, zvratoch. Často ide najmä o dobové kliše, zaužívané vo vojenskom spravodajstve. Napríklad: *na západe nič nového* (7. 11. 1915 a inde). Tu ide vlastne ešte o germanizmus *(im Westen nichts neues)*, ako aj vo fráze: *Na rieke Pilici je položenie nepremenené* (napr. 5. 1. 1915 a sústavne) — z nem. *unverändert.* No už rusizmus cítiť v zvratoch, ako je *položenie bez premeny* (5. 1. 1915 a inde) z rus. *без перемён.* Podobne: *talianske bojište: nijakej premeny* (23. 1. 1917); *na južnom bojišti sa ničoho nestalo* (tamže); *v Karpatoch nestalo sa ničoho vážneho* (26. 1. 1915); *talianske bojište; ničoho zvláštneho* (25. 1. 1917) atď. Alebo: *Nábeh alpínov sa ztroskotal v našom ohni* (28. 10. 1915), *bitka išla úspešne* (25. 1. 1915), *ide kanónový boj* (14. 1. 1915), *pokračujeme napádať* (14. 1. 1915)), *nepriateľ bol krvavo odbitý* (28. 1. 1915), *prestal nastupovať k anglickým brehom* (30. 1. 1915), *naše operácie idú očakávaným poriadkom* (16. 2. 1915). K tomu porov rus. *всё идёт своим порядком.*. Podľa ruského modelu uvádzajú sa frontové správy predložkovým spojením *od nemeckého hlavného komanda* (sústavne), alebo sa na rus. spôsob uvádzajú situačné údaje bezpredložkovou rekciou: *južne Visly,* no i *južne od Lusse* (23. 2. 1915), *východne Verdunu* (tamže) a pod.

Ako sme už v úvode poznamenali, hodne materiálov pre Národnie noviny sa čerpalo z českých novín. Z bohemizmov vyskytujúcich sa vo vtedajších našich novinách uvedieme napríklad: *letorostov* (napr. 9. 3. 1915), *rád železnej koruny* (12. 1. 1915), *lžám, indy, vojína* (14. 1. 1915), *prádlo, vzdáva vďak* (13. 2. 1915), *podrostu* (20. 1. 1917 a inde), *odstíny* (6. 8. 1918), *veškerá branná moc* (5. 1. 1915), *nezapomenuteľného Jindricha Mošnu* (tamže), *vo viedeňskej* (tamže a inde), *zdejšia* (16. 10. 1915), *obtížnej nečistoty, dýchacie obtíže* (23. 1. 1915), *sbratrený* (13. 2. 1915), *teprv* (6. 8. 1918) a iné.

Polonizmy nájdu sa v uvedených ročníkoch Národných novín hlavne v rôznych črtách, besedniciach a podobne. Ide však najčastejšie o lexikálne citáty, ako sú napríklad tieto: *Teatr żydowski na ulici Chmielnej; walki* — s vysvetlením, že ide o „borby"; *Teatr letni, na ulici Wierzbowej* (28. 10. 1915), *giełda* (= burza), *Bank handlowy,* nejakého *„faceta", „valka kwiatowa", Poliakom z Królewstwa, dorožky* (!) (= fiakre), *samochody* (= autá), Turíce po poľsky *„zielone święta"* (!), *„letnej stolice"* (hlavného mesta), *za Żelaznou bramou* (14. 10. 1915) a pod. Polonizmus je i často používané sloveso *osvedčiť* (poľ. *oświadczyć*) vo význame „vyhlásiť": *osvedčili menom svojich vlád* (16. 10. 1915 a inde). Na iných miestach sa píše, že treba *naviazať novú kulturálnu niť medzi Poľskou a Slovačiznou* (22. 8. 1918).

Zo srbochorvátčiny pochádza tiež niekoľko výrazov, udomácnených v oných rokoch v našej novinárskej reči. Tak napríklad veľmi často sa vyskytuje opozitum *nápad — protinápad,* podľa srbochorv. *napad* (resp. i podľa rus. *нападение*) a podľa srbochorv. *protivnapad,* t. j. *útok* a *protiútok: nápad spojencov trvá, nápady boly odklonené, protinápad Rusov* (2. 1. 1915 a inde). Sústavne sa používa srbochorvátsky vojenský termín *križiak,* adaptovaný zo srbochorv. *križak,* vo význame „krížnik" (napr. 26. 1. 1915). Spoločným rusko-srbochorvátskym prevzatím je často sa vyskytujúce už spomenuté slovo *borba,*

ako napríklad ešte: *borba na bodáky* (23. 1. 1915 a inde). K nemu pristupuje sloveso *boriť sa* (srbochorv. *boriti se* „bojovať"), ako napr. vo vete: *U nich* sa borí *každý človek,* bori sa *všetko* (z besednice o opätovnom páde Šabca — 5. 1. 1915). So záľubou preberajú sa zo srbochorvátčiny takéto slová: *komitom* (inde z bulharčiny *komitačov), okoliny, domovina* (23. 1. 1915), *pobratima* (1. 6. 1918). Sústavne sa píše v kontextoch srbochorv. *planina* vo význame „vrch"; napr. *na planine, očistiť planinu Pančica* (30. 8. 1917), *vydobyli planinu* (24. 1. 1915 a inde). Je tu i srbochorv. pomenovanie hlavného mesta: *prestolnica* (napr. 16. 10. 1915); často sa nadmieru pod vplyvom srbochorvátčiny používajú aj slová *junáci, domovina* a pod. (napr. 23. 1. 1915). V cestopise po Srbsku (15. 6. 1917) sa napríklad vysvetľuje srbské slovo *delovodja* ako „úradník zodpovedajúci obecnému notárovi". Sú tu i ďalšie juhoslavizmy, ako je *stredište,* srbochorv. *središte* (5. 6. 1917) a výraz „z dreva postavených kolíb alebo *hambárov",* srbochorv. *хамбар* (tamže) a pod. Druhom lexikálneho citátu je napríklad i reč o trojjedinej *kraljevine* (6. 8. 1918) v súvislosti so správami o rozpadávaní sa rakúsko-uhorského mocnárstva, na ktorého troskách má vzniknúť i *Kraljevina SHS (Srba, Hrvata i Slovenaca),* neskoršia *Jugoslavija.* V besednici (Jozefa Maliaka) o Slovinsku sa píše o *dŕžavnej vinohradárskej škole* (16. 10. 1915) — podľa slovin. *državnovinogradniško učilišče.* V jednom z prevratových októbrových čísel Národných novín (z 12. 10. 1918) je, zrejme z úprimného slovanského zápalu, uverejnená v slovinčine hymna *Hej, Slováci.* V reportáži z Nového Sadu (21. 11. 1918) je pobratimské oduševnené srbochorv. zvolanie: *„Živila država Srba, Hrvata, Slovenca* (sic!)*! Zdravo ... Živilo srbské junácke vojsko!"* (m. *srpska junačka vojska).*

Väčšina z novinárskych slavizmov, výberove tu pertraktovaných, sa v slovenčine na dlhý čas neujala, čo je pochopiteľné najmä pri tých, ktoré mali citátový charakter. Nahradili ich neskôr vhodnejšie slová, zvraty a väzby zo špecifických slovenských, domácich koreňov. Jednako takéto rôzne prvky, prijímané do novinárskej slovenčiny z bratských slovanských jazykov, zohrali určitú národnouvedomovaciu úlohu v rokoch bojov i za novú, spravodlivejšiu organizáciu najmä strednej a východnej Európy — podľa zásad a postulátov vyplývajúcich z práva národov na samourčenie. A práve z okruhu výrazov, ktoré sa ujali v súvislosti s dejinným prelomom spôsobeným Veľkou októbrovou socialistickou revolúciou, prenikli do slovenčiny natrvalo slová, ako *boľševik, soviet, rada, revolúcia* a iné, a to v oných dňoch najmä prostredníctvom novín.

Eugen Jóna

ÚČASŤ M. M. HODŽU PRI FORMOVANÍ SPISOVNEJ SLOVENČINY

(Pokračovanie)

Svoje názory na podobu spisovného jazyka stredoslovenského typu overil si M. M. Hodža — podobne ako Ľ. Štúr — vo vlastnej spisovateľskej praxi prv, ako by ich bol vypracoval v teoretickej práci. Už r. 1845 vydal knižočku s názvom *„Nëpi Pálenku" to je „nëzabi"*.[1] Uplatňuje sa v nej pravopis založený síce v podstate na výslovnosti ako prv Bernolákov a Štúrov, ale obsahujúci aj prvky etymologicko-historické: vo vokalickom systéme po nepalatálnych (tvrdých) spoluhláskach samohláska *i* sa označuje podľa slovanskej etymológie ako *y (byť, vystáť, po slovenský, kedy, ako čoby této naše hory tatrianske);* v pádových príponách sa uplatňuje fonéma i grafém *é (ľudskéhо, této, ktoré tresty);* nepoužíva sa *ä (svatý, svetiť, opeť),* ani dvojhláska *iu;* dvojhlásky sa označujú dvoma vokalickými literami, a to nielen *uo* (ako v Štúrovom systéme), ale aj *ia, ie (šemrania, nie, muože);* nepoužíva sa palatálne *ľ (lebo, len, ludia, ludského, odtial, slovo zaslúbenia);* pri kombinácii foném palatálnosť *ď, ť, ň* pred *e* sa označuje — v tlači nedôsledne — mäkčeňom nad *e (ě) (budě, něbudě, něšpintajtě, eště);* používajú sa tvary na *-uo* v nom.-ak. sg. neutra *(lekárstvo, kteruo je niekedy horkuo ale i osožnuo);* v základnom tvare minulého času sa používa *-u* alebo *-v (jestli som vystúpiv, mor zúriu za niekolko týdňov, ten tam zmárniu len tělo, já som to už skúsiu)* atď.[2]

Hodžove odchýlky od štúrovskej praxe (v Nitre II, vo Francisciho publikáciách r. 1845, v básni Svojim vrstovníkom na pamjatku atď.) sa spočiatku v súvekej korešpondencii kritizovali.[3] V Štúrových časopisoch boli Hodžove príspevky upravené podľa prijatých zásad. Inak vo veci spisov-

[1] *„Nëpi Pálenku" to je „nëzabi".* Kázeň, ktorú mau dňa 9. brezna 1845, w Nědělu smrtnú wo Wrbicko=swato=Mikulášskom Chráme Kň. M. M. Hodža tam Sl. B. Kazatěl. Nákladom starssieho Pawla Miko. Urodzeného Gašpara Fejérpatakyho Pána z Klačian. W. B. Bystrici, Tiskom Filippa Macholda 1845 (švabachom).

[2] Citáty sú z úvodnej poznámky (na str. 2) vysádzanej latinkou; ostatný text (str. 3–29), ako i Prietlačky (str. 30), je vysádzaný švabachom s dvojitým v (= w), ostrým s, s dvojitým ss vo funkcii š, g (= j), j (= í) atď.

[3] Porov. napr. v liste J. Francisciho-Rimavského (V Levoči dňa 11/6 1845) S. B. Hroboňovi do Liptova (do Sielnice): „...ale prosím Ťa(!) čo to ten Hodža s tou kázňou vikonau? Kebi už len bou prevjedou aj tje jeho (!) novotvornosvevolnje grammaticko-turčiansko... ...čini (nečitateľné!), ale aňi len to; človek ňezná(!) čo je chiba spisuvaťelova, čo tiskárova. Tak sa zdá, že je tak napísanuo, ako kedi prišlo pod pero. Ej ale to(!) že ako Prednosta Tatrína prví sa svevole dopustiu, buďe odpovjedať. Veru si tú vec muohou za vec svedomja pokladať, a porjadkovjemu a zákonnjemu života sa lepšje naučiť podrjadiť." — V tom čase, pravda, Francisci prísne kritizoval i Štúra a iných ľudí, ako neskoršie i Štúrove SNN. Sám pri vydávaní roz-

ného jazyka a jeho pravopisu Hodža rozmýšľal a diskutoval v Tatríne i mimo Tatrína.[4] Ako podklad pre odborné jazykovedné rokovania napísal knihu *Epigenes Slovenicus*,[5] kde podrobne a systematicky s bohatým vedeckým aparátom vyložil svoju koncepciu slovenského pravopisu a celého spisovného jazyka prednesením v polovici septembra 1846 na schôdzke Tatrína, keď sa už spis vlastne tlačil.[6] Hotovú knižku, predloženú v Tatríne na poslednom valnom zhromaždení v Čachticiach r. 1847, ani osobitná komisia (výbor) v čele s Ľudovítom Štúrom nestihla už posúdiť pred revolučnými udalosťami r. 1848/49. Len Martin Hattala (pod pseudonymom „Martin z pod Babej hori") uverejnil na jar r. 1848 podrobný rozbor Hodžovej knihy a prijal jej návrhy ako východisko svojich gramatických prác.[7]

Hodža začal prvú časť práce (Liber primus), v ktorej mienil pokračovať, historickými úvahami (Caput I. Praecognita quaedam historica). Slováci do r. 1787 písali po česky, nie po slovensky (§ 1. Slavi Hungariae, domi Slováci, Sloveni, Germanis Slawaken, Slowaken, nonnulis etiam Winden, Binden, Magyaris Tótok dicti, quorum numerus tres milliones facile su-

---

právok bol v niektorých jazykových otázkach neistý (napr. pri kvantite v koncovkách ap.). Štúra chváli (v liste S. B. Hroboňovi z 18/10 1845) pre stálosť v pravopise: „Že pri Slovenčiňe tak drží, ako sa ustaliu dobre, a pracuj na tom abi neupustiu, akobi sme potom všetci fušovali. Ja som mu písau prísni list. Y na teraz ňemuožeme prijať, lebo bi sme celí gramatickí stroj museli obnoviť — Hodža ho len samje ňeduoslednosti v gram. a v pravopisu vťíska do reči tam, kďe je v Češťiňe — pozďejšje vari aňi ja ňebuďem proťi y, ale teraz ho ňechcem. L mesto u v minulích nach Štúr ňeprijíma, lebo ak to urobí, ňepozná Slovenčinu, to platí o viňechávaňí a prekrúcaňí diftongou — ja sa ích držím rukamí zubamí. Ä zatracujem, a Štúr vari ťjež..."

[4] Porov. v liste J. Franciscího S. B. Hroboňovi (z 18. 10. 1845): „Práve počujem, že Hodža v Jelšave urobiu radu o Slovenčiňe zo Škultétym, Reussom, Ferjenčíkom, vari Tomášikom a S. Chalupkom. Ustanovilo sa vraj y tam prijať kďe je v Češťiňe; mesto u l; potom ä, ale kďe to ňevjem či len kďe z a pošlo ako mäso, či aj kďe z ja ako chodjä. Čo toteraz má mať za platnosť? Či to chcú Štúrovi poslať do gramatiki, abi ju podla toho prerobiu — ako dáka viššja auctorita? Či chcú do Tatrína uvjesť? Či po Slovensku rozšíriť? A či to Hodža chceu zveďjeť misel pri Tatríňe menuvanjeho Víbora? — Samko! Nože buď na pozore, abi nás tí žjaci zo staršej školi ňeprekabáťili... a u ňich je zásluha največja Slováka biť Slovanom na útrati Slovenstva... lebo ňechceme Slovanstvo staveť na útrati Slovenstva, ale jedno z druhím... Slovenčina čistá je moje heslo a buďem sa ho držať do ostatňjeho díchnuťja, a buďem ho brániť do ostatňej kvapki krve!!"

[5] *Epigenes Slovenicus.* Liber primus. Tentamen Orthographiae Slovenicae studio Michaelis Miloslavi Hodža, V. D. M. Leutschoviae, typis Joannis Werthmüller & filii. 1847. Na začiatku je citát o slovenčine zo Šafárikovej knihy Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten, 1826, 98—9 ako motto a s venovaním farárovi J. Lehockému a lekárovi J. B. Guothovi, Liptákom, ktorí sa zaujímali o slovenčinu, „primitias hasce suas slavici studii" (94 str.). Názov „Epigenes Slovenicus" sa prekladá ako „Potomok slovenský", t. j. starého slovanského jazyka.

[6] Porov. J. Francisci, *Vlastný životopis*, Bratislava 1956, 122. J. Francisci v šk. r. 1845/46 bol v Levoči a popri svojich prácach (vydal r. 1845 *Slovenskje povesti*) robil i korektúry Hodžovho epigenesa. R. 1846/47 bol už Francisci v Prešove, kde študoval práva.

[7] Orol Tatránski 3, 1848, č. 94 a 95, str. 746—749, 753—758.

perat, utebantur in scribendo non sua peculiari linguae Slavicae dialecto, verum bohemica seu čechica...), pretože čeština po starej slovančine („cyrilčine") sa prvá začala pestovať a v 16. storočí sa rozšírila nielen v Uhorsku, ale aj v Poľsku; a keby nebolo porážky českého národa r. 1620, bola by sa šírila i ďalej. Slováci po 300 rokov navyknutí na češtinu si na rodnú reč nespomenuli, až vedení rozličnými okolnosťami rozhodli sa uviesť slovenčinu do literatúry, ako to objasnil Anton Bernolák v predslove svojej Dissertácie, vydanej r. 1787.

Hodža tu podobne ako Ľ. Štúr[8] svedčí, že v predbernolákovskej dobe u Slovákov málo poznal snahy kultivovať a používať vlastný jazyk v celospoločenskej úlohe, ako sa až novšími výskumami zistilo.[9] Na rozdiel od Štúra, ktorý sa o svojich vedeckých prameňoch len zriedka zmieňoval a málo ich citoval, Hodža už k 1. § cituje v poznámkach o češtine a o Slovákoch staršiu (Daniel Adam z Veleslavína) i novšiu literatúru (Schwartner) a celý titul Bernolákovej prvej knihy, v nasledujúcich častiach Bernoláka, Štúra, Šafárika, Kollára, Dobrovského, Kopitara atď., t. j. temer celú slavistickú literatúru svojej doby, ako kedysi A. Bernolák citoval súvekú historickú a filologickú literatúru.

Hodža vysoko cení A. Bernoláka ako muža nadovšetko oddaného vlastnému národu,[10] ktorý v predslove svojej Disertácie[11] objasnil, ako spolu so svojimi druhmi splnil požiadavku nášho národa — zdokonaliť pravopis a výslovnosť panónskoslovanskú a očistiť ju od chýb, ktoré prenikli do našej reči z českého pravopisu a výslovnosti. Ostatní Slovania, ako hovorí Bernolák v predslove svojej Gramatiky,[12] medzi nimi aj Chorváti a Dalmatínci, tak pokročili v zveľaďovaní slovanskej reči, že si zaopatrili potrebné knihy či už duchovné alebo svetské v svojom domácom nárečí, len panónski Slovania na kultivovanie slovanského nárečia nič nevydali. Podľa Dalimila uhorskí Slovania právom majú meno Slovák, nie pomenovanie podľa rieky Váhu alebo Hrona, pretože dodnes zachovávajú pravú pôvodnú reč, a podľa J. K. Jordana zachovali si nárečie najbližšie k matke reči medzi všetkými patriacimi k slovanskej reči.

Tieto názory na meno Slovák a na slovenčinu Hodža a ostatní Slováci jeho generácie prevzali teda prostredníctvom A. Bernoláka, a pravdaže i prostredníctvom P. J. Šafárika a J. Kollára. Hodža ešte ďalej rozoberá

---

[8] Ľ. Štúr, *Nárečja slovenskuo alebo potreba písaňja v tomto nárečí.* Prešporok (Bratislava) 1846, 9: Dlhje a dlhje storočja prešli, čo mi Slováci alebo žjadne alebo len chatrnje a rjedke dávali sme znaki života.

[9] Porov. E. Pauliny, *Dejiny spisovnej slovenčiny I*, Bratislava 1966.

[10] „Nobilis Hungarus Arvensis, vir praeceteris nationi suae deditus..."

[11] *Dissertatio philologico-critica de Litteris Slavorum.* Posonium (Bratislava) 1787.

[12] *Grammatica slavica*, Posonium 1790, XIII.

Bernolákove práce. Spomína hlavný, základný zákon, aby sa všetky pravidlá písania a tlače (pre panónskych Slovanov) vyvodzovali z výslovnosti (panónskych Slovanov). Tento zákon Hodža nazýva fonologickým a pripomína, že existuje aj iný, ktorý sa volá etymologický. V stručnom zhrnutí Bernolákovej Dissertácie Hodža uvádza 20 písmen, ktoré Bernolák zaviedol pre slovenčinu (odstránil *x*, *y* a *q* a z „akcentov" mäkčeň nad *ě* a krúžok nad *ů*). Hodža cituje znovu hlavný princíp pravopisu podľa Bernoláka („Keďže prirodzenosťou a pôvodom je prvšia výslovnosť ako písanie, je zrejmé, že pravidlá písania a tlače treba odvodzovať z výslovnosti a jednotlivé slová písať tak, ako sa počúvajú v správnej výslovnosti),[13] ako to prijal z Quintiliana, určenie správnej slovenskej výslovnosti („tá, ktorá sa používa na miestach najviac vzdialených od Čechov, Moravanov, Poliakov a Maďarov") podľa vymedzenia Mateja Béla atď.

Dnes vieme, že ani Bernolák nedodržal uvedenú Belovu zásadu o správnej slovenskej výslovnosti, ani Hodža sa nedržal výslovnostného, fonologického princípu, lebo Bernolák budoval na kultúrnej západoslovenčine trnavského centra a mohol sa pridržať inej Quintilianovej zásady (úzus = „consensus eruditorum"); Hodža so Štúrom budoval na stredoslovenskom základe nielen podľa Béla, ale i Šafárika, Kollára a i.

Pre kontinuitu slovenského spisovného jazyka po Bernolákovi je dôležitým spojivom práve Hodžov Epigenes a „sednica" Tatrína v Čachticiach: tento moment asi rozhodol o jeho latinskej podobe. Latinská podoba zasa prispela k tomu, že súvekí stúpenci Bernolákovi si dielo všimli, čím sa položili základy jednoty Slovákov v spisovnom jazyku (Hattala, Radlinský a i.).

V nasledujúcich odsekoch Hodža sleduje vývin spisovného jazyka po Bernolákovi: uznáva, že evanjelici si nedostatočne všímali snahy bernolákovcov, vysvetľuje ich pridržanie sa češtiny (bibličtiny) v škole, v cirkvi aj doma v staršom období z náboženských príčin a pretože ju ako príbuznú a kultivovanú pokladali za svoju, v novšom období aj z iných príčin (rozkvet českej literatúry, opora proti maďarizačnému tlaku a hrozbe záhuby pre slovenský národ a i.). Hodža vykladá účinkovanie J. Kollára (práce o slovenčine, vydania ľudových piesní, zjednocovanie katolíkov a evanjelikov okolo časopisu Zora), Michala Godru (Zora 1834), M. Hamuljaka a iných, spomína pokusy o slovenské noviny (najprv v Budíne a v Pešti), najmä však Ľudovíta Štúra („Vir juvenis nationi suae totus quantus deditus"), ktorý si vydávanie novín určil za hlavný program svojej činnosti, a tak chcel účinkovať medzi nešťastnými, rozdvojenými, nesvornými Slo-

[13] Porov. teraz preklad v súbore *Gramatické dielo Antona Bernoláka* (J. Pavelek), Bratislava 1964, 95 a n.

vákmi. Keď uvažoval o tom, v akej reči by sa mali písať Slovenské národné noviny, najprv zamýšľal používať češtinu a kvôli bernolákovcom i slovenčinu (bernolákovčinu). Ale kým sa za tri roky povolenie novín odkladalo, Štúr sa rozhodol do novín a vôbec do literatúry uviesť nový spisovný jazyk, „naše rodné nárečia jazyka slovanského", ktorým sa hovorí v stredoslovenských župách (Turiec, Liptov, Orava, Zvolen, Novohrad, Hont, Tekov, horný Trenčín). Týmto nárečím hovoria vlastne všetci Slováci, ono si zachovalo vlastnú a pritom i čistú podstatu, hoci zachováva v sebe i rozdielnosti slovenskej reči z ostatných častí Slovenska (Nitra, Trenčín, Gemer, Šariš, Spiš). Vo vzťahu k iným slovanským nárečiam (jazykom) slovenčina má svoje miesto, má svoje vlastné formy, i keď je najbližšia češtine, má svoj osobitný charakter. Podľa Štúra slovenčina stojí uprostred medzi radom A a B v Dobrovského klasifikácii slovanských jazykov, ale predsa je príbuznejšia radu B (čeština, poľština, luž. srbčina horná a dolná) než A (ruština, ukrajinčina, bulharčina, srbčina, chorvátčina, slovinčina). Bližšie však Štúr neuvádza rozdielnosti a podobnosti slovenčiny vo vzťahu k iným slovanským nárečiam, hoci by to bolo zvýšilo cenu jeho diela,[14] ako Hodža oprávnene pripomína.

Štúrovo odôvodnenie samostatnosti slovenčiny v Nárečí slovenskom komentuje Hodža v I. kapitole Epigenesa veľmi stručne, pretože k jednotlivým dôvodom (kmeňovitosť a vzájomnosť medzi slovanskými kmeňmi, dôvod etymologický, filologický, historický, politický a morálny) sa chce vrátiť na inom mieste. Pritom kmeňovitosť, rozdelenie slovanského národa na kmene pokladá Štúr za jadro argumentovania, ale sám Hodža, ako vykladá inde, tento argument tak vysoko nehodnotí, pravdepodobne z neporozumenia.

Vlastnú slovenčinu (slovenica propria) Štúr bližšie necharakterizoval, ale nasledujúc v tom Kollára a Šafárika, položil ju do prostriedku medzi česko-slovenské (v župách Bratislavskej, Nitrianskej a dolnej Trenčianskej) a poľsko-slovenské podrečia (loquelas, v župe Spišskej, Šarišskej, Abovskej, čiastočne v Zemplínskej a Oravskej). Z nich len vlastná slovenčina môže sa povýšiť na spisovný jazyk, pretože ostatné nárečia nie sú pôvodné a vlastné. Vlastná slovenčina má znaky reči (jazyka), nielen nárečia. Štúr podľa Hodžovej mienky neobjasňoval dôslednejšie, že táto slovenčina je taká od pôvodu. Vo svojej gramatike[15] Štúr podal vec normatívne („axionomaticae asserendo"), že to je pôvodná slovenčina (t. j. stredná), nie tá, ktorú používajú Nitrania a Bratislavčania. Aj diela nasledovníkov A. Bernoláka, napríklad diela J. Hollého, sú slovenské, ale predsa tvoria len

[14] Ide o *Nárečja*, cit. v pozn. 8.
[15] Ľ. Štúr, *Nauka reči slovenskej*, Prešporok 1846, nákladom Tatrína číslo 1.

prechod k vlastnej slovenčine, majú prípravný charakter. Západná slovenčina je len obmenou vlastnej slovenčiny. I keď Štúr neodpovedal na otázku, prečo tak písať, nie inak, treba ho podporovať v úsilí, ktoré prispieva k vytúženému zjednoteniu. Sám Hodža napísal spis po latinsky, aby upozornil na svoje zámery aj tých, ktorí — ako sám hovorí — doma i vonku všetko slovanské zo strachu obchádzajú. Nie menej dôležitá príčina však bola (ako vyššie predpokladáme) presvedčiť stúpencov A. Bernoláka, ktorý písal po latinsky, o potrebe zjednotenia všetkých Slovákov okolo vlastnej, pôvodnej, t. j. strednej slovenčiny.

V I. kapitole Epigenesa — ako vidno zo stručného výťahu — Hodža sa usiloval načrtnúť problematiku spisovného jazyka u Slovákov od najstarších čias po svoju dobu, širšie od Bernoláka po Štúra. Pritom jeho postoj je kritický na obe strany, A. Bernoláka i Ľ. Štúra; tretiu stranu — stúpencov češtiny, boj proti slovenčine, J. Kollára a Hlasy[16] — necháva tu bokom.

V I. kapitole Hodža zdôraznil myšlienku, že slovenčina je odlišná od iných slovanských jazykov od pôvodu, svojím vznikom. Preto II. kapitolu (s názvom Slavica mater lingua, eiusque prognatorum ordo in genere; slovenicae vero in specie) venuje klasifikácii slovanských jazykov a nárečí slovenčiny (lingua slovenica alebo slovacica).[17] Najprv cituje známu dichotomickú klasifikáciu J. Dobrovského,[18] triedenie P. J. Šafárika[19] a nakoniec svoje vlastné triedenie. Hodža v ňom uplatnil svoj názor o centrálnom postavení slovenčiny medzi slovanskými jazykmi, resp. o slovanskej pravlasti pod Tatrami; ale inak iba upravuje Dobrovského a Šafárikovo triedenie a, pravda, mení i názvoslovie. Na rozdiel od Epigenesa v podobnom slovenskom spise *Větín o slovenčine*[20] rozširuje pozornosť od Slovanov na celé ľudstvo a delí ho na plemená, čeľade, kmene a národy. Ako Šafárik[21] delí slovanský jazyk na dve „mluvy", sedem rečí, štrnásť nárečí a dve podrečia, tak i Hodža v Epigenese spomína názvy lingua, sermo, dialectus, subdialectus (vo Větíne jazyk, mluva, reč, nárečie, podnárečie); a to sermo slovenicus orientalis (Větín — reč slovenská južnia) seu illyricus (ilýrska) a jej dialekty (nárečia) a proti nej sermo slovenicus occidentalis seu čechicus (Větín — reč slovenská severnia, čili česká) a jej dialekty

[16] *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky.* Praha 1846.

[17] Tretí latinský tvar, ekvivalent adjektíva *slovenský, lingua slovaca,* dnes najčastejší, Hodža nespomína.

[18] Porov. u nás V. Blanár, *Slovenčina v Dobrovského klasifikácii slovanských jazykov.* Slavia XXIII, 1954, 152—158.

[19] Porov. E. Jóna, *Otázky slovenského jazyka v diele P. J. Šafárika,* Jazykovedný časopis 12, 1961, 105 a n.

[20] *Větín o slovenčině.* Spísal M. M. Hodža. V Levoči 1848.

[21] P. J. Šafařík, *Slovanský národopis,* Praha 1842.

1) Slavica seu slovenica nova, panonica superior (novoslovenčina t. j. nárečia panonskuo hornie), 2) čechica (čeština). Stredové postavenie slovenčiny medzi ostatnými slovanskými jazykmi znázorňuje schémou („figurou", „prídobou"):

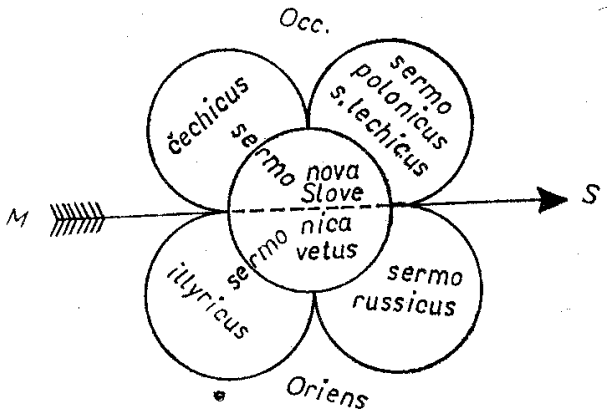

Spomedzi týchto dialektov (resp. jazykov) najviac sa rozšírili štyri reči: ilýrska, česká, poľská, ruská, kde ilýrčinou treba rozumieť (reč) Chorvátov a Srbov, češtinou (reč) Slovákov od Čechov i Lužičanov menom i vlastnosťami odlišných atď. Ruskú a ilýrsku reč spája „reč slovenská starého dialektu panónskeho", t. j. staroslovienčina, stará cirkevná slovančina, ktorej pôvod Hodža hľadal v Panónii a Ilýrii v najširšom zmysle, hoci vie, že sa tým odchyľuje od názorov Dobrovského, Kopitara, Šafárika, ale opiera sa o Nestora.

Pôvodná staroslovienčina podľa nepodložených Hodžových predstáv bola pokračovaním karpatskej slovenčiny od Tatier a Babej hory k Matre a odtiaľ cez Dunaj a cez rímsku Panóniu do Ilýrie, Dalmácie až k Adriatickému moru rozšírená, ale vpádom Maďarov roztrhnutá. Svedčia o tom i slovanské slová v maďarčine prevzaté s nosovkami, ako *péntek, rend, munka, gomba, donga, szomszéd,* atď.; nebolo mu známe, že nosovky mali všetky slovanské jazyky. Hodža sa dal zviesť zhodou mena *slověnskъ,* keď sa čudoval, že sa stará slovienčina hľadá mimo slovenčiny. S týmito názormi súvisí azda i Hodžov obdiv cyrilského písma, ktoré pokladal za prvotné, a staroslovienskeho pravopisu.

Okrem nosoviek slovenčina má systém hlások podobný staroslovienčine, ako ho vyložili Dobrovský, Kopitar, Vostokov. Ukazuje sa to i porovnávaním vlastnej slovenčiny s nárečiami československým, poľskoslovenským

a (gemerským) rusínoslovenským, napr. *ä: päť, pať, pec, pet; pamäť, pamať, pamec, pamet; žriebä, žŕiba, žrebia* (hača), *žryebe; ia: vidia, viďá, vidzu, vidä; viazať, vázať, vazac, väzat; ie: viera, víra, vira, vyera; čierny, černý, čarny, čérny; uo: dobruo, dobré, dobre, dobrye; kuoň, kóň, kuň, kuan; -ou: rukou, rukú, ruku, rukó; au: dau, dal, dal, dal; eu: viďeu, viděl, vidzel, vidé* atď.

V III. kapitole Epigenesa Hodža analyzuje pravopisné a grafické systémy u Slovanov a kritizuje „babylonskú konfúziu". Vyše 20 abecied Slovanov oddeľuje a bráni im utvoriť ozajstné kultúrne spoločenstvo (hlaholská; cyrilská, a to ruská, staršia a novšia srbská; latinská, a to poľská, česká, ilýrska, bosensko-dalmatínska, chorvátska, slovinská staršia i novšia, u Slovákov československá, bernolákovská, štúrovská atď.). Zo všetkých spôsobov písania u Slovanov len cyriliku pokladá Hodža za opravdivo slovanskú, keďže hlaholika ostáva preňho „zahalená v hmlách temnosti".[22] Najbližšie cyrilike kladie česko-latinsko-slovanský spôsob písania. Bernolák tento spôsob prijal, ale neprispôsobil, a to, čo má skutočne slovanské, vylúčil. Štúr omyl Bernolákov v podstate napravil, v jednotlivostiach väčšieho sa dopustil. Tento slovenský pravopis Hodža pokladá za „strašné monstrum, ktorému svetlo slovanskosti bolo odňaté."[23] Obludou (monstrum) mu je z jednej stránky svojimi nedostatkami, tým, čo mu chýba, z druhej stránky svojimi vybočeniami, tým, čo vybočuje z medzí, čo je nadbytočné.[24]

Túto neoprávnene prísnu kritiku fonologického pravopisu Hodža bližšie odôvodňuje v druhej časti svojej knihy, kde podrobne analyzuje nielen zvukovú a pravopisnú, ale i tvaroslovnú rovinu spisovnej slovenčiny.

(Pokračovanie)

---

[22] „... glagolitica illa protoslavica latebris obstrusa manente..." (str. 22). Šafárikova práca, kde dokázal prioritu hlaholiky, vyšla až r. 1858 *(Über den Ursprung und die Heimat des Glagolitismus).*

[23] Vo *Větíne* (176) Hodža uvádza túto časť znovu po latinsky v inom kontexte: „Aspoň ja to neprestanem opakovať, že terajší pravopis alebo radšej rúznopis, ako ho Bernolák vystavil a Štúr prijal, je (dictum sine ira) monstrum informe, cui lumen slavicum ademptum est."

Na inom mieste (Větín, 168) prísne vyhlásil: „Druhuo je, čo ja všahdy som hovoril aj hovoriť budem, že pravopis alebo rectius svojepis slovenský, ako ho Bernolák najprú a za ním Štúr vystavil, pred súdom slavianskej filologickej kritiky nikdá neobstojí".

[24] „Quidem monstrum parte ab una per defectum, parte ab altera per excessum" (Epigenes, 22).

Štefan Peciar

KVANTITA SLOVIES NA *-ovať*

Doterajšia kodifikácia spisovnej slovenčiny nevenuje kvantite slovies na *-ovať* takmer nijakú pozornosť. Treba to pokladať za vážny nedostatok, keďže kvantitu slovies na *-ovať* v súčasnej slovenčine veľmi komplikujú protichodné tendencie, ktoré pôsobia pri tomto slovotvornom type.

Pravidlá slovenského pravopisu majú iba dve krátke zmienky o kvantite slovies cudzieho pôvodu zakončených na *-ovať* a *-izovať* v kapitole *Pravopis a výslovnosť cudzích slov*. V ods. 2 §-u 47 medzi odvodzovacími príponami, pred ktorými „sa spravidla skracuje dĺžka poslednej kmeňovej slabiky", uvádza sa aj prípona *-izovať* (s príkladmi *dramatizovať, materializovať, harmonizovať*). Ako výnimka sa zaznamenáva sloveso *éterizovať*. V ods. 3 toho istého paragrafu sa uvádza táto poučka: „Cudzie jednoslabičné základy sa neskracujú ani pred príponou *-ovať*. Napr.: *tréma — trémovať, chróm — chrómovať, jód — jódovať* a i." O kvantite domácich slovies na *-ovať* sa Pravidlá nezmieňujú.

Morfológia slovenského jazyka (Bratislava 1966, 417—418) uvádza veľa príkladov na všetky kvantitatívne alternácie (skracovanie), ktoré sa vyskytujú pred príponou *-ova-* pri imperfektivácii (napr. typy *dokázať — dokazovať, ožiariť — ožarovať, priviazať — priväzovať, presvietiť — presvecovať, ponížiť — ponižovať, kúpiť — kupovať, predĺžiť — predlžovať, zhŕknuť sa — zhrkovať sa* a pod.). MSJ sa však vôbec nezmieňuje o tom, že v mnohých slovesách sa dĺžka pred imperfektivujúcou príponou *-ova-* zachováva.

J. Horecký v práci *Slovotvorná sústava slovenčiny* (Bratislava 1959) sa zmieňuje iba o kvantite slovies typu *kraľovať, panovať* stručnou poznámkou: „Pri starších slovesách tohto typu sa korenná dĺžka kráti" (c. d., 183). Ináč si kvantitu slovies na *-ovať* nevšíma, hoci uvádza viaceré významové skupiny slovies tohto slovotvorného typu.

Kvantitu desubstantív na *-ovať* podrobnejšie preskúmal F. Buffa.[1] Rozborom materiálu z *Pravopisného a gramatického slovníka* Pravidiel slovenského pravopisu zistil, že sa pri kvantite desubstantív na *-ovať* uplatňujú dve protichodné tendencie: „v novších slovesách na *-ovať* odvodených z jednoslabičných základov alebo zo základov, ktoré majú pevnú dĺžku v odvodzovacej prípone (koncovej slabike)", dĺžka v základe „ostáva zachovaná" (l. c., 40); „v niektorých slovesách na *-ovať*, najmä ak patria do staršej vrstvy slovnej zásoby alebo ak sú utvorené od cudzích abstrákt na *-a, -ia, -um*", dĺžka základu sa kráti. Dĺžka základu sa skracuje aj pri slovesách na *-izovať*.

Buffove zistenia v podstate potvrdzuje aj úplnejší materiál zo *Slovníka slovenského jazyka*. Na základe tohto úplnejšieho materiálu možno však Buffove formulácie doplniť a spresniť. Predovšetkým nám pôjde o to, aby sme odlíšili živé zákonitosti súčasnej spisovnej slovenčiny od petrefaktov zo starších vývinových štádií nášho jazyka.

[1] F. Buffa, *Kvantita slovies odvodených od podstatných mien*, SR 19, 1954, 36—40.

Ukazuje sa účelné skúmať kvantitu denominatív a kvantitu deverbatív (sekundárnych imperfektív) s príponou *-ova-* oddelene. V rámci oboch skupín budeme sledovať najprv kvantitu slovies na *-ovať* utvorených z domácich základov a potom kvantitu slovies cudzieho pôvodu.

Kvantita denominatív na *-ovať*

Živá tendencia, ktorou sa spravuje kvantita slovies tvorených príponou *-ova-* od podstatných mien v súčasnej spisovnej slovenčine, je zachovávanie dĺžky v odvodzovacom základe. Táto tendencia sa uplatňuje bez rozdielu, či ide o dĺžku v koreňovej morféme alebo v odvodzovacej morféme substantíva, a bez rozdielu, aký význam sloveso na *-ovať* vyjadruje.

Z domácich alebo celkom zdomácnených substantív s dĺžkou v koreňovej morféme sú utvorené napríklad tieto slovesá na *-ovať:*

a) s dlhou slabikou bezprostredne pred príponou *-ova-*: (o)ciachovať, cievkovať, (po)cínovať, čiarkovať, (o)číslovať, (roz)článkovať, dávkovať, desiatovať, dierkovať, dierovať, drážkovať, dúhovať *sklár.*, (ob-/vy-)háčkovať, (pri-/za-/od-)háčkovať, hákovať *šport.*, (za-/od-)hákovať, hárkovať *typ.*, hláskovať, hliadkovať,, hniezdovať *filol.*, holúbkovať sa, klíčkovať *odb.*, klietkovať, kôpkovať, (vy)kôstkovať, (za)kriedovať, (o-/za-)krúžkovať, kúskovať, kvietkovaný, lávkovanie *ban.*, liadkovať, (na)lícovať, predliahňovať (od *predliaheň* — v hydinárstve), (vy)lúhovať, (o)mriežkovať, obrúčkovať *odb.*, ostrôžkovať, páhovať, (od)pálkovať *šport.*, papierovať, <(pri)párovať, (o)páskovať, (o)pečiatkovať, (o)pieskovať *tech.*, (na-/roz-/za-)plánovať, plátkovať *odb.*, plátovať *tech.*, práškovať, rúčkovať *tel.*, (z)rúrkovať, (z)rýľovať, rýmovať (sa), sádkovať *ryb.*, sádzkovať *hut.*, sánkovať sa, schôdzkovať, (o)sieťkovať, (o-/za-)sieťovať, (vy)sírovať, snímkovať, <(zo)spájkovať *tech.*, (o)stránkovať, sviatkovať, škárovať *stav.*, (za)škôlkovať, šnúrkovať, (o)štítkovať, (vy)tieňovať *odb.*, trúbkovať, (od-/za-)viečkovať, vŕškovať *poľov. slang.*, (na)vrúbkovať, vrúbľovať *záhrad.*, (o)známkovať, (o)zúbkovať, (vy)žliabkovať;

b) s dlhou slabikou, ktorá nepredchádza bezprostredne pred príponou *-ova-:* (vy)drôtikovať, fúrikovať, ohviezdičkovať, orámčekovať, párikovať sa, písmenkovať, prázdninovať, riaditeľovať, zámikovať *krajč.*

Z domácich alebo celkom zdomácnených substantív s dĺžkou v odvodzovacej morféme sú utvorené napríklad tieto slovesá na *-ovať* (z hovorovej vrstvy alebo z odbornej terminológie):

bratíčkovať sa/bratríčkovať sa, kmotríčkovať sa, kočíkovať, kolíčkovať, (vy)kolíkovať, kubíkovať, (o)medzníkovať, prišpendlíkovať, rebríčkovať, služobníčkovať, veršíkovať, zagombíkovať (*zagombičkovať* s krátkym *i* je utvorené z *gombička*), verklíkovať; (vy-/z-)buchnátovať, korbáčovať, krompáčovať, okáľovať, panáčkovať, svetielkovať.

Niekedy býva dĺžka v predponovej morféme, ktorá je obyčajne oddelená od prípony *-ova-* krátkou slabikou. Takúto kvantitu majú napríklad slovesá

dôverovať, prízvukovať, úhorovať, (z)úkolovať, úradovať, (z)úrokovať, úverovať, zálohovať, zásobovať, závdavkovať, nárokovať si, sústruhovať. Výnimočne je *využitkovať, zužitkovať* s krátkym *-u-* (proti *úžitok*) — asi analógiou podľa synonyma *využiť*. Doložené sú však aj formy *vyúžitkovať* (9 ×) a *zúžitkovať* (28 ×!). Podobnú morfematickú štruktúru majú aj slovesá *(vy-/za-/z-)účtovať*, i keď v nich dlhá slabika *úč-* (= predponová morféma *ú-* + *č* z koreňovej morfémy *-čt-*) predchádza bezprostredne pred príponou *-ova-*; podobne *(za-/od-)zátkovať*.

Rovnakú kvantitu majú aj mnohé slovesá na *-ovať* utvorené z cudzích substantívnych základov. Napr.:

a) s dlhou slabikou bezprostredne pred príponou *-ova-:* anestézovať, ažúrovať, (za)barikádovať, (vy)betónovať, dózovať, (po)čalúnovať, (vy)drenážovať, drénovať, (roz)fázovať, (po)fládrovať *stol.*, fosfátovať, frázovať, (vy)frézovať, grádovať *tech.*, hydrátovať, garážovať, hangárovať, chlórovať, (po)chrómovať, (na)jódovať, interviewovať (vysl. *-vjúovať*), kádrovať, kapúnovať, karanténovať, károvaný, kartónovať, (za)kódovať, kontúrovať, kostýmovať, (o)kótovať, (na)krémovať, krupónovať, kvádrovať, lazúrovať, manévrovať, (vy)manikúrovať, markérovať, (za-/pod-/od-)mínovať, (o)šírovať, ozónovať, parafrázovať (staršie *parafrazovať*), pasážovať, pedálovať, plagátovať, pilótovať *stav.* (= vbíjať plóty), portrétovať, (vy)politúrovať, (na)pomádovať (sa), pózovať, rajónovať, reliéfovať, scénovať *div. slang.*, (za)silážovať, skórovať, sulfónovať, sutúrovať *lek.*, šablónovať, špásovať, tampónovať, (na)térovať, tónovať, torpédovať, (s)trémovať, (vy)trénovať, trokárovať *veter.*, vagónovať, zónovať, žalárovať, žírovať *fin.*; gilotínovať, karbolínovať, parafínovať, (na)vazelínovať, želatínovať; fašiangovať, flámovať, oldomášovať; cárovať, farárovať, kaplánovať, maródovať, pajácovať, šéfovať, šoférovať; žandárovať; rovnakú kvantitu majú aj slovesá *jódlovať, ráčkovať, (na)ládovať, (od)krágľovať*, utvorené z cudzích slovesných základov;

b) s dlhou slabikou, ktorá nepredchádza bezprostredne pred príponou *-ova-:* árendovať, áreštovať, fóliovať; míniovať, írisovať, lápisovať, kábelovať, kóšerovať, kultivátorovať, skarifikátorovať, prémiovať, tútorovať.

Uvedenej živej tendencii zachovávať kvantitu odvodzovacieho základu odporuje niekoľko domácich alebo zdomácnených slovies a väčší počet slovies cudzieho pôvodu na *-ovať*, ktoré majú v odvodzovacom základe krátkosť na rozdiel od kvantity príslušných substantív. Z domácich alebo celkom zdomácnených slovies na *-ovať* majú túto nepravidelnosť v kvantite koreňovej morfémy desubstantíva *panovať, kraľovať, (u)križovať, chyrovať, murovať, putovať, pracovať, spravovať* a deadjektívum *mudrovať*. Nepravidelnosť v kvantite týchto slovies sa nedá vysvetliť zo zákonitostí súčasnej slovenčiny. Ide tu zrejme o stopy nejakej staršej tendencie.[2]

Za zdomácnené v novšom období možno pokladať slovesá *drotovať, fig-*

[2] Pri niektorých z uvedených slovies možno predpokladať nepriamu súvislosť s pohyblivým prízvukom, miesto ktorého malo vplyv na skracovanie pôvodne dlhých sla-

ľovať, hajduchovať, košarovať, hovorové *(po-/za-)fačovať, (za)pacovať, (zo)šikovať (sa)* a ľudové *(za-/od-)rigľovať.*

Kvantita slovesa *drotovať* a jeho predponových odvodenín nie je dosiaľ ustálená. Najmä v predponových slovesách máme popri *-drotovať* doklady aj na *-drôtovať*[3] (grafická podoba substantíva *drôt* sa kodifikovala až r. 1953; predtým sa písalo *drót*). Podobu *-drôtovať* treba v súčasnej slovenčine pokladať za organickú a plne odôvodnenú. Obdobná situácia je pri slovese *figľovať/fígľovať* (od subst. *fígeľ*).[4] Aj tu je podoba s dĺžkou organická. Krátkosť v základoch slovies *drotovať* a *figľovať* podporuje zrejme podoba substantív *drotár* a *figliar*. Sloveso *hajduchovať* neznačí „byť hajdúchom", ako uvádza F. Buffa (l. c., 38), ale značilo v staršej reči „tancovať odzemok" (p. SSJ I). Teda je tu posunutý význam. Väčšie alebo menšie posunutie významu možno zistiť aj pri iných slovesách, kvantita ktorých sa nezhoduje s kvantitou východiskových substantív. Napríklad *košarovať* nemá význam „ležať košiarom", ako uvádza Buffa (l. c.), ale „hnojiť pôdu presúvaním košiara" (p. SSJ I). Niektoré z uvedených slovies mohli sa utvoriť priamo z cudzích základov nezávisle od príslušných substantív, obdobne ako viaceré slovesá cudzieho pôvodu, o ktorých bude reč ďalej. Napr. krátkosť v slovese *(zo)šikovať (sa)* je pôvodnejšia ako dĺžka v subst. *šík* (oboje z nemčiny).

V slovese *stolovať* (podobne ako v expresívnom *koňovať)* nejde o skrátenie pôvodnej dĺžky, ako myslí F. Buffa (l. c. 37—38), ale o zachovanie krátkosti v koreňovej morféme z nepriamych pádov subst. *stol-a, koň-a* ... Sloveso *vtipkovať* má krátke *i* v zhode so základným subst. *vtip* a odvodeným subst. *vtipkár* a slovesom *vtipkáriť* (proti *vtípok* s dlhým *í*).

V základoch cudzieho pôvodu býva častejšie pred príponou *-ova-* krátka slabika proti dĺžke v príslušnom substantíve. Nezhodu v kvantite a často aj v podobe základu substantíva a slovesa na *-ovať* možno vo väčšine prípadov vysvetliť dvojakým prevzatím alebo neskorším predĺžením poslednej alebo predposlednej slabiky v základe substantíva. Takto treba

bík. Stojí za povšimnutie, že v koreňovej morféme *múdr-* nastalo skrátenie aj v substantívach *mudrc* a *mudrák*. Porov. aj rozdiel v kvantite substantív *pán* a *pani*. Krátkosť v základe slovesa *kraľovať* je asi analogická podľa *panovať*. Pravidlá z r. 1940 uvádzajú podobu *kráľovať*. Táto podoba je dostatočne doložená aj v slovníkovej kartotéke JÚĽŠ (pomer dokladov 24 s *a:* 19 s *á*). Kvantita slovesa *kraľovať/kráľovať* nie je teda ustálená. Pravidlá z r. 1953 a novšie vydania i SSJ uvádzajú iba podobu *kraľovať*. Slovesá *chyrovať* a *murovať* sa mohli utvoriť priamo z cudzích základov nezávisle od substantív *chýr* a *múr*. Popri hojných dokladoch na kodifikovanú podobu *(ne)chyrovať* sme našli 4 spoľahlivé doklady na podobu *(ne)chýrovať*. Popri častejšej kodifikovanej podobe *košarovať* sme našli 3 doklady na podobu *košiarovať*. Dnešná podoba subst. *košiar* je analogická podľa domácich substantív s príponou *-iar*. V slovese *putovať* svedčí aj spoluhláska *t* o tom, že toto sloveso nie je pravidelne utvorené zo substantíva *pút*.

[3] SSJ uvádza v I. diele *drotovať, zadrotovať, zdrotovať,* v II. diele *odrotovať,* v III. diele *pridrôtovať,* v V. diele *zadrotovať,* ale *vydrôtovať* a *zdrôtovať,* asi podľa toho, ktorá podoba bola častejšie doložená.

[4] SSJ uvádza *figľovať, vyfigľovať,* ale *pofígľovať, zafígľovať*. V slovníkovej kartotéke je dosť spoľahlivých dokladov aj na podobu *fígľovať*.

vysvetľovať predovšetkým rozdiel v kvantite substantív a slovies typu *erózia — erodovať, explózia — explodovať, kolízia — kolidovať, konfúzia — konfundovať, konklúzia — konkludovať, revízia — revidovať, exámen — examinovať, dátum — datovať, vótum — votovať* so základmi latinského pôvodu. Tu nejde o odvodené slovesá, ale o prevzatie priamo z latinských (resp. románskych) slovesných základov, ako správne konštatuje F. Buffa (l. c., 38). Podobné sú dvojice typu *distribúcia — distribuovať, promócia — promovať, reštitúcia — reštituovať, substitúcia — substituovať, prostitúcia — prostituovať (sa).*

V základoch mnohých slovies cudzieho pôvodu na *-ovať* sa zachovala krátkosť aj v najnovšom období spisovnej slovenčiny, kým v základoch príslušných substantív sa postupne ustálila dĺžka. Ide najmä o niektoré typy feminín zakončených na *-a, -ia,* neutier na *-um, -ium* a maskulín zakončených spoluhláskou (porov. § 46 Pravidiel slovenského pravopisu).

F. Buffa (l. c., 38—39) zaznamenal viaceré slovesá cudzieho pôvodu na *-ovať,* ktoré majú v základe krátkosť proti dĺžke v základe príslušného substantíva. Uvedieme niekoľko príkladov, ktoré Buffa nespomína: *apoteozovať — apoteóza, hypostazovať — hypostáza, figurovať — figúra, recidivovať — recidíva, archivovať — archív, pudrovať — púder, regrutovať (sa)* — nie je odvodené od *regrút,* ale naopak; hovor. *probovať — próba.* Do tejto skupiny by sme zaradili aj sloveso *profanovať* (k adj. *profánny*). Krátkosť v základe majú aj slovesá *disciplinovať (sa)* — proti *disciplína, paginovať* — proti *pagína, terminovať* v zhode s *determinovať* — proti *termín, vakcinovať* lek. — proti *vakcína, harpunovať* — proti *harpúna* (pred kodifikáciou z r. 1940 *harpuna*). Slovesá k substantívam na *-ón* spravidla zachovávajú dĺžku pred príponou *-ova-;* iba *telefonovať* sa ustálilo s krátkym *-o-* (proti *telefón*). SSJ uvádza aj *špionovať* (proti *špión*).

Pravidelne sa skracuje dlhá slabika pred príponou *-izovať: apologizovať — apológia, demagogizovať — demagógia, historizovať — história, systemizovať — systém* a pod. (viaceré príklady uvádza Buffa, l. c., 37; bolo by možno uviesť desiatky iných). O veľkej pravidelnosti v kvantite slovies na *-izovať* svedčia dvojice typu *hydrátovať — hydratizovať, ozónovať (sa) — ozonizovať (sa), rajónovať — rajonizovať* ap. Krátkosť je aj v základe slovesa *europeizovať (sa)* — proti *Európa.* Jedinou výnimkou je tu sloveso *éterizovať,* v ktorom dlhá slabika nepredchádza bezprostredne pred príponou *-izovať.*

Pravidelné skracovanie dĺžky pred príponou *-izovať* malo asi vplyv aj na kvantitu slovies typu *analyzovať* (k *analýza*), *dialyzovať* (k *dialýza*), *paralyzovať* (k *paralýza*), *remizovať* (k *remíza*), *avizovať* (k *avízo*), i keď pri nich nejde o príponu *-izovať,* ale o príponu *-ovať.* Podľa toho by sme očakávali aj *reprizovať,* ale SSJ uvádza podobu *reprízovať.*

Pre úplnosť treba ešte spomenúť, že v slovesách na *-írovať*, zväčša z hovorovej vrstvy, zriedka z terminológie, je vždy dlhé *í*: *bazírovať, execírovať, fašírovať, kopírovať* ap.

Kvantita deverbatív na *-ovať*

Prevažná väčšina slovies na *-ovať* utvorených zo slovesných základov sú sekundárne imperfektíva, ktoré tvoria vidové dvojice s príslušnými (zväčša predponovými) perfektívami. Sekundárne imperfektíva na *-ovať* sa tvoria od perfektív viacerých časovacích typov. Najviac sa ich tvorí od predponových slovies vzoru *robiť*, pomerne početné sú aj pri predponových perfektívach vzorov *chudnúť* a *česať*, nie sú vzácne ani pri perfektívach vzoru *chytať*. Od slovies iných vzorov sa tvoria zriedkavo.

Pokiaľ ide o kvantitu odvodzovacieho základu, pri deverbatívach na *-ovať* sa uplatňuje opačná tendencia ako pri denominatívach. V deverbatívach sa dlhá slabika pred príponou *-ova-* s k r a c u j e.[5] Ako model tu asi poslúžili staré vidové dvojice bezpredponových slovies typu *kúpiť/kupovať, sľúbiť/sľubovať* s kvantitatívnou alternáciou. Podľa tohto modelu sa utvorili vidové dvojice sekundárnych predponových slovies typu *vykúpiť/-kupovať, prisľúbiť/-sľubovať* a podľa nich desiatky iných.

Uvedieme niekoľko príkladov na jednotlivé kvantitatívne alternácie v koreňovej morféme pred príponou *-ova-:*

á/a: -brániť/-braňovať, -chrániť/-chraňovať, -chváliť/-chvaľovať, -chvátiť/-chvacovať, -páliť/-paľovať, -vážiť/-važovať, -známiť/-znamovať;[6]
ia/a: -dialiť/-ďaľovať (sa), -žiariť/-žarovať;[7]
ie/e: -svietiť/-svecovať,[8] -štiepiť/-štepovať;[9]
í/i (ý/y): -cítiť/-ciťovať, -blížiť/-bližovať, -píliť/-piľovať, -tíšiť/-tišovať; -chýliť/-chyľovať (sa), -sýtiť/-sycovať,[8] -týčiť/-tyčovať, -výšiť/-vyšovať;
ú/u: -búriť/-burovať, -brúsiť/-brusovať, -kúriť/-kurovať, -nútiť/-nucovať,[8] -slúžiť/-sluhovať, -stúpiť/-stupovať, -súdiť/-sudzovať;[8]
ĺ/l: -dĺžiť/-dlžovať, -hĺbiť/-hlbovať;
ŕ/r: -kŕmiť/-krmovať, vŕšiť/-vršovať.

[5] Toto pravidlo je známe z doterajšej literatúry o slovesnom vide v slovenčine. Porov. najmä štúdiu J. O r a v c a *Tvorenie nedokonavého vidu v slovenčine*, Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 167 n., najmä 182–185. Porov. i E. P a u l i n y, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, 2. vyd., Bratislava 1968, 114; *Morfológia slovenského jazyka*, 417–418.

[6] Uvádzame slovesné základy, ktoré sa spájajú s viacerými predponami. Predponu naznačujeme spojovníkom.

[7] SSJ však zaznamenáva popri podobách *ožarovať, prežarovať, vyžarovať* aj podoby *ožiarovať, prežiarovať, vyžiarovať* (s poznámkou *novšie*) a len podobu *prižiarovať*.

[8] Konsonantické alternácie *t/c, ď/dz* si v tomto príspevku osobitne nevšímame.

[9] Alternácia *ie/e* sa vyskytuje aj v základe *-nieť-/-nec-*, ale nie dôsledne: SSJ má formy *podnecovať, vznecovať (sa)*, ale *zaniecovať (sa)*.

Vo vidovej dvojici *navštíviť/navštevovať* je nepravidelná kvantitatívno-kvalitatívna alternácia *í/e*.

Ale skracovanie dĺžky v koreňovej morféme sekundárnych imperfektív na *-ovať* odvodených od predponových perfektív vzoru *robiť* nie je jediná tendencia, ktorá sa uplatňuje v kvantite týchto slovies. Pôsobí tu totiž aj opačná tendencia zachovávať dĺžku v odvodzovacom základe, tendencia, ktorá sa takmer dôsledne uplatňuje pri denominatívach na *-ovať*, ako sme videli vyššie.

Najprv si uvedieme niekoľko príkladov:

do-/za-cieľovať, o-/roz-kríďovať, o-/vy-/v-kúzľovať, o-/pre-/u-/vy-sídľovať (sa); pre-/roz-/u-miesťovať/-miestňovať, z-/pre-básňovať, rozvášňovať (sa), roz-/z-brázďovať, roz-/u-/vy-/za-trieďovať, od-/za-tieňovať, u-/za-hniezďovať sa, v-/vy-/za-ústovať; pre-/vy-/roz-/z-rieďovať, umŕtvovať, u-/vy-/zane-prázdňovať (sa) a pod.

Všetky uvedené slovesá sú sekundárne imperfektíva, utvorené príponou *-ova-* od príslušných predponových perfektív vzoru *robiť: -cieliť, -kríliť, -kúziť, -miestiť/-miestniť, -sídliť, -tieniť, -trieďiť, -ústiť; -rieďiť, -mŕtviť, -prázdniť* atď. Koreňové morfémy týchto slovies sú totožné s koreňovými morfémami príslušných sustantív alebo adjektív, ktoré tvoria ich slovotvorné základy: *cieľ, krídlo, kúzlo, miesto, sídlo, tieň, trieda, ústie; mŕtvy, prázdny, riedky atď.* Táto skutočnosť nám dovoľuje formulovať pravidlo o kvantite pomerne veľkého počtu sekundárnych imperfektív na *-ovať*. V sekundárnych imperfektívach na *-ovať* sa zachováva kvantita substantíva alebo adjektíva, ktoré je slovotvorným základom danej vidovej dvojice predponových slovies.[10]

O tom, že tu ide o živú tendenciu, uplatňujúcu sa v súčasnej spisovnej slovenčine, svedčí mnoho sekundárnych imperfektív na *-ovať* s kvantitou v základe. Rozdelíme ich do dvoch skupín podľa toho, či odvodzovací základ vidových dvojíc tvorí substantívum alebo adjektívum. Obe skupiny budeme ďalej členiť podľa toho, či dĺžka je v koreni alebo v inej morféme, či dlhá slabika predchádza bezprostredne pred príponou *-ova-* alebo je od nej vzdialená.

---

[10] Treba si uvedomiť zložité slovotvorné vzťahy sekundárnych imperfektív tohto typu. Napr. od subst. *tieň* alebo od adj. *riedky* sa utvorili bezpredponové imperfektíva *tieniť, riediť;* k nim vznikli predponové perfektíva *zatieniť, prerieďiť* ap. a až k týmto perfektívam sa pritvorili sekundárne imperfektíva *zatieňovať, prerieďovať*. Ale napr. od subst. *krídlo* alebo od adj. *mŕtvy* sa utvorili prefixálno-sufixálnym slovotvorným postupom priamo predponové perfektíva typu *okrídliť, umŕtviť* a k nim sa pritvorili sekundárne imperfektíva *okrídľovať, umŕtvovať*. V jednotlivých prípadoch mohlo od menného základu najprv vzniknúť predponové imperfektívum a až k nemu sa pritvorilo perfektívum podľa produktívneho modelu. Takýto postup možno predpokladať napr. pri vidovej dvojici *oprávňovať/oprávniť*, kde je imperfektívum častejšie ako perfektívum. Takýchto prípadov je viac.

I. Slovesá so substantívnym základom

1. Dĺžka je v koreňovej (zriedka v inej) morféme, ktorá predchádza bezprostredne pred príponou *-ova-*.

Okrem slovies uvedených vyššie patria do tejto skupiny napríklad tieto sekundárne imperfektíva:

doliečovať, odôsťovať, odvápňovať, okliešťovať, oprávňovať, postriebrovať, rozprúdovať (sa), roz-/z-víchrovať (sa), roz-/od-vlákňovať *text.*, rozžiarovať (sa), s-/v-/za-klbovať (sa), spárovať, stiesňovať, sústreďovať (sa), (u)zmierovať (sa), vybájovať (si), vyčísľovať,[11] vykrámovať, zalícovať, za-/v-sieťovať, za-/-od-sírovať, znesvárovať, znešvárovať, rozkonárovať sa; do tejto skupiny patria aj slovesá *oprávňovať, zalúčňovať* poľnohosp. (upravovať pozemky na lúky), *zatrávňovať, odkôrňovať* so substantívnymi základmi, ale utvorené s vkladným *-ň-* podľa modelu mnohých slovies typu *poštátňovať*, utvorených od adjektív.[12]

2. Dĺžka je v predponovej (zriedka v koreňovej) morféme, ktorá nepredchádza bezprostredne pred príponou *-ova-:*

o-/z-dôvodňovať, pri-/u-spôsobovať (sa), roz-/u-ľútosťovať sa/-ľútostňovať sa, spriateľovať (sa), znepriateľovať (sa), zapríčiňovať, zdôverovať sa, zúhorovať, zúročovať, utáborovať sa, uzákoňovať, zásobovať.

II. Slovesá s adjektívnym (primárnym alebo odvodeným) základom

1. Dĺžka je v koreňovej (zriedka v inej) morféme, ktorá predchádza bezprostredne pred príponou *-ova-:*

na-/u-/vz-priamovať (sa), ob-/o-zvláštňovať, osviežovať sa,[13] začierňovať,[14]

[11] Patrí k dok. *vyčísliť* a má mäkké *ľ*. Naproti tomu dok. *očíslovať* je denominatívum od subst. *číslo* a má tvrdé *l*.

[12] Nepravidelne utvorené sloveso *(o)krášliť* je motivované substantívom *krása* i adjektívom *krásny*. Imperfektívum k nemu SSJ uvádza v podobe *okrašľovať (sa)* v zhode s Pravidlami; podobne i *prikrašľovať*. Ale ku *skrášliť* má SSJ podobu *skrášľovať* (slovesá *skrášliť, skrášľovať, prikrášliť, prikrášľovať* Pravidlá neuvádzajú). V súčasnej slovníkovej kartotéke Jazykovedného ústavu sú všetky tri uvedené imperfektíva doložené s dvojakou kvantitou, pričom pri *okrašľovať* mierne prevažujú doklady na podobu s krátkym *a* (zrejme aj pod vplyvom súčasnej kodifikácie), kým pri *skrášľovať* hodne prevažujú doklady na formu s dlhým *á* a pri *prikrašľovať* je pomer dokladov vyrovnaný. Dávali by sme prednosť podobe *-krášľovať* s dlhým *á*.

Nie je celkom ustálená ani kvantita slovesa *obhospodarovať*. Pravidlá i SSJ zaznamenávajú len podobu s krátkym *a*, ale zo súčasnej publicistiky je pomerne hodne doložená aj podoba *obhospodárovať* (pomer dokladov 28 : 12). Aj v tomto prípade sa prejavuje tendencia po vyrovnaní kvantity slovesa na *-ovať* s kvantitou substantíva *hospodár* a odvodeného perfektíva *obhospodáriť*. — Sloveso *ožobračovať* (k dok. denominatívu *ožobráčiť*) sa ustálilo s krátkym *a*. — Slabo je doložené nedok. *rozsobašovať (sa)* k dok. denominatívu *rozsobášiť (sa)*.

[13] SSJ zaznamenáva popri forme *osviežovať (sa)* aj staršiu, s súčasnom jazyku už neživú formu *osvežovať (sa)*.

[14] Popri forme *začierňovať* zaznamenáva SSJ v zhode s Pravidlami formu *očerňovať* v prenesenom význame „ohovárať". V slovníkovom materiáli však prevažujú doklady na podobu *očierňovať* (14 ×) nad dokladmi na podobu *očerňovať* (8 ×). Raz je doložená podoba *očierňovateľ*. Zaznamenáva ju aj VI. diel SSJ.

premàrňovať, pre-/u-náhľovať sa, pri-/u-/z-rýchľovať (sa), rozrôzňovať sa, sprikrovať (sa), sprísňovať (sa), stvárňovať, u-/z-mierňovať, umúdrovať sa (SSJ má len dok. *umúdriť sa*), zaokrúhľovať,[15] z-/u-domácňovať, zhospodárňovať, zmalátňovať, zosmiešňovať, zoštíhľovať, z-/ne-rovnoprávňovať, zvláčňovať, zvrúcňovať, po-/zo-štátňovať; rozhorúčovať sa, pofrancúzštovať, pokatolíčťovať; so základmi cudzieho pôvodu: skonkrétňovať, skultúrňovať, sprimitívňovať, sproduktívňovať, zabsolútňovať, zefektívňovať, zextenzívňovať, zintenzívňovať, zintímňovať, zmateriálňovať, znervózňovať, zosubjektívňovať, zreálňovať, zvulgárňovať.

2. Dĺžka je v predponovej morféme (zriedka v koreňovej morféme), ktorá nepredchádza bezprostredne pred príponou *-ova-*:

odprírodňovať, rozpriestraňovať (sa), spríbuzňovať, spriemyselňovať, sprijemňovať, sprístupňovať, sprítomňovať, usústavňovať, zdôrazňovať, z(medzi)od-národňovať, znepríjemňovať, zosúvzťažňovať, zosviatočňovať, zúčastňovať sa, zúrodňovať, zvnútorňovať, zvýhodňovať, zvýrazňovať.

Sekundárne imperfektíva na *-ovať*, ktoré majú v základe dlhú slabiku v zhode s kvantitou príslušných substantív alebo adjektív, tvoria pomerne produktívnu skupinu. Preto sa mohli stať modelom aj pre niektoré z tých deverbatív, ktorých kvantita sa neopiera o kvantitu východiskových substantív alebo adjektív.

Tendencia zachovať dĺžku v základe imperfektíva pred príponou *-ova-* v zhode s kvantitou predponového perfektíva vzoru *robiť* sa uplatnila najmä v takých prípadoch, kde ju podporovali nejaké hláskoslovné príčiny (nebezpečenstvo porušenia totožnosti koreňovej morfémy — porov. napr. dvojice typu *-riadiť/-riaďovať;* expresivita — porov. sloveso *rozmliažďovať*), alebo kde nejestvovali slovotvorné vzťahy, ktoré by podporovali opačnú tendenciu (napr. pri slovotvorne izolovaných slovesných základoch).

Príkladov na zachovávanie dĺžky pred príponou *-ova-* nie je tak málo, aby sme ich mohli pokladať za výnimky. Skôr sa tu začína presadzovať nová tendencia. SSJ uvádza napríklad tieto sekundárne imperfektíva na *-ovať* s dĺžkou v základe slovesného pôvodu:

nariaďovať,[16] obriaďovať, podriaďovať (sa), zaneriaďovať, zariaďovať, zriaďovať, rozmliažďovať, zmliažďovať, preliačovať (sa), rozgniavovať, podmieňovať, o(b)kliesňovať, prekliesňovať, rozplieňovať (sa), zaplieňovať, (za)umieňovať si, vymieňovať si, rozbriežďovať sa, namierovať, rozštiepovať/rozštepovať (sa), po-/

[15] Staršie vydania Pravidiel uvádzali podobu ***zaokruhľovať*** s krátkym *u*. Túto podobu zaznamenáva aj MSJ (str. 418). Ale novšie vydania Pravidiel a podľa nich SSJ uvádzajú podobu ***zaokrúhľovať***. Tento príklad a iné podobné slovesá na *-ovať*, v ktorých sa kvantita vo vývine normy menila, ukazujú smer vývinu.

roz-/vy-dražďovať, zmršťovať/zmršťovať, predklíčovať,[17] odkosíťovať. V slovesách *vynásobovať, znásobovať* a v zloženinách typu *zdvojnásobovať, strojnásobovať, zoštvornásobovať* dlhá slabika nepredchádza bezprostredne pred príponou *-ova-*. Je pozoruhodné, že vo väčšine uvedených slovies má koreňová morféma dvojhlásku.

Kvantitatívne pomery v sekundárnych imperfektívach na *-ovať*, utvorených od slovies vzorov *chudnúť, česať* a *chytať* sú jednoduchšie ako pri imperfektívach k slovesám vzoru *robiť*. Tu je skracovanie dĺžky pred príponou *-ova-* skutočne pravidlom. V slovesnom základe pritom vznikajú rovnaké kvantitatívne alternácie ako pri vidových dvojiciach typu *vykúpiť/vykupovať*. Ide o tieto alternácie:

á/a: -pláknuť/-plakovať; -kázať/-kazovať, -pásať/-pasovať, -rátať/-ratovať;
ia/a: -siahnuť/-sahovať, -tiahnuť/-ťahovať, -šliapnuť/-šliapať//-šľapovať; -driapať/-drapovať; -žiadať/-žadovať;
ia/ä: -viazať/-väzovať;
ie/e: -strieknuť/-strekovať; -spievať/-spevovať, zastrieľať/-streľovať (zbraň);
í/i (ý/y): -kríknuť/-krikovať, -dýchnuť/-dychovať; -písať/-pisovať, -lízať/-lizovať; -čítať/-čitovať, -pýtať/-pytovať (sa);
ú/u: -fúknuť/-fúkať//-fukovať; -rúbať/-rubovať; -strúhať/-struhovať;
ĺ/l: -blknuť/-blkovať;
ŕ/r: -hrknuť/-hrkovať, -frknuť/-frkať//-frkovať.

Našli sme iba dva slovesné základy na *-nuť*, v ktorých sa dlhá slabika pred príponou *-ova-* neskracuje: *-čiar(k)nuť/-čiarkovať* (denominatívum) a *zahriaknuť//-hriakovať/-hriakať* (expresívum).[18]

Treba sa ešte zmieniť o tom, že skracovanie dĺžky pred príponou *-ova-* nastáva nielen v sekundárnych imperfektívach, ktoré sú členmi vidových dvojíc, ale aj v iných typoch nedokonavých deverbatív. Je to najmä v dvoch prefixálno-sufixálnych typoch expresív: *pofukovať* (fúkať), *popiskovať (si)* (pískať) a *vyspevovať* (spievať), *vypytovať sa* (pýtať sa) a v expresívach s infixom -o- typu *čapcovať* (čiapať), *drapcovať sa* (driapať sa), *lupcovať* (lúpať).

Závery: Pri skúmaní kvantity slovies na *-ovať* treba rozlišovať denominatíva a deverbatíva. V denominatívach sa uplatňuje tendencia zachovávať dĺžku základového mena: *čiarkovať, číslovať, rámcovať, kolíkovať, garážovať, hangárovať*. Iba v niektorých domácich slovesách a v niektorých typoch slovies s cudzími základmi je pred príponou *-ova-* krátka slabika proti dĺžke v príslušnom mene: *panovať, kraľovať/kráľovať,*

[16] Koreňová morféma *riad-* je síce menného pôvodu, ale v súčasnom jazyku sa už necíti vzťah slovies s touto morfémou k menu.
[17] Ale *nakličovať* v zhode so staršími vydaniami Pravidiel. Novšie vydania Pravidiel majú však už aj tu tvar s dĺžkou: *nakľičovať*.
[18] SSJ uvádza k dok. *zahriaknuť* nedok. v podobách *zahriakať/zahriakovať*. V slovníkovej kartotéke je však dosť preukazných dokladov (8) aj na variant *zahrakovať*.

križovať, chyrovať, murovať, putovať, pracovať, spravovať, mudrovať (k adj. *múdry*); *drotovať/drôtovať, figľovať/fígľovať; pudrovať* (proti *púder*), *figurovať, disciplinovať, paginovať, terminovať, archivovať* a i. Pred príponou *-izovať* je v základe vždy krátkosť: *systemizovať, historizovať, inventarizovať* ap.

V kvantite deverbatív sa uplatňuje tendencia skracovať dĺžku bezprostredne pred príponou *-ova-* (príklady na alternácie pozri vyššie). Táto základná tendencia sa však kríži s opačnou tendenciou zachovávať dĺžku, ktorá sa uplatňuje najmä v slovesách s mennou koreňovou morfémou: *-cieľovať, -sídľovať, -trieďovať, -rieďovať, -čiarkovať* ap.

Marta Marsinová

NÁZVY TYPU *murárčina*

Sémantickú skupinu abstraktných substantív označujúcich istý odbor ľudskej činnosti[1] vymedzil ako osobitnú a pomerne veľkú skupinu v oblasti slovenského odvodzovania slov J. Horecký v *Slovotvornej sústave slovenčiny. Uvádza,* že ide o názvy činností konkrétnych aj abstraktných, prípadne o určitú disciplínu. Ako doklady čítame: *tesárstvo, pekárstvo, nábytkárstvo, tkáčstvo, kováčstvo, baníctvo, lesníctvo, strojníctvo* (s konkrétnym slovotvorným základom) a *učiteľstvo, kazateľstvo, rechtorstvo, pästiarstvo, plachtárstvo* (s menej konkrétnym základom).[2]

Pred Horeckým sa v štúdiách a článkoch z oblasti odvodzovania slov v slovenčine ani v gramatikách o tejto produktívnej skupine jednoznačne nepísalo. Hoci už Bernolák v *Etymologii* má sémantické rozdelenie sub-

[1] Názov „substantíva označujúce určitý odbor ľudskej činnosti" zaviedol J. Horecký zaiste preto, lebo latinský termín *nomina officii* so slovenským ekvivalentom *mená zamestnania* sa v našej odbornej literatúre tradične nesprávne zaužíval pre „mená osôb, čo sa niečím zaoberajú čiže zamestnávajú". Toto konštatoval už B. Letz v *Kmeňoslovných úvahách* (Turč. Sv. Martin 1944) na str. 80 i vo svojej *Gramatike slovenského jazyka* (Bratislava 1950) na str. 131—132, ale na veci nič nezmenil. Je pritom zaujímavé, že J. Damborský v *Slovenskej mluvnici I* (5. vyd., Nitra 1930) nepoužíva latinský názov *nomina officii.* Pri menách na *-ár, -iar* ap. má správnu charakteristiku „podstatné mená, označujúce osoby, ktoré sa niečím zamestnávajú" (str. 113); nesprávny termín *mená zamestnania* (str. 117) používa však pre podstatné mená utvorené „z prídavných spodstatnelých mien", ako napr. *hájny, vrátny, hostinský.* Termín *mená zamestnania* nachodíme pri derivátoch na *-ár/-iar, -ník/-nik* aj v poslednom, 5. vydaní *Slovenskej gramatiky* E. Paulinyho — J. Ružičku — J. Štolca (Bratislava 1968) na str. 146 v § 178.

[2] J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny. Podstatné meno, prídavné meno, sloveso,* Bratislava 1959, 136.

stantív odvodených príponou *-stwo*, a to na 4 skupiny,[3] názvy pomenúvajúce nejaký odbor ľudskej činnosti tu osobitne nespomína. Len vo štvrtej všeobecnej skupine sú medzi uvedenými príkladmi aj doklady tohto druhu: *kňihárstwo, rechtorstwo, písárstwo, zlodegstwo.* Pokiaľ sa po Bernolákovi v našich gramatikách písalo o skupine substantív odvodených príponou *-stvo*, spomínali sa len jednotlivé doklady, a to pri odvodzovaní v súvislosti s modifikáciou zakončenia základového slova.[4] Nepísalo sa o sémantických skupinách takto odvodených slov.

Až B. Letz okrajovo upozorňuje na uvedenú skupinu odvodených slov, keď konštatuje, že „mnohé doklady hromadných slov odvodených od mena osoby touto príponou (rozumie sa *-stvo*), sú aj abstraktá, napr. *učiteľstvo* značí aj učiteľov, ale aj učiteľské poslanie (zamestnanie), inokedy hodnosť, titul."[5]

Prečo si treba všimnúť spomínanú skupinu substantív označujúcich nejaký odbor ľudskej činnosti, ukáže sa nám pri čítaní a analýze nasledujúcich vybraných viet:

Nech mi inžinier povie, čo je na *tesárčine* takého vysokého. (Tatarka) — Chytil sa *stolárčiny*, robil stoly. (Hronský) — Pri *tokárčine* ani veľmi nie sú potrebné človeku zdravé nohy, jedine ruky a rozum. (Gabaj) — Na poli priemyslu *drotárčina* upadla. (J. Škultéty) — Musíš vedieť ako iní / aspoň trochu *murárčiny*. (Podjavorinská) — Nechal *mäsiarčinu* a teraz krúti železá. (Večerník 1964) — Každý má pre niečo (!) vlohy: jeden pre (!) kulturizmus, ďalší pre (!) *rybárčinu, kuchárčinu* atď. (KŽ 1964) — Ešte skôr, ako sadol do kanoe, mal príležitosť skúsiť to s *veslárčinou*. (Čsl. šport 1953) — A najväčším fígľom je jeho *cestárčina*. (Jašík) — Často prehováral Štefana, aby nechal *sedliačinu* a šiel za robotníka. (Zguriška) — Nemáš pre (!) *novinárčinu* vlohy. Hľadaj si iné zamestnanie. (Pravda na weekend 28. 3. 1969) — Potom zase oddal sa *pekarčine* (!). (Pútnik svätovojtešský 1910) — Počúvali, múdrili sa i snažili sa ho pochopiť, ale nakoniec vedeli z toho predsa len toľko ako slon z *hvezdárčiny*. (Urban) — (Revolúcia) to nie sú bezhlavé hrdinské činy, akási *zbojníčina*. (Jašík) — Rieka hučala, šušťala a penila sa bielym páperím. Len ťahnúť si do tohto páperia a — možno — všetko by prestalo: i strážmajstrov krik i *zlodejčina* s ním. (Ondrejov) — Hľa, tu ho môžete vidieť, ako mu *partizánčina* prenikla až do špiku kostí. (Jilemnický) — Ako previesť ich zmýšľanie, pokazené falošným nacionalizmom, falošným socializmom, *klerikárčinou* (!) na správnu koľaj? (J. Horák) — Bývajú takíto autori až neuveriteľne malicherní, pre stromy neraz nevidia les a ich metódu nemožno nazvať nijak ináč ako bezduchou *blchárčinou*.

[3] A. Bernolák, *Etymologia vocum slavicarum*, Tyrnaviae 1791, 31—34, najmä str. 33.

[4] Napr. S. Czambel v *Rukoväti spisovnej reči slovenskej* 3. vyd. (Turč. Sv. Martin 1919) na str. 22 uvádza *horárstvo*, iné gramatiky, napr. Damborský v cit. diele i cit. *Slovenská gramatika* troch autorov len názvy vlastností *(opilstvo)* alebo hromadné mená na *-stvo/-ctvo (panstvo, žiactvo)*, ale nie názvy odborov ľudskej činnosti.

[5] *Gramatika slovenského jazyka*, 139.

(M. Procházka) — Proti *suchárčine* bojujeme úspešne už rad rokov. (KŽ 1956) — Byrokratizmus nie je len *kancelárčina* a formalizmus, plodiaci papiere namiesto činov. (KŽ 1963) — (Umenie) sa v Čechách koncom rokov deväťdesiatych zaplieta čoraz viac do húštin formalizmu, planého estétstva a *literárčiny* (KŽ 1954) — Každé prepsychologizovanie sa považovalo za *intelektuálčinu*. (A. Bednár) — Ešte zajtra na klzko a koniec. Potom zase *otročina* v škole. (Jarunková)

Ak si všimneme pomenovania *tesárčina, stolárčina, tokárčina, veslárčina, sedliačina, intelektuálčina* atď., môžeme konštatovať, že aj tu ide o sémantickú skupinu mien označujúcich odbory ľudskej činnosti, teda paralely k menám, ktorých odvodzovanie príponou *-stvo*, resp. závislým variantom *-tvo* zaznamenáva Horecký.[6] Z toho vidieť, že v slovenčine máme dva spôsoby odvodzovania uvedených pomenovaní, a to príponou *-stvo/-tvo* i príponou *-čina/-ina: murár-stvo/murár-čina; sedliac-tvo/sedliač-ina.*

Keď si analyzujeme tieto pomenovania, ktoré označíme ako typ *murárčina*, z hľadiska sémantiky odvodzovacieho základu ich môžeme rozdeliť na niekoľko skupín. Ak vyjdeme z triedenia u Horeckého, dostávame tam uvedené, ale aj ďalšie skupiny.[7] Sú to názvy odvodené:

1. od názvov mien nositeľov konkrétnej ľudskej činnosti, obyčajne remeselníckej, zakončených na *-ár, -iar: tokár-čina, tesár-čina, stolár-čina, drotár-čina, murár-čina, mäsiar-čina, kuchár-čina, pekár-čina, cestár-čina;* okrem týchto doložených možno z úzu uviesť aj ďalšie: *hodinár-čina, cukrár-čina, maliar-čina, rezbár-čina, stavbár-čina* a pod.;

2. od názvov mien rozličných, obyčajne intelektuálnych povolaní, s rovnakým zakončením ako v 1. skupine: *lekár-čina, novinár-čina, farár-čina, hvezdár-čina;* s iným zakončením *fiškál — fiškálčina, literát — literárčina;* z úzu možno uviesť aj ďalšie: *redaktor-čina, rechtor-čina; doktor-čina* a pod.;

3. od názvov osôb ako reprezentantov rozličných športových disciplín alebo amatérskych a profesionálnych záľub, opäť s rovnakým zakončením ako v prvej skupine: *rybár-čina; veslár-čina;* z ďalších nedoložených: *plachtár-čina, pretekár-čina, včelár-čina;*

4. od názvov príslušníkov istých spoločenských alebo stavovských skupín s rozličným zakončením: *partizán-čina; chuligán-čina; sedliak — sedliačina; otrok — otročina; zbojník — zbojníčina; zlodej — zlodej-čina, vojak — vojen-čina;*

5. od názvov príslušníkov rozličných hnutí a skupín alebo od názvov ľudí podľa povahových vlastností, obyčajne negatívnych so zakončením

[6] C. d., 136—137.
[7] C. d., 136.

na *-ár/-iar* alebo s iným: *klerikál-čina, intelektuál-čina; suchár-čina, blchár-čina.*

6. Z hľadiska sémantického osihotene stojí slovo *kancelárčina,* lebo nie je priamy logický súvis medzi základovým slovom *kancelár* a derivátom *kancelárčina.* Ale z uvedeného dokladu niet pochýb, že derivát *kancelárčina* patrí do okruhu slov pomenúvajúcich nejaký druh ľudskej činnosti.

Posledné tri skupiny Horecký nezaznačuje, ale to súvisí s tým, že v Slovotvornej sústave slovenčiny sa nemohol zaoberať podrobnosťami, ktoré patria do monografického spracovania istého problému. Môžeme však pripomenúť, že Bernolák v *Etymológii* spomína ako tretiu našu piatu skupinu, názvy rozličných hnutí, pravda, len so zakončením na *-stwo: ariánstwo, kresťanstwo, kalvínstwo.*[8]

V slovenských gramatikách ani v štúdiách o odvodzovaní slov sa derivačný typ *murárčina* neuvádza. Prichodí nám preto zistiť aj pri neúplnosti dosiaľ zhromaždeného materiálu vzťah medzi oboma typmi odvodzovania, historický výskyt tohto javu i pôvod. Ďalej, ak je to typ produktívny, sémantický okruh jeho použitia i lexikalizáciu takto odvodzovaných slov.

Najstarší doklad na odvodené slová typu *murárčina* máme predbežne z Palárikovej veselohry *Drotár.* Prvý raz vyšla v Lipe 1860. To je pomenovanie *drotárčina,* ktoré máme doložené aj od Jozefa Škultétyho z *Národných novín* 1880. Potom doklady tohto typu nachodíme v beletrii u dobrých autorov starších aj mladších (Kukučín, Tajovský, Vajanský, Hrušovský, Urban, Hronský, Ondrejov, Horák, Gabaj, Zguriška, Jilemnický, Tatarka, Zúbek, Bednár, Jašík, Jarunková) a vyskytuje sa aj v poézii (Podjavorinská, Mihálik). Nájdeme ich u publicistov (A. Matuška), ale aj vo všetkých druhoch novín (Kultúrny život, Pravda, Pravda na víkend, Večerník, Československý šport, Štart).

Z daktorých dokladov, ktoré máme poruke, dokonca vidieť, že oba typy derivátov môžu sa vyskytovať v kontexte popri sebe:

Vedľa *fiškálčiny* zapodieval sa aj včelárstvom. (Hrušovský) — Rozumel sa *tesárčine* i trochu *kováčstvu.* (Tajovský) — Poveste redaktorstvo na klinec a vráťte sa k *farárčine.* (Zúbek) — Pomáhal v árešte pri *debnárčine,* alebo keď chorobou poslabnul (!) pri košikárstve. (Tajovský)

Pravda, jazykový cit nás upozorňuje, že v porovnaní s nocionálnymi derivátmi na *-stvo* majú deriváty na *-čina* viac-menej expresívny charakter. Veľmi často ich nachodíme v beletrii práve v priamej, nepriamej alebo v polopriamej reči postáv:

Viete, on mal dvesto zlatých zgazdovaných z *drotárčiny.* (Tajovský). — A ja

[8] C. d., 33.

som robil už aj *tesárčinu.* (Dav) — Mám veľké dielne za mestom, kde si budete môcť oveľa viac zarobiť ako z tej biednej *drotárčiny.* (Palárik) — A prišla za ňou druhá žena, vziať na dlh chlapcovi kapčeky, že ho vystrája do sveta (po *drotárčine*). (Tajovský)

Aj niektoré iné, už predtým uvedené doklady z Podjavorinskej *(murárčina),* z Večerníka *(mäsiarčina),* z Pravdy na víkend *(novinárčina)* sú z reči postáv.

To znamená, že deriváty typu *murárčina* majú hovorový ráz. V tomto ohľade zaujíma jednoznačné stanovisko aj *Slovník slovenského jazyka I—VI* (Bratislava 1959—1968), ktorý tento druh slov charakterizuje ako hovorové, keď ide o slová prislúchajúce do našej prvej a druhej skupiny (iba pri hesle *tokárčina* je ešte dodatok: *trochu zastar.*); ako príslušné slangové (napr. *literárčina, veslárčina*), z 2. a 3. skupiny. Niekedy k charakteristike hovorovosti pre 4.—6. skupinu pridáva SSJ charakteristiku expresívnosti, pejoratívnosti alebo nižšej hovorovosti.

Ďalej z dokladov možno zistiť, že majú i ráz familiárny, niekedy ironický, dehonestujúci. Keď Gabaj píše o *tokárčine,* hovorí takto v dôvernom kruhu svojich piatakov. Hrušovský spomína na dôverne známy starý Martin, preto si dovolí použiť podobu *fiškálčina,* dokonca už so základom expresívne zafarbeným — proti bežnému *advokát.* Keď Hlavaj popularizuje murárske remeslo, neukazuje sa mu nevhodné spomínať *murárčinu.* (*V niektorej obci je* murárčina *dedičným remeslom.*) Urban používa *hvezdárčinu* v posmešnom prirovnaní: *vedieť toľko ako slon z* hvezdárčiny.

Možno teda konštatovať, že protiklad *murárstvo — murárčina* je protikladom bezpríznakovej neutrálnej spisovnej podoby s príponou *-stvo/-tvo* a príznakovej podoby s príponou *-čina/-ina.*

Ak sa v našom odvodzovaní slov nespomínala sémantická skupina typu *murárstvo,* je potom tým ľahšie pochopiteľné, že sa nespomínal typ *murárčina,* ktorý má expresívny charakter. Pravda, dnes keď sa skúmajú a rozvíjajú rozmanité štylistické prostriedky na obohatenie nášho spisovného jazyka, treba poukázať aj na typ *murárčina.*

Podľa predbežného zistenia stavu sa deriváty tohto typu u Bernoláka[9] nevyskytujú. Hoci slovo *drotárčina* ako názov zamestnania máme doložené z r. 1860,[10] v Jančovičovom slovníku[11] sa nezaznamenáva. Môžeme tu

---

[9] A. Bernolák, *Slowár slowenski, česko-latinsko-ňemecko-uherski,* Budae 1825—1827.

[10] Palárikov *Drotár* vyšiel r. 1860 vo Viktorínovej Lipe.

[11] Š. Jančovič, *Slovňik slovensko-maďarski.* Prešporok 1863. — Pre správnu orientáciu treba však pripomenúť, že prvé vydanie Jančovičovho slovníka je z r. 1848 a citované vydanie z r. 1863 sú nedopredané exempláre 1. vydania, ale s novým titulným listom.

predpokladať súvislosť so skutočnosťou, že ani Bernolák, ani Jančovič nepoznajú slovesá typu *murárčiť*, ale len dôsledne odvodzované príponou *-iť*. Slová typu *murárčina* nie sú ani v slovníku Czambelovej *Rukoväti*,[12] čo je dosť pochopiteľné, lebo v nich niet pravopisného problému a slovník je malý. Vo frazeologickom slovníku P. Tvrdého[13] je na str. 591 heslo *stolárčina. V Pravidlách slovenského pravopisu* z r. 1940[14] niet dokladov na typ *murárčina*. Až matičný slovník,[15] ktorý sa koncipoval na základe dosť široko excerpovaného materiálu z literatúry, uvádza po písmeno *K* (čo je nepodstatná časť slovenskej abecedy) tieto doklady: *drevárčina* (478), *drotárčina* (490), *garbiarčina* (630), *hvezdárčina* (831).

To je dôkaz, že sa aj tento typ slov berie na vedomie v spisovnom jazyku. *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1953,[16] ako sa dá presne zistiť podľa retrográdneho slovníka, uloženého v JÚĽŠ SAV, prijali dva doklady uvedeného typu: *murárčina* (233) a *tesárčina* (351). Naproti tomu šesť zväzkov *Slovníka slovenského jazyka*[17] pomernou hojnosťou dokladov ukazuje, že ide o jav v súčasnom spisovnom jazyku živý. Práve v doplnkoch, v VI. zväzku, sa pri pomerne malom počte doplnených slov nachodí 6 derivátov typu *murárčina: cestárčina* (18), *debnárčina* (22), *fiškálčina* (33), *veslárčina* (72), *blchárčina* (15), *intelektuálčina* (41).

V starších slovníkoch sa tieto typy slov neuvádzali azda preto, že ich autori pokladali za nie dosť spisovné a pri nedostatočne rozvinutej teórii o štylistickom rozvrstvení spisovného jazyka ich ponechávali bokom.

Že v type *murárčina* ide o deriváty domáceho pôvodu, ukazuje sa aj z Habovštiakových *Oravských nárečí*.[18] Autor v kapitole o názvoch deja uvádza substantíva odvodené príponou *-ina*, pomocou ktorej sa tieto názvy tvoria od slovies zakončených na *-čiť*. Ako doklady tu nájdeme: *crmomárčina, drotárčina, debnárčina, stolárčina, šusterčina, murárčina, mäsiarčina, tesárčina, vojenčina.*

Z oravských nárečí prešiel tento typ slov do literárnej tvorby Kukučínovej. Ale doklady z iných autorov zároveň ukazujú, že ide o prvok v hovorovej slovenčine všeobecne rozšírený, nie úzko nárečový.

Ak Habovštiak odvodené slová typu *murárčina* zaraďuje medzi názvy deja, nazdávame sa, že sa tým zužuje platnosť ich významu. *Murárčina* ako vykonávanie práce murára je len časťou významového obsahu, kde je

---

[12] S. Czambel, c. d. (v pozn. 4).
[13] P. Tvrdý, *Slovenský frazeologický slovník*, Praha — Prešov 1933.
[14] *Pravidlá slovenského pravopisu*. Turč. Sv. Martin 1940.
[15] A. Jánošík — E. Jóna, *Slovník spisovného jazyka slovenského*, Turč. Sv. Martin 1946–1949.
[16] *Pravidlá slovenského pravopisu*, Bratislava 1953.
[17] *Slovník slovenského jazyka I–VI*, Bratislava 1959–1968.
[18] A. Habovštiak, *Oravské nárečia*, Bratislava 1965, 168.

rovnako zahrnutý nielen aktuálny výkon práce, ale aj schopnosti preň, čiže ide skutočne o názov zamestnania. *Murovačka, murovanie* ako názvy deja majú chudobnejší obsah ako *murárčina*. Zostávame teda na stanovisku, že ide o názvy označujúce nejaký odbor ľudskej činnosti. Potom z materiálu, ktorý máme k dispozícii, môžeme v danej otázke konštatovať toto:

Substantíva typu *murárčina* vyskytujú sa síce najčastejšie paralelne so slovesami typu *murárčiť*, napr. *stolárčina — stolárčiť, drotárčina — drotárčiť, lekárčina — lekárčiť, farárčina — farárčiť, fiškálčina — fiškálčiť, tokárčina — tokárčiť*,[19] ale niekedy je k slovám typu *murárčina* doložené iba sloveso na *-iť*, napr. *kucháriť* (I 788), ale *kuchárčina, cestáriť — cestárčina* (VI 18).[20] Vo viacerých prípadoch sú k substantívam typu *murárčina* slovesné varianty: *tesárčiť* i *tesáriť; novinárčiť* i *novináriť; mäsiarčiť* i *mäsiariť; rybárčiť* aj *rybáriť*.[21] Inokedy k substantívam typu *murárčina* niet dokladov na slovesá, ale len názov osoby vykonávajúcej príslušnú činnosť, remeslo: *intelektuál — intelektuálčina, klerikál — klerikálčina*.

Práve preto z hľadiska derivácie treba vec postaviť tak, že vychádzame od názvov osôb podľa zamestnania, povolania, záujmu, od ktorých môžeme odvodzovať aj slovesá s významom „byť tým, koho pomenúva substantívum", a to sufixom *-iť, -čiť* alebo *-ovať*,[22] aj prídavné mená sufixom *-ský/-ký*, ale aj názvy činností sufixami *-stvo/-tvo* alebo *-čina*, niekedy *-ina*, teda *cestár — cestárstvo* i *cestár-čina, otrok — otroctvo* i *otročina*. Z materiálu možno konštatovať, že odvodzovací formant *-ina* je fonologicky závislý od zakončenia kmeňa: vyskytuje sa v prípadoch, keď je základné slovo zakončené na *-k*, ktoré pri odvodzovaní zákonite alternuje s *-č-*: *otrok — otročina, sedliak — sedliačina, zbojník — zbojníčina* a z úzu *furták — furtáčina, baník — baníčina, pltník — pltníčina*. Inak sa používa formant *-čina*, o ktorého genéze nemožno povedať definitívne slovo. Je

---

[19] Hodno spomenúť, že SSJ nemá vždy doklady na tento paralelizmus, napr. uvádza heslo *fiškálčina* (VI 33), ale nemá sloveso *fiškálčiť* ani v základnom, ani v prenesenom význame, hoci sú naň doklady. V iných prípadoch to býva opačne, že SSJ nemá doklad na substantívny derivát (napr. *farárčina*), ale len slovesné heslá *farárčiť* a *farárovať* (I 389). Preto pracujeme so slovníkovým aj iným materiálom.

[20] V dvojici *cestáriť — cestárčina* ide dokonca o doklady z toho istého autora a diela (R. Jašík, Mŕtvi nespievajú). — V tejto súvislosti hodno pripomenúť, že ani Habovštiak v c. d. (pozn. 18) nemá vždy k derivátu na *-čina* sloveso na *-čiť*. Napr. v registri na str. 458 stoja pod sebou *crmánčina* (! zrejme tlačová chyba, lebo v texte na str. 168 je správne *crmománčina*) a *crmomáňiť* (v texte na str. 82 to isté), teda nie *crmománčiť*. Podobne *mäsárčina* (168), ale *mäsiariť* (184); k substantívu *cklár* sú slovesá *cklárčiť* (168, 184, 458) aj *ckláriť* (168, 184, 458).

[21] Z tohto materiálu vidieť, že varianty na *-čiť* sa vyskytujú u mladších autorov, na *-iť* u starších. Napr. *tesáriť* máme od Hviezdoslava, *tesárčiť* od Tatarku, Karvaša a z troch súčasných prekladov zo sovietskej ruskej literatúry.

[22] O týchto otázkach pripravujeme osobitnú štúdiu.

isté, že je paralelný s formantom *-či-* pri slovesách typu *murárčiť*, kde preniká azda mylnou dekompozíciou základu a formantu pri veľmi produktívnom type *baníčiť*. Ak formant *-čina* v type *murárčina* nemá etymologickú oporu, nie je na tom horšie ako formant *-čina* používaný na odvodzovanie názvov jazykov v slovenčine, teda: *arab-čina, bengál-čina, kopt-čina, sloven-čina* a pod.[23]

Formant *-čina* v názvoch typu *murárčina* sa v súčasnom hovorovom jazyku pokladá za živý aj produktívny slovotvorný prostriedok.

V našej literárnej produkcii z posledných rokov dostávame sa však do kontaktu aj s takýmito výrazmi:

Šoférina, to nie je sedieť v kancelárii alebo v škole, šoféri sa narobia. (Blažková) — Podľa nich to, čo sa stalo, je obyčajná *zlodejina*, krádež, darebáctvo. (Tallo) — Třeboňskí (!) chlapci však ostali *veslárine* verní. (Čsl. šport 1953) — Kým sa hostili, obaja kňučali, čo sa nadrú, že ten život je nanič a napokon celá *zlodejina* (KŽ) — *Stavbárina*, to je organizácia a ešte raz organizácia. (V. Mináč)

Čo s výrazmi *šoférina, zlodejina, veslárina, stavbárina*? Vysvetlenie nám poskytne doklad z časopisu Čsl. šport, kde namiesto správneho slovesného tvaru *třebonskí* (ako *viedenský, kuchynský*) máme bohemizmus *třeboňskí*, a tak aj polobohemizmus *veslárina*, hoci inak sú v Čsl. športe doklady na podobu *veslárčina*. Ide teda o vplyv nejakého českého kontextu, kde bol správny český tvar *veslařina*. Slovenský redaktor odstránil *-ř-*, ale pridal dĺžku základu, ako je to v slovenčine bežné pri tomto type.

F. Trávníček[24] pozná v češtine popri menách zamestnania na *-ství* aj mená ľudového a hovorového rázu, ktoré sa odvodzujú príponou *-ina*. Kmeňová samohláska základu sa pred touto príponou *kráti*.[25] V češtine je to živý a bežný typ derivácie.[26] Zaiste práve preto, že v slovenských norma-

[23] Úzky vzťah medzi týmito dvoma výskumami polysemického formantu *-čina* je napokon známy aj z našich kultúrnych dejín. Novouzákonená štúrovská spisovná slovenčina bola posmešne nazývaná *drotárčinou, plitníčinou, bačovinou, kočišinou.* — K. Kálal vo svojom slovníku uvádza heslo *krčmárčina* ako pejoratívum pre jazyk, ktorým sa hovorí v krčme, Jesenská má pejoratívum *kancelárčina* pre vyumelkovaný jazyk.

[24] F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny I*, Praha 1951, 285.

[25] Na podobný rozdiel skracovania dĺžky v základnom slove v češtine, ale jej zachovanie v slovenčine sme upozornili v štúdii *O kvantite slovesa lumpáčiť*, SR 35, 1970, 17—19.

[26] *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen* (Praha 1967) sa až na dvoch miestach zaoberá derivátmi typu *zednařina*. Na str. 381 ich zaraďuje do skupiny mien nositeľov vlastností ako „názvy zaměstnání, činů, směrů" a charakterizuje ich ako pejoratívne alebo aspoň familiárne. Na str. 636—7 sa len spomínajú v skupine dejových mien ako odvodené od názvov osôb podľa zamestnania. Preto sa na tej istej strane dodáva, že sa budú tieto abstraktá podrobne analyzovať až v 3. diele ako

tívnych príručkách sa o sémantickej skupine typu *murárčina* a o spôsobe odvodzovania slov do nej patriacich nepísalo, prenikajú do našej lexiky slová typu *šoférina, veslárina, zlodejina, stavbárina* a pod. Dokonca sa tieto podoby dostali v niektorých prípadoch aj do Slovníka slovenského jazyka ako varianty: *veslárčina* i *veslarina, zlodejina* i *zlodejčina.* Ba dostalo sa tam aj heslo *stavbárina* bez náležitého variantu *stavbárčina.*

O inom type bohemizmu, o podobe *literátština/literárština/literáčtina* namiesto tradičného *literárčina* alebo pravidelného derivátu *literátčina* sme diskusne písali inde.[27]

Čo sa týka dvojice *frajerina* i *frajerčina,*[28] treba konštatovať, že hoci máme sloveso *frajerčiť,* podoba *frajerčina* nie je doložená ani v SSJ, ani v slovníkovom materiáli. Pravda, ani sémanticky, ani derivačne nič neprekáža, aby sa slovo *frajerčina* používalo v takej podobe. Doklady na slovo *frajerina* sú len novšieho dáta (Karvaš, Jašík, Matuška, Sever a dva preklady z ruštiny, od Takáčovej a od Kupca) a sú známe viac-menej len z ustálených spojení *strúhať frajerinu, sekať frajerinu, robiť frajerinu.* V tomto prípade pôjde pravdepodobne o iné typy analógií.

Nepravidelne je utvorené slovo *vojenčina,* pomenovanie pre službu vojaka. Je to ten istý spôsob derivácie od rozšíreného základu ako pri derivácii *Slovák — slovenský — slovenčina,* teda *vojak — vojenský — vojenčina.*

Z hľadiska odvodzovania je typ *murárčina* vcelku pravidelný a produktívny v súčasnom jazyku. Slov tohto typu v hovorovej a slangovej oblasti pribúda. Preto sa nám treba ešte trochu zastaviť pri ich význame.

Živosť a produktivita sa okrem iného prejavuje aj tým, že slovo je v kontexte schopné rozširovať alebo zužovať základný význam. I s týmto javom sa stretáme v dokladoch:

Kritika — sebakritika — to nie je *mäsiarčina,* to je nová operácia. (Tatarka) — Najmä nie *mäsiarčina* vo vode s titulom športovým. (Slov. rozhlas 1943) — Nieto literatúry, ktorá by bojovala proti *farárčine.* (Tlač 1950)

Citované dva doklady na *mäsiarčinu* ukazujú prenášanie významu rozličným smerom: u Tatarku je *mäsiarčina* nie remeslo, ale hrubý krvavý zásah do svedomia na rozdiel od operácie — jemného zásahu. V športovom slangu ide o surovú hru namiesto primeraného športového výkonu. V slove *farárčina* ide o prenesenie názvu zamestnania, povolania na názov ideológie, ktorú nositeľ reprezentuje, a to s pejoratívnym zafarbením.

---

abstraktné názvy vlastností. Neoznačujú totiž zamestnanie ako stav ani ako aktuálne prebiehajúcu činnosť.

[27] M. Marsinová, *Literárčina či literátština?* SR 35 1970, 88—91.

[28] Pozri SSJ I, 412.

Všeobecne možno konštatovať, že v našej 4.—6. sémantickej skupine neprevažuje pri pomenovaniach sem patriacich natoľko názov príslušnej činnosti, ale ide skôr o názvy istých postojov, takmer možno povedať názvy vlastností, napr.: *blchárčina* je zle vystupňovaná pedantnosť, *intelektuálčina* nadmerne zdôraznený intelekt. Možno teda povedať, že sa v type *murárčina* vytvára sémantická podskupina pre názvy hnutí a postojov, kde často ani nie je príslušné paralelné sloveso, ako je aspoň potenciálne vždy pri názvoch 1.—3. skupiny.

Doterajšie poznatky o type *murárčina* možno rezumovať takto. Z ľudovej reči prenikajú do hovorového štýlu súčasnej spisovnej slovenčiny expresívne slová typu *murárčina* ako názvy pre určitý druh ľudskej činnosti. Podľa toho istého modelu sa tvoria aj názvy pre také činnosti, ktoré sú skôr prejavom istých vlastností (napr. *blchárčina*) alebo ideologických postojov *(intelektuálčina, klérikálčina).* Majú vždy pejoratívny charakter. Veľmi produktívne je tvorenie týchto názvov od názvov so základom zakončeným na sonóru (najmä *-ár, -iar, -ál, -án, -j*), ale nieto prekážok, aby sa k iným typom zakončenia pripájala prípona *-čina,* ktorá je fonologicky obmedzená len pri základoch na *-k, -c* (s prípadnou alternáciou) a vystupuje ako variant *-ina (otrok — otroč-ina).* Názvy typu *murárčina* sú vhodným štylistickým prostriedkom pre expresívnu oblasť vyjadrovania v slovenčine.

Ján Oravec

ROZHRANIČENIE PRÍPON *-a/-u* V GENITÍVE SG. VZORU *dub*

Všetky slovanské jazyky majú v genitíve sg. vzoru *dub* dvojtvar *-a/-u* a — ako ukazujú gramatiky a špeciálne štúdie — všade ostáva hranica medzi týmito dvoma príponami neurčitá, všade ostáva kolísanie aj v tých istých slovách. Gramatiky venujú tomuto dvojtvaru veľa miesta, no i tak ho rozhraničujú len približne.

I v slovenčine každá väčšia gramatika sa usiluje vymedziť oblasť týchto prípon. Zväčša sa vychádza pri tom — priamo alebo sprostredkovane — z Czambelovej *Rukoväti spisovnej reči slovenskej.*[1] Jedny gramatiky viacej zdôraznili formálne kritériá pre distribúciu prípon *-a/-u,* iné zasa sémantické kritériá

[1] S. Czambel, ***Rukoväť spisovnej reči slovenskej,*** 3. vyd., Turč. Sv. Martin 1919, 37—38.

a daktoré sa zhruba držia Czambelovho vymedzenia. Czambel sám neuprednostňuje ani jedno z uvedených kritérií. Používa obidve pri ohraničovaní prípony *-a* i prípony *-u*. Príponu *-a* podľa neho majú slová s príponami *-ák, -ík* (sémantické kritérium — slovotvorné) a najväčšia čiastka substantív „vychodiacich na hrdelnú spoluhlásku (*g, h, ch, k*) dvoj- alebo viacslabičných" (formálne kritérium). Príponu *-u* podľa Czambela „pochopové slová cele pre seba zaujali" (sémantické kritérium), „spomedzi slov vecných osvojili si ju zvlášť jednoslabičné na *g, h, k*, rady ju prijímajú i jednoslabičné na *-m, -d*" (formálne — fonologické kritérium).

Formálne kritérium (zakončenie slova) povýšili na základné gramatiky J. Damborského[2] a J. Orlovského — L. Aranya.[3] Preexponovali ho školské učebnice, ktoré pritom nadväzovali aj na gramatickú tradíciu iných slovanských jazykov. Pri vymedzovaní prípon *-a/-u* sa opierali o zakončenie slova. Tvrdili napr., že príponu *-u* majú slová zakončené na veláry (ale tejto poučke sa priečili mnohé základné domáce slová, ako napr. *obloka, potoka* a všetky deminutíva na *-ček, -ík* a pod., a to i také, ktorých základné slovo malo príponu *-u*, napr. *domčeka, stromčeka, jarčeka*), na dentály (tomu tvrdeniu sa zasa protivili bežné domáce slová ako *chvosta, pôjda*, ktoré nikdy nepriberali príponu *-u*), na labiály (tomu sa však vzpierali domáce slová ako *črepa, kozuba, hríba* a iné, ktoré nikdy nepriberali príponu *-u*).

Významovú stránku Czambelovho vymedzenia zdôraznil zas J. Mihál[4] a na Mihála nadviazal E. Pauliny,[5] ktorý vyvodil z Mihálových poučiek celkové teoretické závery. Pauliny pri svojom uvažovaní vyšiel od ohýbacej prípony *-a*. Všimol si, že u Mihála sa táto prípona vyžaduje predovšetkým pri slovách, ktoré sú odvodené príponami *-ák, -ík, -ček*. Konštatoval, že týmito príponami sa odvodzujú hlavne životné substantíva. Píše: „Aj pri neživotných, tvorených týmito sufixami, sa udržiava v gen. sg. koncovková morféma *-a*, lebo sa tu s ohľadom na sufix udržiava vedomie spolunáležitosti so životnými substantívami. Tento moment spolunáležitosti so životnými, táto akási ‚životnosť' neživotných substantív je pre výber koncovkovej morfémy podľa našej mienky základného významu."[6] Súvislosť neživotných substantív so životnými ukazuje ďalej na animizovaní neodvodených mien stromov, kusov dreva, hríbov, chorôb, hier, ktoré tiež majú v genitíve príponu *-a*, okrem toho „zoživotnenie" dokazujú prenesením prípony *-a* do akuzatívu, teda rovnakým tvarom genitívu-akuzatívu. Opačný pól tvoria — ako uvádza Pauliny — abstraktné mená, najmenej zaužívané cudzie slová a až v ostatnom rade mená zakončené na *-m*. Záver Paulinyho štúdie vyznieva v tom zmysle, že pravidlo o používaní prípon *-a/-u* sa môže robiť iba na významovom základe, hláskoslovný sklad tu nerozhoduje.

Na Paulinyho nadväzuje akademická *Morfológia slovenského jazyka*[7] (autorom kapitoly je L. Dvonč). Dopĺňa ho pri prípone *-u*, ktorú majú okrem abstrákt aj materiáliá a maskulína na odlíšenie od neutier s homonymným zá-

---

[2] J. Damborský, *Slovenská mluvnica*, 5. vyd., Nitra 1930, 184—185.
[3] J. Orlovský — J. Arany, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1946, 125 n.
[4] J. Mihál, *Slovenská gramatika pre I. a II. triedu stredných škôl*, 2. vyd., Bratislava 1947, 129.
[5] E. Pauliny, *Genitív sg. vzoru dub*, Slovo a tvar 3, 1949, 41—43.
[6] C. d., 42.

kladom, napr. *diel — dielu / dielo — diela.* Len čiastočne sa o Paulinyho opiera *Slovenská gramatika*[8] (autorom kapitoly je J. Štolc).

K tejto otázke sa vyslovujeme hlavne z troch príčin:

a) Chceme ukázať, ako sa kolísanie prípon *-a/-u* javí z jazykového materiálu. Vychádzame z gramatickej excerpcie tohto javu, uloženej v JÚ SAV (asi 10 000 lístkov), ktorú sme v prípade potreby dopĺňali pri mnohých slovách dokladmi zo slovníkovej excerpcie. Excerpcia čerpá najmä z dnešnej krásnej i odbornej literatúry, na porovnanie obsahuje excerptá z lyrizovanej prózy a z klasikov realistov (Kukučín, Tajovský, Jesenský, Timrava).

b) Vidí sa nám, že kodifikácia sa v tomto bode nepotrebne rozchádza s normou, že nepotrebne obmedzuje príponu *-a*. Pri pravopisných úpravách sa dvojtvaru *-a/-u* nevenovala pozornosť a stav, ktorý kodifikovali Vážneho *Pravidlá* z r. 1931, sa prebral do Pravidiel v r. 1940 a z tých v podstate zasa do Pravidiel v r. 1953 i do *Slovníka slovenského jazyka,* hoci úzus bol čiastočne iný.

c) Zložité poučky o tomto jave nevyhovujú teoreticky, lebo sa vlastne vzdávajú klasifikácie, a škodia i jazykovej praxi: málokto sa ich naučí a drží, a i tak rozdeľujú materiál neúplne.

Nazdávame sa, že o výbere prípon *-a/-u* rozhodujú sémantické činitele. Potvrdzuje nám to materiál. Základná masa dokladov vyhovuje sémantickým kritériám, iba okrajové prípady poukazujú na staršie štádium jazyka, na prevzatie z cudzích jazykov a pod.

Základným princípom delenia tu nie je forma zakončenia slova. Keby tak bolo, musela by sa väčšina dokladov s jednou príponou zoskupovať pri istej spoluhláske alebo pri skupine spoluhlások a druhá skupina dokladov zasa pri inej spoluhláske. Takáto polarizácia však v slovenčine nejestvuje. Z fonologického systému slovenčiny nijaká zákonitosť si nevyžaduje ani príponu *-a,* ani príponu *-u.* Keby napr. jednou z prípon bola mäkká samohláska *-i, -e,* ktorá vyvoláva alternácie, tlak fonologického a morfologického systému by ju obmedzoval, lebo slovenčina sa v morfológii „vyhýba" alternáciám. (Porov. nom. pl. v slovách typu *archeológovia,* nie „archeolodzi", *súdruhovia* nie „súdruzi"; alebo lok. sg. vzoru *dub* a *mesto* v slovách typu *(pri) buku, (na) oku, (v) machu, (v) uchu,* nie „pri buce, na oce, v mase, v use", kde sa práve z fonologických príčin uplatňujú druhotné prípony *-ovia, -u,* ktorých tvrdá samohláska *-o-, -u* nevyvoláva v predchádzajúcich spoluhláskach nijaké alternácie.) V genitíve vzoru *dub* tento

[7] *Morfológia slovenského jazyka,* Bratislava 1966, 89—91.

[8] E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika,* Martin 1953, 97—98; 5. vyd. Bratislava 1968, 177.

moment neprichádza do úvahy, lebo v obidvoch prípadoch *(-a/-u)* sú tvrdé samohlásky.

Ani morfologický systém slovenčiny netlačí na to, aby sa po istých spoluhláskach používala iba prípona *-u*. Keby napr. po istých spoluhláskach musela byť rovnaká prípona *-u* v gen. i v lok. sg., ako je v daktorých iných slovanských jazykoch, tak by to bol systémový dôvod, ktorý by obmedzoval príponu *-a*. No slovenčina nič také nepozná, lebo slová s genitívnou príponou *-u* majú v lokáli *-e*, napr. *z davu — v dave, bez činu — pri čine*, a slová s genitívnou príponou *-a* majú v lokáli *-u*, napr. *z buka — na buku*. Málo zaváži aj námietka, že genitívna prípona *-a* je rovnaká s akuzatívnou príponou životných, a tým nie je schopná rozlišovať tieto dva pády. Takú istú „ťažkosť" má i prípona *-u*, lebo je rovnaká s datívnou príponou, a čo je ešte horšie, pri neživotných maskulínach.

Tieto systémové dôvody najviac presviedčajú o tom, že distribúciu prípon *-a/-u* nevyvolávajú formálne zákonitosti, ale významové (sémantické) zákonitosti, ďalej o tom, že príponu *-a* netreba obmedzovať takými poučkami, aké vyslovovali staršie gramatiky.

Naopak, dokladový materiál jednoznačne ukazuje, že prípona *-a* je v slovenčine základnou genitívnou príponou vzoru *dub*. Používa sa vo väčšom rozsahu, ako pripúšťa kodifikácia. Primárnosť prípony *-a* ďalej dokazuje to, že je a) vo väčšine domácich slov, t. j. vo väčšine pôvodných, neodvodených substantív, b) v najviac frekventovaných slovách, c) vytláča príponu *-u* v cudzích slovách, keď zdomácnievajú, porov. *autobusa/-u, baraka/-u, hubertusa/-u*, d) vytláča príponu *-u* aj v domácich slovách — deverbatívach, keď strácajú významový súvis s pôvodným slovesom, porov. *teplomera/-u*, v športových hláseniach kolísanie typu *jeden a pol bodu/jeden a pol boda*.

Príponu *-a* ako základnú netreba obmedzovať a pri opise dvojtvaru *-a/-u* treba začať s druhotnou príponou *-u*, lebo tá je — ako každý druhotný prvok v gramatike — presnejšie vyznačená. Ako sme už uviedli, opiera sa o isté sémantické okruhy slov. Nazdávame sa, že ide v podstate iba o dva okruhy: I. o obstraktá, II. o materiáliá a kolektíva (látkové a hromadné podstatné mená).

I. Abstraktné podstatné mená majú príponu *-u* dôsledne:

a) odvodené od bezpredponových slovies, napr. *bludu, bozku, cvalu, hnusu, chladu, kriku, letu, lovu, ľaku, lomozu, pádu, pachu, ruchu, revu, rezu, smradu, smútku, stavu, šumu, tlaku, ťahu, buchotu, čľapotu;*

b) od predponových slovies, napr. *dosahu, dôvtipu, náreku, návratu, nárazu, návalu, nesúhlasu, obratu, odkazu, odchodu, odporu, ohľadu, oparu, otrasu, pocitu, podnetu, podvodu, pohľadu, pohybu, pokroku, popudu, po-*

stupu, pôrodu, preletu, príchodu, prílevu, rozhovoru, rozkvetu, rozpadu, úpadku, úrazu, ústupku, výhľadu, výstrelku, vývinu, vzdychu, zápasu, záväzku;

c) abstraktá, ktoré tvoria druhú časť zložených slov, napr. *vodopádu, blahobytu.*

Prípona *-u* zostáva v dejových abstraktách, aj keď si konkretizovali význam, t. j. v slovách, ktoré nevyjadrujú čistý dej, ale výsledok deja alebo inú konkrétnu vec (matériu) označenú dejovým substantívom, ak ešte nestratili súvislosť s pôvodným slovesom, napr. *krovu, kvasu, lieku, zárobku, moku, nákypu, nánosu, obalu, obaru, obchodu, obleku, odznaku, otvoru, odseku, roztoku, záprahu, výkladu, výrobku, časopisu, pivovaru, vinohradu, výškomeru.* Pri týchto konkretizovaných abstraktách sa dakedy už stráca súvislosť so slovesom, preto namiesto prípony *-u* začínajú priberať základnú príponu *-a*, porov. málo známe slovo *sklonomer — sklonomeru* s bežným slovom *teplomer*, ktoré sa chápe už ako názov predmetu, preto sem prenikol genitív *teplomera: bez teplomera, z teplomera* atď. Súvislosť so slovesom sa stratila napr. v slovách: *ohryzka, oštiepka, plota, potoka, priečinka, štepa, pomníka, výhonka, zruba.*

Prípona *-u* je aj v iných ako dejových abstraktách, napr. v cudzích slovách na *-us, -izmus*, porov. *idealizmu, socializmu, humanizmu*, v iných cudzích abstraktách, napr. *citátu, intervalu, cyklu, chaosu, transferu, festivalu, komplexu, ideálu, interesu, inštinktu, inštitútu, kompromisu, procesu, princípu, programu, labyrintu, šachu, škandálu, športu, termínu, teroru* atď., ale aj v domácich abstraktách, napr. *počtu, poriadku, radu, veku, severu, juhu, spolku, spôsobu, splnu....*

Aj pri tejto skupine daktoré slová majú dvojtvar, napr. *bloka* (= zápisníka) — *bloku* domov (= istého útvaru), *odzemka* (= časť kmeňa od zeme) — *odzemku* (= tanca). Pri kolísaní *roka — roku* uvádza presvedčivé príklady Morfológia slovenského jazyka: príponu *-u* má slovo *rok* ponajviac v použitiach s prívlastkom (zhodným i nezhodným), napr. *od nového/minulého roku, roku 1969.* Podobný stav vykazuje i dvojtvar *boka/boku, kroka/kroku*, t. j. *-u* majú tieto slová s prívlastkom: *z pravého boku, rezkého kroku.*

II. Látkové a hromadné mená majú rovnako príponu *-u*, napr.:

látkové mená: *balzamu, benzínu, betónu, blenu, brokátu, bronzu, cementu, cesnaku, cínu, cukru, cmaru, damašku, demikátu, drôtu, glotu, hrachu, hodvábu, hlienu, jantáru, jazmínu, kaviáru, koňaku, kovu, krému, kanafasu, kľagu, ľadu, ľanu, lekváru, liadku, (repného) listu, lúhu, machu, maku, mramoru, medu, majoránu, materiálu, muštu, octu, odevu, pergamenu, piesku, plynu, porcelánu, prachu, plechu, parfumu, petržlenu, prúdu,*

rozmarínu, rumu, riadu, snehu, špiritusu, šafranu, šalátu, štrku, špiku, škrobu, šliamu, tabaku, tvarohu, tymianu, tovaru, trúngu, tuku, vosku, vzduchu, zamatu;

hromadné mená: (domáce) *drobizgu, hmýru, hmyzu, ľudu, statku;* (prevzaté) *personálu, proletariátu, senátu.*

Látkové mená tesne súvisia s abstraktami. Daktoré slová možno zaradiť do obidvoch skupín: z etymologického hľadiska (z hľadiska pôvodu) medzi dejové abstraktá, zo systémového hľadiska medzi materiáliá, napr. *dymu, krmu, potu.*

I materiáliá sa môžu použiť na označenie počítateľných jednotlivín. Vtedy priberajú príponu *-a*, porov. rozdiel *prášku — práška, hrášku — hráška;* v našom materiáli na rozdiel od normatívnych príručiek aj *kvetu — kveta, listu — lista, plechu — plecha.*

Na tmavej, zapopovanej zásterke, ako z veľkého *kveta* odpadnutý biely pupeň mu odpočívala pravá ruka. (Letz) — Z *papiera* vytečie. (Kukučín) — Tu spod širokého *lista* bronel sa veľkozrnný strapec. (Vajanský) — Buchiet by zjedol z jedného *plecha.* (Zúbek)

Pri materiáliách a abstraktách pre rozmanité príčiny, ktoré tu nemôžeme podrobne opisovať, je dakoľko osihotených slov aj s príponou *-u*, napr. *národa* (na rozdiel od zastarávajúceho dejového abstrakta *národu* = narodenia), *chleba* (asi preto, že sa chlieb piekol v podobe pecňov, bochníkov, a tie sa dali počítať), *syra* (asi preto, že sa obyčajne používal formovaný v podobe oštiepka, bičíka, a tak sa i zvukovo prispôsobil týmto slovám), *ovsa, popola, dobytka.*

Že sa prípona *-u* v slovenčine opiera hlavne o sémantiku, to dokazujú aj výnimky pri mäkkom vzore *stroj.* Pri vzore *stroj* prípona *-u* celkom zanikla. Zostala iba vo výnimočných prípadoch, ako *žiaľu, bôľu, ošiaľu, štabarcu,* ktoré sú abstraktami, a v prípadoch typu *čaju, chmeľu, plyšu, tušu, gulášu, rozolišu, moču, rúžu,* ktoré sú zasa látkovými menami.

Formálne kritérium pri prípone *-u* rozhoduje iba o jednotlivých okrajových prípadoch. V normatívnych príručkách sa zvyčajne hovorí, že príponu *-u* majú slová zakončené (aspoň v kmeni) na *-m.* Nazdávame sa, že i v týchto prípadoch pôsobí význam. Pripomíname, že tu prevažujú cudzie slová. Stovky cudzích abstrákt s príponou *-izmus* má v genitíve príponu *-u* a tomuto modelu podľahlo aj niekoľko domácich slov. Nepodľahli však celkom, len ich kodifikácia všetky nezaregistrovala. Miestne a pomiestne mená, kde je abstraktný význam vylúčený, si pevne podržali príponu *-a,* napr. *Ríma, Ostrihoma, Jeruzalema.* Všeobecné podstatné mená nie abstraktné a nie látkové sú vlastne iba dve: *dom, strom.* V nárečiach majú obidve aj príponu *-a.* Do spisovných prejavov sa prípona *-a* dostala iba pri slove *strom,* no doterajšia kodifikácia ju nezaregistrovala, napr.:

O niekoľko rokov dožil sa šťastia, že mohol chodiť od *stroma* k stromu a okusovať chuť storakého ovocia. (Ondrejov) — Z kríka na kríka, zo *stroma* na strom. (Ondrejov) — Blesk udrel do *stroma*, roztrieskajúc ho na kusy. (Branecký) — O pol hodiny boli v jednom lese, tu lietala začarovaná princezná ako vtáčik zo *stroma* na strom. (Dobšinský)

Vymedzením druhotnej prípony *-u* sme v zásade vymedzili aj oblasť základnej prípony *-a*. Pri nej stačí povedať, že ju majú všetky ostatné slová zo vzoru *dub*. Možno pri nej uviesť, že ju priberajú najmä názvy počítateľných jednotlivín s neoslabeným plurálom, lebo tie tvoria protipól k abstraktám a materiáliám. Ináč netreba príponu *-a* systematicky obmedzovať. Pripomíname to preto, že príponu *-a* normatívne príručky obmedzujú jednak uvádzaním nepotrebných dvojtvarov, jednak zavádzaním jediného tvaru *-u* tam, kde mal byť aspoň dvojtvar. Nebudeme si tu všímať dvojtvary, lebo ich je toľko, že si vyžadujú osobitný článok (rozbor). Na niekoľkých príkladoch sa dotkneme len prípadov, pri ktorých uvedené kodifikačné príručky uvádzajú iba príponu *-u*, hoci by v nich podľa našich dokladov mala byť prípona *-a* alebo aspoň dvojtvar *-a/-u*, prípadne *-u/-a*, napr. v slovách *roh, schod, štít/štítok.*

Uvedieme zo SSJ[9] heslo *roh*. Znie takto: „*roh*[1], *-u* (zried. i *-a*) m. l. tvrdý, obyč. dutý výbežok rozličnej podoby, vyrastajúci na čele niektorých cicavcov a na nosovej kosti nosorožcov". V tomto význame v našom materiáli nemáme ani jeden doklad na *-u*, všetky majú prípony *-a*, napr.

Ani vôl niekedy nemá takého *roha*. (Kukučín) — Darmo zatrúbil do *roha*, nik sa neozval. (J. Alexy) — Nemá zmyslu bez islamu zo zlatého *roha* med. (Hlbina)

Pre takúto teóriu a kodifikáciu vznikajú v samom cit. SSJ také diskrepancie, že vo výkladovom texte je *-u*, kým doklady majú *-a*. Napr. 3. význam slova *roh* sa uvádza takto: „zastar. nádoba majúca podobu *rohu:* Z plného *roha* medovinu pili. (Vaj.)"

Slovo *schod* má síce dejový pôvod, ale významová súvislosť so slovesom sa pri ňom zastrela a do popredia čoraz viac vystupuje konkrétny význam počítateľnej jednotliviny, preto sa pri ňom používa genitív i s príponou *-a*, napr.

Zo *schoda* na schod pomaly i ja som začal schádzať. (Tomaščík)

Celkom chybná je prípona *-u* v deminutíve slova *schod — schodku.* Najnovšie vydanie Pravidiel[10] rieši otázku tohto deminutíva správnejšie: uvádza iba deminutívum *schodík* s príponou *-a*, lebo deminutívne podoby „schodok, domok, stromok" sú v spisovnej slovenčine nezvyčajné. Prípona

[9] *Slovník slovenského jazyka* (= SSJ) III, Bratislava 1963, 755.
[10] *Pravidlá slovenského pravopisu*, 9. vyd., Bratislava 1967, 325.

-u má svoje miesto len pri ekonomickom termíne *schodok — schodku*, lebo to je abstraktum.

Ani pri slove *štít* sa dokladový materiál nezhoduje s kodifikáciou. Prípona *-a* je v ňom dobre doložená, napr.:

Spolu sedeli si v stredku *štíta*, zrejme na prvom to mieste. (Hviezdoslav) — Človek čaká, že zavadí o kamarátsky výzor dôverne nachýleného *štíta*. (Chrobák)

Ešte menej odôvodnená je kodifikácia prípony *-u* pri deminutíve *štítok*. V deminutívach prípona *-u* prichodí len výnimočne, v celkom jasných dejových abstraktách a v materiáliách *(hláska/hlásku, hráška/hrášku)*. Ani do jednej takejto skupiny slovo *štítok* nepatrí, preto sa pri ňom používa prípona *-a*, napr.:

Plťový cúvol — toto nečakal — a ohromene sa díval na ňu spod *štítka*. (Jesenská)

Pri vymedzovaní prípon *-a/-u* sa často používa ešte jedno kritérium: cudzí pôvod slova. Uvádza sa, že v nezdomácnených cudzích slovách je častejšia prípona *-u*. Aj pri tomto kritériu si treba všímať význam slov. Ide totiž o to, že absolútnu väčšinu prevzatých slov tvoria abstraktá (porov. spomínané už slová na *-izmus*) a tejto väčšine sa dakedy tvarom prispôsobujú i slová, ktoré stoja na okraji abstrákt, ktoré už majú význam skonkrétnený, alebo aj daktoré konkréta, napr. *inštitútu, dekrétu, trónu, kompasu, parku, autokaru*. No aj na tvary cudzích slov v podstate pôsobia tie isté sémantické zákonitosti ako v domácich slovách. V zreteľných konkrétach, i najnovších, sa používa prípona *-a*, napr. v názvoch nástrojov, strojov, prostriedkov: *bagra, buldozéra, cirkulára, elevátora, formulára, futrála, motora, kábla, transportéra, amplióna, vagóna, transformátora, oscilátora, konteinera, scrapera*.

Výskum distribúcie prípon *-a/-u* nepokladáme za dokončený. Ostáva vyriešiť ešte mnoho podrobností. Vlastne všetky dvojtvary v normatívnych príručkách treba prekontrolovať, skonfrontovať s materiálom a ukáže sa, že mnohé z nich nemajú opodstatnenia. V tomto článku sme nechceli rozobrať podrobnosti, ale usilovali sme sa znova poukázať na hlavné zákonitosti, ktoré rozhodujú o použití prípon *-a/-u*, lebo sa na ne ešte vždy neberie primeraný ohľad. Nezaoberali sme sa natoľko príponou *-a*, lebo tú pred dvadsiatimi rokmi vymedzoval E. Pauliny. Pristúpili sme k otázke z opačnej strany. Zacielili sme sa na druhotnú príponu *-u*, a tak sme z iného hľadiska osvetlili aj základnú príponu *-a*. Druhotná prípona *-u* je v slovenčine vymedzená sémanticky. Majú ju dva okruhy podstatných mien: a) abstraktá, b) materiáliá a kolektíva. Pri týchto podstatných menách sa používa dôsledne. Inde ju však netreba uprednostňovať pred zá-

kladnou príponou *-a*. Pripomíname to preto, že terajšia kodifikácia pripúšťa základnú príponu *-a* v užšom rozsahu, než ju používajú klasici realistického obdobia, i najlepší spisovatelia medzivojnového obdobia (napr. autori lyrizovanej prózy), i najlepší dnešní spisovatelia. Preto pri najbližšej dôkladnej revízii Pravidiel slovenského pravopisu bude treba venovať i tejto otázke pozornosť.

Anton Habovštiak

THEO H. FLORIN A JEHO BÁSNICKÁ REČ

Básnické dielo a literárnu aktivitu Thea H. Florina sleduje naša verejnosť s osobitnou pozornosťou. Hodno sa však zamyslieť nad tvorbou tohto zaujímavého slovenského básnika aj jazykovedcovi, pre ktorého je príťažlivá najmä jazyková stránka jeho básnického diela. Príčin je niekoľko.

Jedna z nich je napr. aj tá, že väčšinu básnických zbierok napísal T. H. Florin v cudzine, t. j. v prostredí, v ktorom mu chýbal tak domov, ako aj bezprostredný styk s rodnou rečou. Veď ešte v r. 1932 dvadsaťtriročný Teodor Herkeľ odchádza – ako mnoho iných Slovákov – prerážať malému národu „obloky do sveta".[1] A tak sa tento Oravec stretáva postupne s Balkánom, s brehmi Bosporu i s krajmi Arábie a Afriky. Ďalšími hlavnými zastávkami na jeho životnej púti boli Paríž, Londýn a Washington. Do vlasti sa vracia cez Prahu v r. 1948 (už nie ako Teodor Herkeľ, ale ako Theo H. Florin), no vlastný domov ho víta až r. 1953, keď sa natrvalo usadil vo svojom rodisku Dolnom Kubíne. A tak básnik vlastne až po tomto roku v plnom rozsahu dýcha vzduch naozajstného domova i v celej šírke počúva zvuky rodnej reči. Dlhodobá odlúčenosť básnika od materčiny mohla mať zaiste vplyv aj na jeho básnický jazyk. Najvýraznejšie sa mohol odraziť vplyv cudzieho prostredia tak pri výbere jazykových prostriedkov a voľbe slovotvorných postupov, ako aj v stavbe vety a štylizácie jeho básnickej produkcie.

Vplyv cudzieho prostredia na výber vyjadrovacích prostriedkov v tvorbe Thea H. Florina je zreteľný aj celkom prirodzený. Veď súvisí s vyjadrením jeho básnického a citového postoja k opisovanému prostrediu. Na ilustráciu uvedieme niekoľko dokladov z jeho zbierky *Oheň na Potomacu*.[2] V zbierke si

[1] Porov. S. Šmatlák v doslove k výberu básní z r. 1936–1966 pod názvom *Farbistá kantiléna*, Bratislava 1967, 170–171.

[2] Doklady sú z edície, ktorú vydalo Stredoslovenské vydavateľstvo v Banskej Bystrici 1965.

musí čitateľ všimnúť predovšetkým celý rad vlastných mien, ktoré sa vzťahujú na cudzie prostredie, a to

a) názvy osôb: *Louis Bred & Company* 9, *Du Bois* 9, *päťročný Bill* 10, *Paul Robeson* 10, *Black Bull* 17, *rozkošná Zizrule* 23, *Banjo Caňa* 25, *Erye* 29, *senátor Long* 37, *Frank Sinatra* 37, *Biely Johny* 40, *Čierny Jim* 41, *úchvatná Uru* 47, *Walt Whitman* 55, *robustný Word* 56, *Joe Herron* 56, *starček Willy* 57, *starenka Ezra* 57, *čierny uncle Bill Brown* 58;

b) zemepisné názvy: *vŕšky Peekshillu* 10, *z Kentucky, Illinoisu, Virgínie, Colorada* 10, *z Manhattanu* 10, *mračná Kansasu a Iowy* 10, *v Alabame* 12, *Mount Vernon* 12, *na Watergate* 13, *v Oklahome* 15, *v Lousiane* 38, *Harlem* 40, *v osade Rockly* 42, *Ghana, Nigéria, Togo, Kongo* 53, *Dahome, Senegal, Gabun* 54, *v Nimes* 59, *v New York (!) na Broadway* 57, *v horúcej Oklahome, v divokej Arizone* 57;

c) názvy národov a kmeňov: *Malajci, Peržania, Francúzi, Gréci* 12, *čierny Nubijec* 27, *Habešanky, Sudánci, Vatuzi, Nigeri* 49, *kmeň Baluba, kmeň Kukuju, bojový Vatuz* 53.

O uvedených názvoch treba poznamenať, že množstvo názvov cudzieho pôvodu v slovenskom kontexte dosť nezvyčajných nepôsobí v tejto zbierke neorganicky. Tak ako vlastné mená vzťahujúce sa na cudzokrajné prostredie aj apelatíva cudzieho pôvodu súvisia s cudzím prostredím.

Takýmito slovami sú napr. názvy ako *šerif mesta 9, hollywoodský bussinessman* 9, *policajti v drugstore* 10, *čierny boy* 10, *blues tlieskal do rytmu* 10, *Coca Cola, Pepsi Cola i Caramel* 12, *Hula Lu* (druh tanca) 21, *neger* 38, *guvernér* 38, *na tam-tamoch vzývam tvoje meno* 46, *na tin-tinoch spievam* 46, *biely gentleman* 47, *manioka bola manou* 47, *luky, kopije, mačety* 50, *gazely, bufony, madrapy* 50, *smaragdové savany* 50, *pestuješ gardenil* 52, *jantárový vták marabu* 53, *old scotch* 56, *roastbeef z byvola* 56.

I slová z amerického, presnejšie z americko-černošského prostredia pôsobia v básnickom kontexte celkom prirodzene. Básnik sa v zbierke dotýka černošského problému v Amerike, ktorý ho vzrušuje, inšpiruje i znepokojuje. V snahe pôsobiť na čitateľa čo najpravdivejšie, používa potom aj také vyjadrovacie prostriedky, ktorými sa pomenúvajú osoby a veci v opisovanom prostredí.

Z týchto aj iných, najmä štylistických príčin využíva básnik nielen jednotlivé slová, ale dokonca aj celé spojenia a frázy z cudzieho jazyka. Napr. v básni Krásna Biddy z Leicestru[3]: *Ulice sú pusté stromami splendid isolation nad domami;* alebo *Good night my ladies a Good night my miss.* Aj báseň *Akvarel* sa začína veršom v angličtine:[4] *It is my lady,* čierne má vlasy, horúce túžby ...

Vo Florinových básňach bývajú cudzojazyčné dokonca aj celé refrény, čo je v našej literatúre nezvyčajné, pripomína sa tým cudzie, priam exotické prostredie, napr. v básni Farbistá kantiléna[5]: *Aoa oa Aoa oa* / píšťalôčka farbistých kvetov / kde si pošla z dúhových svetov / *Aoa oa Aoa oa Jao Jao Jao* / kdeže si kde melódia sladkosti / kdeže si kde moja polnoc výsosti *Jao Jao Jao.*

Z básne na karnevale Hula – Lu zaznieva napodobenie zvuku tam-tamov:

[3] Citované zo zbierky *Farbistá kantiléna,* 139—146.
[4] Pozri *Farbistá kantiléna,* 147.
[5] Pozri *Farbistá kantiléna,* 100.

Poďte sem a nie tam / tancuje sa tančí / Hula Lu Hula Lu / Tam tam tam tam tam tam / Rea Re Rea Re[6]

Názvy cudzieho pôvodu, slovné spojenia i celé vety v cudzej reči nie sú motivované iba Florinovou snahou po realistickom stvárnení vonkajšieho sveta. Je v tom oveľa viac. Azda je v tom aj veľký kus romantiky, zaujímavej exotiky, závan vzdialeného sveta i neznámych krajín.[7] A ešte viac: snaha byť nový, moderný — avantgardný.

Lexikálne zvláštnosti cudzieho pôvodu odtrhnuté od kontextu a bez zaradenia do príslušnej veršovej štruktúry mohli by zdanlivo vzbudzovať dojem, že ich básnik používa na úkor slovnej zásoby slovenskej proveniencie. Ale nie je to tak. Slová anglického pôvodu z černošského života sú v básni celkom organické v príslušnom kontexte už aj preto, že vyvolávajú u čitateľa istú náladu, ktorá by sa inými vyjadrovacími prostriedkami nedala dosiahnuť. Básnik ich však mohol použiť aj na dosiahnutie kontrastov vo svojej tvorbe. Keď sa Theo H. Florin vracia aspoň v myšlienkach do svojej domoviny a keď básnickým pohľadom vidí napr. svoj domov, zisťujeme v jeho tvorbe rad slov z tohto rodného prostredia. Na ilustráciu možno uviesť doklady z básní *Fajka* a *Môj starý dedo.* Z tých básní sa dozvedáme, že jeho dedo mal *fajku s amaltánom, s antracénom,* že jeho *fajka bafčila, čmudila* a že dedo ju mával *na orechovej polici.* Básnik ďalej spomína, že *na podstienke* stála *bakuľa* a že *dedo krpce nosil a zabijak.* Jeho *otec šustrom bol a šustrom zostal v šedinách.*[8] Tieto lexikálne prvky, ako aj celý rad iných slov svedčia jednoznačne o tom, že Theo H. Florin lexikálne prvky veľmi starostlivo vyberal a štylisticky vhodne využíval vždy podľa toho, čo bolo predmetom jeho básnického vyjadrenia. A tak je celkom prirodzené, že vo Florinovej tvorbe ako celku nachádzame jednak cudzokrajné lexikálne prvky, jednak slová z jeho rodného prostredia, napr. *pavlač* 21, *harašiť* 30, *ponevierať sa* 34, *fujara, šantročiť* 43, *džavotať* 43, *spiežovec* 47, *iver* 55, *mrk* 57, *drobnúčať* (= robiť drobné kroky), *ročnica* (= výročie) 61. *studnica* 79, *cmúľať* 113, *pohojdaj* 118, *povichrica* 127, *schovávačka* 128, *širák* 129, *riečica* 141, *putňa* 152, *kolocier* 161.[9]

Aj týchto niekoľko lexikálnych drobností iste svedčí o tom, že básnik v cudzom svete nezabudol na domáce reálie a ich názvy.

Je zaujímavé, že túto silnú pripútanosť k rodnej hrude prezrádzajú aj podaktoré drobnôstky v básňach písaných v cudzine. Sú to ojedinelé nárečové zvláštnosti z jeho rodného prostredia. V zbierke *Z diaľky*[10] nachádzame takéto výrazy a spojenia: *A nech umrem, umrem* (!), *bo som taký* 40, *hovoria nieraz* (= neraz) 40, *jaseň* (= jeseň) *kráča po zemi* 35, *lebo môj život je clivá jaseň* (!) 36. Tak isto aj v cit. zbierke *Predjarie*[11] nachádzame podaktoré zvláštnosti tohto druhu: *Čo bude zajtrá, zajtrá* (!) *u nás* 23, *v pánstve* (!) *ste panovali zlosťou* 26, *znojom zamdlený zomrem* (!) 29, *nikto ho nebere* (!) *do ochrany* 39.

---

[6] *Oheň na Potomacu,* Banská Bystrica 1967, 21—22.

[7] I. Plintovič, *K novému výberu poézie Thea H. Florina,* Hviezdoslavov Kubín XIV, Zápisník, 15.

[8] *Farbistá kantiléna,* 48—52.

[9] Tieto doklady uvádzame zo zbierky *Predjarie,* vydanej v Londýne r. 1944.

[10] Paríž 1936.

[11] Londýn 1944.

Uvedené výrazy a spojenia sú rozšírené nielen v dolnooravskom nárečovom prostredí, ale aj inde na strednom Slovensku. V ďalších vydaniach však básnik tieto nárečové zvláštnosti upravuje v zmysle požiadaviek spisovného jazyka. Nárečovým zvláštnostiam sa Theo H. Florin vyhýba. Ak ich však predsa miestami nájdeme, sú to doklady toho, že nielen korene, ale aj najjemnejšie korienočky tohto nášho básnika, plného citu, zaryli sa hlboko do domácej pôdy.

Pri charakteristike tvorby Thea H. Florina sa už viackrát konštatovalo, že prvé kroky jeho tvorby sú poznačené príklonom k tvorbe V. Roya, I. Krasku i P. O. Hviezdoslava.[12] Podľa nášho názoru Theo H. Florin však nenapodobňuje, nekopíruje nijaké vzory. Jazyk tohto básnika je svojský, poznačený špecifickými zvláštnosťami, príznačnými iba pre jeho tvorbu. Z jazykového hľadiska je však najevidentnejší príklon k jeho krajanovi P. O. Hviezdoslavovi, a to už v jeho prvej zbierke *Z diaľky*[13] a takýmto zostáva vlastne až do dnešných čias. Na túto črtu, charakteristickú pre Florinovu tvorbu, poukazujú viaceré jazykové prvky, najmä však isté slovotvorné postupy.

Na ilustráciu uvedieme aspoň niekoľko príkladov zo zbierky *Predjarie*,[14] kde nachádzame poniektoré slovotvorné prvky charakteristické pre oboch básnikov, napr.:

a) substantíva na *-ota* ako *cudzota, hluchota, holota, lepota: zem* cudzotou *dýcha* 33, *sluchy zuniace* hluchotou 25, *dnes* holota *vládne* 7, *úbožiatko odiem* lepotou 27;

b) substantíva na *-ba, -oba: kvíľba, siroba:* kvíľba *tichá zháša sviece dobra* 24, *popol* siroby *nezapráši ubolenú moju hlavu* 37;

c) substantíva na *-ica: izbica, lastovica, ročnica* (= výročie), *studnica* (= prameň, žriedlo): *na čerstvom mieste* v izbici 15, ročnica *jeho sviatkovania,* v studnici *zabudnutia* 30, *štebotanie* lastovíc 39;

d) substantíva na *-ec: zlobec, obesenec, spráženec:* zlobci *bojujú o ľud v halenách* 39, *na bidle sa belie kostra* obesenca 23, sprážencom *útisku a krivozrady* (patrí) *zase moc* 29;

e) substantíva na *-stvo, -ctvo* niekedy aj dosť nezvyčajné, napr. *pánstvo* (= panovanie), *predajstvo, úbožiactvo, fušeráctvo, mrzáctvo* (= bieda, úpadok): *v* pánstve *nenosí pečať* mrzáctva *sveta* 37, predajstvo *svoje vešali na vidomoči* 18, *v zrkadle* úbožiactva 25, *hnijete v biede znudeného* fušeráctva 25.

Hviezdoslavovu tvorbu pripomínajú v zbierke *Predjarie* zaiste aj slovesá s predponou *s-, z-* ako: *kedy sa už* zjasní 9, *holota* zžiera *i blahozvesť* 7, *krkavci* zďobali *nám slnce* 11, *krkavci* zdrúzgali *chalúpku* 11, zblahorečím *bozkom zem* 32, *a bledé príznaky* spľasli *v nenávratne* 30, *bolestnou ranou* skrvavela *zem* 41, *nechaj* zbrieždiť *v našom kraji* 40, *radosť* zmrežovali *v uväznenej temnici* 26, *treba* zmŕtviť *rty zradou pomazané* 24.

Aj podaktoré adjektíva na *-lý* pripomínajú Hviezdoslava: *smrť nikdy toľko* uzrelých *plodov nestrhla* 45, skornatelý *pergament časov* 5, *na* rozšumelých

[12] Porov. napr. príspevok M. Nadubinského *Odsúdený k svojskosti,* Kultúrny život 1968, č. 21, str. 4. Porov. aj O. Čeppan v doslove k zbierke *Z diaľky,* Banská Bystrica 1963, 144—145.

[13] *Básne v próze,* Paríž 1936.

[14] Londýn 1944.

poliach 11, *rozmetať noc* rozochvelú 24, *na* okoralé *ústa* 25. Adjektíva na *-lý* v zbierkach z prvých rokov tvorby pôsobia na čitateľa dnes už archaicky. V novších rokoch sa im básnik vyhýba a v nových vydaniach Florinovej tvorby stretávame sa s nimi zriedkavejšie.

Tak ako Hviezdoslav ani Theo H. Florin nevyhýba sa zloženým tvarom a novotvarom. Uvedieme aspoň príklady zo zbierky *Farbistá kantiléna*[15]: srdcervúce *lkanie* 11, *šum* striebristozeleného *lístia* 18, *návrat je* nebotyčný 24, *príde* kvetoseč 26, zblahorečiť *bozkom* 32, *v* nebasklone *tieň hľadali* 71, *rozrazím* čarokruh 97, *brada* striebrobiela 128, *v kvádroch vyrytá je* dávnovekosť 132, *prízrak unášal* rýchlovlakom 152, *v srdci žalospev* budia 156.

Je zaujímavé, že v zbierke básní *V nezvučnú hodinu*[16] Theo H. Florin použil aj tvary vzťažných zámen *v ňomž, jehož: ráno,* v ňomž *deň sa nikdy neprebudí* 8, *zabudol som na milenca* jehož *pieseň osamela* 8. Aj tento jav je príznačný najmä pre Hviezdoslavovu tvorbu. Theo H. Florin ho použil iba veľmi zriedka a v novších vydaniach nahrádza už tieto zámená spisovnými tvarmi.

Jazykové prvky, ktoré by mohli poukazovať na Hviezdoslavovu tvorbu, Florin nepreberá priamočiaro. Skôr možno povedať, že si u Hviezdoslava všíma isté slovotvorné postupy, ktoré však napokon nachádzame aj u iných autorov istej básnickej skupiny z obdobia po prvej svetovej vojne.

Vo Florinovej tvorbe si zasluhuje pozornosť aj stavba viet. Na túto stránku jazyka básnik kladie osobitný dôraz, a tak vety v jeho tvorbe vyznačujú sa dokonalou uhladenosťou, priam perfektnosťou. Táto črta vystupuje najmä v jeho básňach v próze. Vysoké umelecké ciele dosahuje básnik zdanlivo jednoduchou vetnou skladbou. Básne v próze štylizuje v jednoduchých vetách, ktoré voľne priraďuje vedľa seba. Takýto postup sme si všimli napr. v básni Pieseň umierania[17]:

Blankyt olovom potiahnutý.
Už dávno opadlo lístie stromov, už dávno odznela poľnica smrti.
Z každej strany ozýva sa — pieseň umierania.
Radosť vo mne umrela.

Jednoduché vety a ich asyndetické priraďovanie sú charakteristické pre Florinove básne v próze. Takéto stvárňovanie myšlienok pripomína realistické postupy. Príslušníci realistických smerov však voľným priraďovaním viet zobrazovali zvyčajne vonkajší materiálny svet. Theo H. Florin takýmto spôsobom vyjadroval svoj najintímnejší postoj k vnútornému duchovnému svetu. I v tom je naozajstný majster.

Florinova veta však nie je vždy iba jednoduchá. V istých prípadoch nachádzame aj súvetia, ktoré až prekvapujú svojou zložitosťou, napr. v básni Už viac nebudem[18]:

Nebudem tancovať, skôr usmievať sa v mlčaní, aby som nestratil najvzácnejší

---

[15] Bratislava 1967.
[16] Londýn 1945.
[17] *Farbistá kantiléna,* 19.
[18] *Farbistá kantiléna,* 32.

dar, úsmev stokrásny, a došiel k prostej radosti, ktorá sa podobá krídlam letiaceho delfína, keď slnce dohára a čas pradie striebro spomienok ...

Pre isté súvetia je charakteristické, že ich Florin štylizuje so zmyslom zachovať do dôsledkov zásady spisovnej syntaxe. Iba miestami nastáva porušovanie slovosledu, a to z rytmických príčin.

Poriadok slov je vo Florinovej tvorbe podmienený viacerými činiteľmi, napr. aktuálnym vetným členením, gramatickými, zvukovými i rytmickými činiteľmi.[19] Osobitnú pozornosť si zasluhuje najmä zvuková stránka Florinových veršov, na ktorú básnik kladie dôraz a ktorá je v jeho tvorbe veľmi výrazná. Ako príklad hodno vari spomenúť aspoň používanie slov odvodených od toho istého koreňa: *Oj* bozkal bozkom *bledých nálad* 69, noc nočnej *bludičky na vietor vešajú rozbité tajomstvo* 73, zvonia zvonkom *bozky vábne* 127, *zo* zamrežovaných mreží *sa ozýval spev vtákov* 155,[20] *v* pánstve *ste* panovali *zlosťou* 26.[21]

Pri rozbore Florinových veršov z jazykového hľadiska nemožno obísť zistenie, že na vetnú skladbu nemalo vplyv inojazyčné prostredie, hoci by sa to dalo predpokladať. Theo H. Florin v každodennom styku s ľuďmi niekoľko rokov nemohol v cudzom jazykovom prostredí uprednostňovať svoj materinský jazyk. No aj napriek dlhoročnému používaniu cudzích jazykov sa jeho jazyk nedeformuje. Aj táto črta jeho básnického diela poukazuje na jeho úzku spätosť s domovom i na jeho vrúcnu lásku k vlasti a slovenčine.

Na záver jazykových poznámok o Florinovej tvorbe treba ešte vyzdvihnúť, že tento básnik s vlastným a svojsky zafarbeným tónom v slovenskej poézii je svojrázny aj z jazykového hľadiska. Jeho korene sú doma v rodnej hrude. Tu sa naučil dôkladne poznať jazyk a doma ho aj zveľaďoval poznávaním diel básnikov, ktorých si cenil (Hviezdoslav, Krasko, Roy). V ďalekej cudzine pri dlhej odlúčenosti ostal verný svojmu rodnému jazyku, ktorý si uchoval v celej kráse a usiloval sa ho zveľaďovať priberaním lexikálnych prvkov z iných jazykov. Tieto prvky majú svoju estetickú funkciu (kontrast domov — cudzina) a tvoria organickú súčasť Florinových vyjadrovacích prostriedkov.

Vlado Uhlár

PÔVOD NÁZVU *Mohelnica*

V chotári obce Pažiť na rázcestí, kde od hlavnej ponitrianskej hradskej (smerujúcej cez Oslany do Prievidze) odbočuje hradská na Pohronie (na

[19] Porov. aj J. Mlacek, *K syntaxi v súčasnej slovenskej poézii*, Slovenská reč 31, 1966, 338.
[20] Zo zbierky *Farbistá kantiléna.*
[21] Zo zbierky *Predjarie.*

Žarnovicu), je autobusová zastávka s názvom *Mohelnica*. Tento charakteristický názov púta našu pozornosť z viacerých príčin. Ponajprv preto, že očividne ide o tróp: križovatka *Mohelnica* dostala pomenovanie podľa niečoho, s čím miestne súvisí. Známe moravské mestečko *Mohelnice* (na Hanej) na takúto metonymiu dostatočne upozorňuje.

V našom prípade však nejde o miestny názov, ktorý by bol zvyškom po nejakej osade. Poniektorí obyvatelia okolitých obcí sa pamätajú na osamelú furmanskú krčmu, hostinec *Mohelnicu*, ktorá tu stála ešte pred začiatkom tohto storočia. No zanikaním remeselníckej výroby a výstavbou ponitrianskej železnice v úseku Veľkých Bielic do Prievidze (po r. 1892) hostinec *Mohelnica* stratil hospodársku základňu, lebo na hradských prestal živý pohyb furmanov na veľké vzdialenosti a po strate týchto hostí osamelá krčma v poli bola odsúdená na zánik.[1]

Ale aj názov hostinca *Mohelnice*, obdobne ako moravského mestečka *Mohelnice*, vznikol metonymiou. Slovanská toponymia veľmi dobre pozná takéto pomenovania osád podľa názvov potokov a riečok, pri ktorých vznikli obydlia, už či samoty, obce alebo mestečká.[2]

Slovotvorná prípona *-ica*, taká hojná aj vo všeobecných podstatných menách (porov. *praslica, truhlica, palica, lavica, družica, holubica, samica, štvorica* ap.), niekedy rozšírená o formant *-n-* na *-nica*,[3] sa veľmi často využíva práve pri tvorení názvov potokov a riečok. Popri starobylých názvoch riek, pre ktoré je príznačný sufix *-ava (Orava, Ondava, Morava,* ale aj *Bebrava, Žitava, Nitrava,* teraz *Nitra, Myjava, Trnava),* pravdepodobne predslovanského pôvodu,[4] sufix *-ica,* príp. *-nica* patrí k charakteristickým prostriedkom pri pomenúvaní slovenských, a vôbec slovanských potokov, napr. *Lomnica, Blatnica, Žarnovica, Lukavica, Chvojnica, Korytnica, Jablonica, Sitnica, Kremnica, Bystrica, Štiavnica* ap. Je charakteristické, že väčšina týchto názvov vo vedomí dnešného človeka u nás nežije v spojitosti s riekami, ale s názvami osád a miest.

---

[1] Generácia sedemdesiatnikov ešte spomína posledného židovského nájomcu *Mohelnice* Greinera, ktorý sa po požiari (?) odsťahoval do obce Pažite; tam si postavil dom, otvoril krčmu, ale nevýnosnú, takže bol nútený pomáhať si skupúvaním kožiek a peria po okolitých obciach. Ani táto krčma (dnes je to rožný dom Antona Tomu pri vstupe do starej časti obce) sa neudržala a starí Greinerovci sa vysťahovali z obce inam k svojim vydatým dcéram.

[2] Okrem moravskej *Mohelnice* je *Mohelnice* a *Mohelka* v Čechách; porov. v Poľsku *Mogilna, Mogilanka, Mogielenka, Mogilnica* > *Mogielka,* v Nemecku (v oblasti Lužických Srbov) *Mohilnica, Mogilno,* v Rusku *Mogila,* v Juhoslávii *Mogila,* v Rakúsku *Möchling* (r. 1123 *Mochilich*). Porov. V. Šmilauer, *Vodopis starého Slovenska,* Praha—Bratislava 1932, 474.

[3] Iste prostredníctvom príd. mien so sufixom *-ný,* napr. *ručný — ručnica, nožný — nožnice, jahodný — jahodnica, sielny — Sielnica, šťava — (štiavny) — Štiavnica, kremeň — (kremný) — Kremnica* ap.

[4] Porov. V. Šmilauer, c. d., 498.

Zo spomínaných súvislostí vyplýva, že názvy typu *Štiavnica, Lomnica, Kremnica, Bystrica, Žarnovica* ap. boli pôvodne pomenovaním potokov a riečok. Riedke osídlenie v praveku a na začiatku histórie nášho národa dlho nepotrebovalo názvy pre drobné osady (napr. pri orientácii sa dlho vystačilo s osobným menom staršinu rodu, náčelníka alebo majiteľa samoty, prípadne s menom rodu obyvateľov osady). Ale poľovníci a najmä rybári už odpradávna potrebovali presné označenie vodných tokov (ešte pred vznikom osád pri nich) a veľmi priliehavo ich pomenúvali podľa charakteru kraja, živočíšstva pri nich alebo v nich, podľa vegetácie okolia, podľa povahy toku, dna, zafarbenia ap. (ak neprevzali názov od staršieho, predslovanského obyvateľstva).

Uvedené vývody dostatočne umožňujú predpokladať, že aj pažitská furmanská krčma *Mohelnica* mohla dostať názov podľa mena vodného toku. Naozaj tečie týmto miestom (súbežne s hradskou z Hornej Vsi) potok, ktorý potom preteká obcou Pažiť a čoskoro sa vlieva do rieky Nitry.

Vznikom trvalého osídlenia a prevažne roľníckeho spôsobu obyvateľstva malé, menej výdatné toky strácali význam z hľadiska rybárstva a zabúdalo sa na ich názvy. Dnes Pažiťania pre tento tok nemajú mena, je bezmenným potokom a obyvatelia Hornej Vsi (ľudovo *Hornejsa*) ho volajú *Pažitským potokom* (v protiklade k *Oslianskemu potoku*, ktorý tečie popri východnej časti obce), pravda, aj na špeciálnych mapách sú tieto potoky bez názvu. Pomenovanie *Pažitský* a *Osliansky potok* majú aj v Hornej Vsi skôr apelatívnu povahu.

Na názov tohto potoka tečúceho popri bývalej furmanskej krčme *Mohelnici* (a cez Pažiť) máme však listinné doklady. V reambulačnej listine z r. 1352, v ktorej sa azda po prvý raz spomína aj obec Pažiť v súvislosti s novým vytýčením chotára zemepánov z Baračky, dva razy sa spomína tento potok. Svojím starým tokom tvoril chotárnu hranicu medzi panstvom Pažite a Oslanmi. Listina ho nazýva *Mohelnicou* a uvádza aj jeho prítok z ľavej strany, ktorý tvoril hranicu medzi Hornou Vsou a Pažiťou. Prítok sa nazýva Malá Mohelnica (dnes je to jarok, ktorým iba na jar a v jeseni tečie skromná stružka údolím, vklineným do vrchu Chlnok).[5]

---

[5] Po páde panstva Matúša Čáka a po jeho smrti (r. 1321) získali panstvo Veľké Uherce a Pažiť.

V listine z r. 1352 sa píše o obchôdzke chotára obce Veľké Uherce a Pažiť: „... rivulus *Kysmohelnica* ...“, „... deinde ab ipso coniunctu rivulorum per decursum maioris rivuli *Moholnica* procedendo, usque ad locum, ubi ipse rivulus in duas partes divideretur ...“ G. F e j é r, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, IV/2, Budapest 1829, 569.

Charakteristické je, že *Chlmok* (ľud. *Chlnok* podľa nepriamych pádov z *Chlnku*, do *Chlnku*, v *Chlnku* so zadným *n*, ako aj v niektorých nárečiach v slove *manka — mamka, donki — domky, zánky — zámky* ap.) sa v tejto listine ešte vyskytuje ako

Napokon aj v staršej listine z r. 1329 sa spomína potok *Mohelnica* pri určovaní chotára neskoršieho mestečka Oslian.[6]

Názov *Mohelnica* nie je však osamotený ani ojedinelý na slovenskom území. Potok Mohelnica je historicky doložený aj v povodí Hrona nad Zvolenom pri Hronseku.[7]

Ak aj dnešné pokolenie nepozná názov potoka *Mohelnica* v Pažiti, to neznamená, že názov žil azda iba nedlho po 14. alebo 15. storočí. Na názov potoka *Mohelnice* je doklad ešte aj zo začiatku 19. storočia, ktorý potvrdzuje, že v tom čase, najmä v súvislosti s furmanským hostincom *Mohelnicou* sa ešte v jazykovom povedomí obyvateľstva tento názov udržiaval.[8]

Po uvedení všetkých týchto skutočností je pochopiteľné, prečo aj spomenutý furmanský hostinec v pažitskom chotári (spôsobom temer pravidelným pri tvorení názvov naším ľudom) dostal pomenovanie *Mohelnica* podľa potoka v bezprostrednom susedstve. To načim pripomenúť aj napriek skutočnosti, že súčasné pokolenie už nič nevie o bývalej furmanskej krčme *Mohelnica,* ktorá jestvovala iste niekoľko storočí, ako ani najstaršie pokolenie už dnes nepozná názov *Mohelnica* pre pažitský potok.

Ostáva ešte vysvetliť motiváciu názvu potoka *Mohelnice.*

Nepochybne súvisí s apelatívom *mohyla* (psl. **mogyla*) vo význame kopček, vršoček, mohyla, hoci tvar s *-e-* proti tvaru s *-y-* robí pri výklade ťažkosti. Etymológia slova je neistá. Príbuzné je však albánske *magulë* a rumunské *magura,* z čoho je častý názov vrchov *Magura* v oblasti valaskej kolonizácie v severnej oblasti Slovenska a na Spiši.[9]

Potok *Mohelnica* v Pažiti dostal teda pomenovanie podľa charakteristic-

---

apelatívum: „...ab ipsa tercia meta liniatim procedendo... in vertice montis pro alia villa... Pasyth vocata esset meta terea," teda „...hranica pokračuje... na vrchol iného vrchu patriaceho obci... Pažiť". Z metácie je (i v porovnaní s dnešným chotárom) jasné, že ide o *Chlmok* (v. 432 m), ale tento názov sa neuvádza, lebo sa vtedy nepociťoval ako vlastné meno. V tom čase výraz *chlm, chlmok* patril ešte do bežnej slovnej zásoby na označenie vrchu celého pokrytého porastom stromov. Toponymizačný proces sa uskutočnil až neskôr a meno vrchu sa stalo názvom *(Chlmok).*

[6] Porov. Gy. Györffy, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I,* Budapest 1966, heslo *Oszlány (Oslany): „...Mohantcha..."* (str. 465).

[7] Porov. V. Šmilauer, c. d., 126—127: „...ad aquam *Mohelnitsa* (z r. 1250) ...per rivulum *Mohelnicha* (z r. 1293)..."

[8] Porov. „Contract Mohelnického Hostinca. Anno 1803" v spisoch rodiny Thonet (Štátny archív Nitra, v skupine a) Majetky v Pažiti), podľa ktorého majiteľka Pažitného panstva barónka Kristína z Hellenbachu, manželka Petra Rudnayho z Rudna a Diviackej Novej Vsi, uzavrela od 1. januára 1803 zmluvu s Jánom Škríbom, nájomcom svojho pažitského hostinca *Mohelnice* (nájomné 73 rýnskych zlatých). Nájomca dostal do používania lúčku a tri role, medzi ktorými je aj roľa: „Niže mosta pri potoku *Mohelnici.*"

[9] V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského,* Praha 1957, 304.

kého okolia tohto toku v jeho hornej, výtokovej časti, pre ktorú sa pomenúvateľom zdali príznačné mohyly. Nemuselo to byť práve nejaké mohylové pohrebisko, mohol to byť aj prirodzený hrobľovitý terén,[10] no ani mohylové pohrebisko netreba vylučovať, aspoň v predstavách prvotných slovenských pomenúvateľov. Otázku mohýl v súvislosti s pomenovaním potoka *Mohelnice* však jazykoveda nevyrieši. Ak v čase príchodu prvých slovenských predkov do tohto kraja dakedy pred obdobím veľkomoravským mohyly aj tvorili charakteristický ráz kraja, ktorým potok v svojej hornej časti pretekal, do súčasnosti pôsobením denudácie, prípadne aj kultiváciou (orbou, úpravou pasienkov, lúk) sa podobné terénne nerovnosti celkom zrovnali s okolím.

V tejto súvislosti si nepochybne zaslúži pozornosť, že v obci Horná Ves sa nachádza močaristá oblasť (v smere na lazy Pacov), pre ktorú je domáci chotárny názov *Mohelnô* alebo *Mohelnište*.[11] Stoky potoka *Mohelnice* (pažitského potoka) sú síce ešte necelý kilometer vyššie v tŕstí pod vŕškom Gočalovou (ľud. Gočalovom), ale táto okolnosť neodporuje názvotvornému postupu zvyčajnému v toponymii.

Takýmto spôsobom pôvod názvu potoka *Mohelnice* podľa útvaru terénu, ktorý si doteraz v Hornej Vsi zachoval názov *Mohelnô* alebo *Mohelnište*, je celkom pochopiteľný, priezračný a presvedčivý.[12]

[10] Porov. V. Šmilauer, *Úvod do toponomastiky*, Praha 1966, 134; podľa M. Vasmera, ZslPh 7, 412.

[11] Za správu o *Mohelnom-Mohelništi* ďakujem dr. J. Poliakovi, rodákovi z Hornej Vsi.

[12] Rozhodnutie zodpovedných činiteľov autobusových dopravných spojov, ktorí v názve autobusovej zastávky na rázcestí hradských medzi Pažiťou, Oslanmi a Hornou Vsou zachovali názov potoka a niekdajšej furmanskej krčmy *Mohelnice*, treba hodnotiť ako kultúrny čin. Ním sa zachováva jazykové a kultúrne dedičstvo nášho ľudu.

DISKUSIE

Mária Ivanová-Šalingová

Z PROBLEMATIKY ČÍSLOVIEK A ČÍSELNÝCH VÝRAZOV

V každom národnom jazyku patria číslovky do základného slovného fondu. Pri číslovkách a výrazoch utvorených od číselných základov bývajú obyčajne typické a ustálené základné črty. Súvisí to s pluralitou javov okolo nás i so závažnosťou počítania, počtov, výpočtov, platenia v každodennej praxi.

Ak by sme porovnávali spôsoby, ako sa vyjadrujú číselné fakty, údaje (zo stránky formálnej i syntaktickej, funkčnej) v slovenčine a v iných slovanských jazykoch, napr. v češtine, v poľštine, ukázalo by sa, že sa slovenčina výrazne líši jednak od češtiny, jednak od iných slovanských jazykov.

V spisovnej slovenčine sme si (i napriek značnej ustálenosti čísloviek) všimli v daktorých prípadoch kolísanie spôsobené najmä vplyvom češtiny. Uvedieme aspoň typické príklady. Problematiku nevyčerpávame (pre obmedzený rozsah) a na lepšiu preukaznosť svojich tvrdení všímame si okrem čísloviek aj daktoré príbuzné onomatologické javy z oblasti číselných výrazov, teda odvodeniny, čo so základnými javmi úzko súvisia a podporujú našu analýzu. Pri analýzach vychádzame z jazykových faktov so širším záberom s ohľadom na systém, z konfrontácie javov v rámci tohto parciálneho systému (nielen z jednotlivín braných osihotene, čo by sťažovalo vidieť jadro problematiky). Opierame sa pritom o jazykové vedomie čisto slovenské, overované u viacerých spisovne hovoriacich objektov. Máme svoje kritické výhrady aj proti stavu zachytenému v normatívnych príručkách (Morfológia slovenského jazyka, Slovník slovenského jazyka, Pravidlá slovenského pravopisu). Kritickí sme najmä oproti „úzu" (pojem nejasný a mnohoznačný). *Morfológia slovenského jazyka* (ďalej MSJ) uvádza akoby v slovenčine bežný, síce zriedkavejší, ale používaný typ základných zložených čísloviek: „jedenadvadsať, triaštyridsať, päťaosemdesiat".[1] A práve tento typ tvorenia čísloviek s predsunutými jednotkami pred desiatkami možno v slovenčine pokladať za sporný, keď vychádzame

[1] Pozri *Morfológia slovenského jazyka* (MSJ), Bratislava 1966, str. 326. Nezaoberáme sa v článku terminologickou problematikou, ale odkazujeme na článok K. Hausenblasa, *Spojování číslovek se jménem počítaného předmětu aneb „dvacetjedna metrů"*, Slavica Pragensia VIII, Praha 1966, 301—310. Hausenblas zavádza napr. pojem

zo systému spôsobov tvorenia číselných výrazov i z porovnania tohto systému s inými slovanskými jazykmi. V slovenčine (podobne ako v ostatných slovanských jazykoch) je bežný spôsob tvorenia základných zložených čísloviek v poradí desiatky plus jednotky.

Odlišný stav je iba v tých slovanských jazykoch, ktoré bezprostredne susedia s nemčinou. Jej vplyv sa prejavil aj v takom závažnom druhu slov, akými sú číslovky a výrazy od nich odvodené. Dobre sa to dá dokázať na češtine.

Zložené základné číslovky typu *jedenadvacet, pětadvacet* má čeština, slovinčina a lužická srbčina.[2] Sú to vplyvy nemčiny, v ktorej typ *fünfundzwanzig* (čes. *pětadvacet*) je celkom bežný. A nie je to typ príznačný pre iné indoeurópske jazyky (porov. 25 po francúzsky *vingt cinq*, po anglicky *twenty five*, po latinsky *viginti quinque*), kde je podobný stav ako v ostatných slovanských jazykoch. Preto sa aj Slovákovi zle sleduje nemecký a český prejav, ktorý obsahuje takéto zložené číslovky.

Aby sme dokázali, že naše zistenie o spôsobe tvorenia základných čísloviek je správne, všimli sme si nielen základné a radové číslovky, ale aj iné číselné spojenia (viac i menej ustálené) a výrazy odvodené od čísloviek, ktoré potvrdzujú základné slovotvorné podoby zložených čísloviek.

Onomatologické prostriedky a postupy, typické a jedine možné v slovenčine (i v spisovnej reči, do ktorej sa bohužiaľ všeličo nekriticky prebralo a pripustilo) tvoria uzavretý celok, systém, ktorý nemožno ani pri normotvornej činnosti svojvoľne narúšať.

Preto chceme týmto príspevkom poukázať na rozsiahlu problematiku čísloviek, ktorá čaká na spracovanie.[3]

Nás k tejto problematike priviedli daktoré nesprávne podoby čísloviek a číselných údajov (napr. z rozhlasových a televíznych reklám, z rozhlaso-

---

„kvantitatíva" pre tie odvodené slová, ktoré v našom príspevku menujeme *číselné výrazy* (u Hausenblasa typ: „ztrojnásobit, terciérní, triáda... půlit" — my dodávame aj takéto: *šeststotrojka, tridsaťštvorka, trojvalec* atď.). Typ zložených čísloviek „sedmsetdevadesátpět" navrhuje označovať „vhodněji číslovkové výrazy". „Mohli bychom jim říkat tak nebo např číslovkové spřežky". (302)

Podľa vnútornej štruktúry rozdeľuje K. Hausenblas číslovky takto:

„Co do vnitřní struktury jsou kořenné *(jedna)*, odvozené *(jedenáct)*, složené *(jednadvacet)*, spřežkové, popř. „sdružené" *(dvacetjedna, dvacet jedna)*. Pozri K. Hausenblas, c. m., 302.

[2] Pozri S. Szober, *O sposobach łączenia złożonych liczebników głównych z rzeczownikami*, Język Polski 7, str. 129; Z. Klemensiewicz, *Odmiana i składnia liczebnika 21*, Język Polski 17, str. 33; 18, str. 187; 20, str. 126.

J. Wjela, *Lehrgang der sorbischen Sprache, Kurs serbskeje rěče*, Budyšin 1956, 99; B. Havránek — A. Jedlička, *Česká mluvnice*, Praha 1963, 206—213; *Die deutsche Sprache*, Leipzig 1957, 158 n.

[3] Pavol Ondrus má rozsiahlu nepublikovanú prácu o číslovkách, ale ju nepoznáme. — Ondrusova monografia *(Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine*, Bratislava 1969) vyšla, keď bol náš článok vysádzaný, nemohli sme teda na ňu prihliadať.

vých a televíznych prejavov vôbec, zo športových reportáží a športkových oznamov atď.).

Z uvedených príčin sme sa sústredili na daktoré typy čísloviek a výrazov od nich odvodených, a to:

A. číslovku *jeden* (ktorú počujeme veľmi často v nenáležitej podobe „jedna");

B. chyby v číselných výrazoch a vo frazeologických spojeniach s číslovkou *jeden* (resp. *raz*, po česky *jedna* i *jeden*, resp. *jednou*);

C. chyby pri vyjadrovaní číselných faktov a údajov s jednotkami a desiatkami (typ *dvadsaťpäť*, čes. *pětadvacet*);

D. chyby pri tvorení číselných pomenovaní vyše *tisíc* (typ *tisícsto, tisícdvesto* — čes. *jedenáct set, dvanáct set*) a kolísanie pri číslovke *dvetisíc/dvatisíc;*

E. problémy pri tvorení radových čísloviek od základných, čo je dané jednoslovnou alebo dvojslovnou podobou základnej číslovky, od ktorej sa radová tvorí (typ *dvadsiaty prvý, dvadsiaty druhý* — čes. *jedenadvacátý, dvaadvacátý*);

F. slovotvorné typy pri tvorení odvodenín, kompozít od číslovíek (typ *dvadsaťtrojka* — čes. *třiadvacítka*);

G. nesprávna výslovnosť číslovíek typu „päťdesiať" (namiesto „päťdesiat" ... „deväťdesiat").

Všetky tieto typy rozvedieme v konkrétnych príkladoch.

1. Typ číslovky *dvadsaťjeden* (nie „dvadsaťjedna")

Z rozhlasových prejavov poznáme (ale sem-tam sa to šíri aj do každodenných prejavov) znenie „dvadsaťjedna, stojedna, tridsaťjedna" atď.

Dakedy sa stáva, že hlásateľ používa striedavo zloženú číslovku s podobou *-jeden* i *-jedna* na konci, ako to bolo napr. v rozhlase dňa 17. 10. 1969.

Nie čudo, že je takýto stav, pretože pevný systém slovenských číslovíek sa narúša tým, čo odlišne alebo protichodne uvádzajú gramatické diela. Napr. *Slovenská gramatika* (Bratislava 1968) uvádza ako správnu číslovku *dvatisíc* (str. 233), ale v *Slovníku slovenského jazyka I* (Bratislava 1959) pri písmene *D* nájdeme podobu *dvetisíc*, zatiaľ čo cit. MSJ v časti o číslovkách túto číslovku vôbec neuvádza. Podobne úplne odlišne sa hodnotí napr. spojenie s číslovkou *-jedna* v prípade „dvadsaťjedna koruna". MSJ (327) pokladá toto spojenie za bežné (úzus) a súčasne zriedkavé. To, čo je v úze, by malo byť bežné a časté, nie zriedkavé. Ďalej ukážeme, že sa toto znenie vymyká z pomenovacieho systému slovenských číslovíek. Spojenie „dvadsaťjedna koruna" vzniklo asi z výrazu: *dvadsať a jedna koruna* (t. j. dvadsať korún plus jedna koruna). Ide však o málo bežné, periférne

vyjadrenie, ktoré netreba pripustiť do spisovnej slovenčiny. Narúša jednotný (až klasicky jednoduchý) vyjadrovací typ: *dvadsaťjeden (mužov, žien, detí).*

V češtine je pri počítanom predmete (pri číslovkách typu 21, 31, 41 — atď.) iný stav pri rode, čísle a páde podst. mena ako v slovenčine. Kým v slovenčine máme pre všetky rody jeden jediný tvar (gen. plurálu), v češtine rozhoduje posledná časť číslovky, podľa ktorej sa riadi tvar počítaného predmetu. Schematicky znázornené to vyzerá takto:

slov.	čes.
1. *dvadsaťjeden* (31, 41 . . .) *mužov, žien, detí* (= čísl. + gen. pl.)	1. *dvacet jeden žák* 2. *dvacet jedna žena* 3. *dvacet jedno dítě* 4. *jedenadvacet žáků, žen, dětí* 5. *jednadvacet žáků, žen, dětí* 6. *dvacetjedna žáků, metrů*

Táto schéma jasne ukazuje podstatné rozdiely pri používaní tvarov mien počítaného predmetu. V slovenčine ide o maximálne zjednodušenie, o jediný spôsob vyjadrenia (oproti šiestim možným českým prípadom): *dvadsaťjeden* (31, 41 . . . 101, 1001, 1201 atď.) *mužov, žien, detí.*

A tak možno pri danom probléme argumentovať takto: pretože v slovenčine nemáme vôbec možnosť (tá neexistuje) povedať „dvadsať jeden žiak," „dvadsať jedna žena", „dvadsať jedno dieťa" (čo je možné v češtine),[4] z toho jasne vyplýva, že nemožno pripustiť ani výnimku „dvadsaťjedna koruna".

Oveľa správnejší a spisovnej norme adekvátnejší je prístup zachytený v cit. Slovenskej gramatike (str. 232), kde sa typ „šesťdesiatjeden rok, dvadsať jedna koruna, dvadsať jedna žiačka" hodnotí jednoznačne ako nesprávny.[5]

---

[4] Pozri B. Havránek — A. Jedlička, *Česká mluvnice*, Praha 1951, 112. *Slovník spisovného jazyka českého I* (Praha 1960) na str. 771 uvádza zložené slová s *jedena-* alebo *jedna-* takto: *jedena-, jedna-* první část složených slov význ. číselného připojovaná před desítky a vyjadřující počet (jeden) připojovaných jednotek *jedenadvacet, jednadvacet, -třicet, — -devadesát* čísl. základ. (stejně spr. a zejm. ve spojení se jmény počítaných předmětů obvyklejší než *dvacet jeden, dvacet jedna, dvacet jedno;* . . .

-dvacátý . . . čísl. řad. (stejně spr. jako *dvacátý první, prvý* v. *jedenadvacet);* obdobně např. — *dvacetina,* . . . *-dvacítka, -y ž.*

O kolísaní podôb číslovky 21 v češtine (t. j. *dvacetjeden, jedenadvacet, dvacetjedna, jednadvacet)* pozri zaujímavý cit. článok K. Hausenblasa, *Slavica Pragensia* XVIII, Praha 1966, 301—310.

Pre používateľov češtiny slovenské spojenie *bolo práve dvadsaťjeden hodín* znie cudzo — o tom K. Hausenblas, cit. m., 304.

[5] Ľ. Štúr v *Nauke reči slovenskej* (Prešporok 1846, str. 158) chápe základnú číslovku *päť* ako bezrodovú, ako takú, pri ktorej sa neutralizuje rod, a podobne je to podľa Štúra pri číslovkách od *päť* do *deväťdesiatdeväť*. To znamená, že výnimkou nie je ani typ čísloviek „dvadsaťjeden, tridsaťjeden" atď.

Z televízneho vysielania chvíľky poézie dňa 12. okt. 1969 o P. Verlainovi sme si zaznačili údaj: roku „tisíc osemsto sedemdesiatjedna" namiesto *roku tisíc osemsto sedemdesiatjeden* alebo *roku tisícosemstosedemdesiateho prvého.* Takýto spôsob vyjadrovania je možný iba preto, že sa doteraz neskúmal podrobne stav, aký máme pri slovenských číslovkách.

2. *Otázka číslo jeden* (nie „jedna")[6]

Základné číslovky sa používajú popri radových číslovkách aj v prívlastkovej funkcii. Bližšie určujú počítané slovo, ak sa pri ňom nachádza podst. meno *číslo,* prípadne ak sú spresnené iným rovnocenným určením, pri ktorom stoja v postpozícii. Opäť sa tu pre všetky rody používa číslovka *jeden.* Vravíme napr. *otázka prvá* i *otázka číslo jeden, paragraf prvý* i *paragraf číslo jeden, prvé miesto* i *miesto číslo jeden.* Nemôžeme v slovenčine v postpozícii realizovať zhodu v rode so základným počítaným slovom, ako ho bližšie určíme číslovkou (sprevádzanou slovom *číslo* ap.). Nemáme spojenia „žena prípad jedna, dieťa číslo jedno", ale len *žena prípad jeden,* resp. *prvý.*

V Smene zo dňa 11. decembra 1969 (str. 1 — čítaj: *strana prvá* alebo *strana (číslo) jeden;* iné je: *jedna strana — dve strany!)* napísali v článku o K. Gottovi takúto vetu: *„Smena ... zabúda na speváka číslo* jedna — *Karla Gotta."*

Správne spojenie znie: *spevák číslo jeden* (podobne: *hráč číslo jeden).*

Ďalej by sme sa vyjadrili takto: *žena prípad druhý,* resp. *žena prípad dva, dvadsaťdva; spevák číslo dva* a pod.

V slovenčine máme podľa toho tieto vyjadrovacie možnosti:

paragraf prvý — paragraf číslo jeden (nie jedna!);
otázka prvá — otázka číslo jeden (nie jedna!)
zasadanie prvé — zasadanie číslo jeden (nie jedno!)
otázka druhá — otázka číslo dva (nie dve!) - - -
až *otázka dvadsiata prvá — otázka číslo dvadsaťjeden* (nie — jedna! atď.).

3. Skóre *jeden — nula,* nie „jedna — nula"

Iba v posledných rokoch sa vplyvom rozhlasu a televízie rozšírilo vyjadrenie skóre s číslovkou „jedna", napr. „tri — jedna" (3 : 1), „štyri — jedna" (4 : 1), „jedna — nula" (1 : 0). V pamäti máme však znenie *jeden —*

[6] V rozhlase a televízii často počujeme nesprávne:
„Otázka číslo jedna," ako to bolo napr. 23. okt. 1969 o 20. hod. (relácia Traja za vás). Počuli sme aj číslovku „šesťdesiatjedna percient" namiesto správneho *šesťdesiatjeden percent.*

nula, štyri — jeden atď. Číslovka *jeden* sa vzťahuje na slovo *gól,* číslovka *jedna* zastupuje české *branka* (no v češtine je iný stav nielen pre slovo „branka", ale aj preto, že základná zovšeobecnená číslovka má nielen podobu *jeden,* ale aj *jedna* — porov. i typ *jedenadvacet, jednadvacet, dvacetjedna).*

4. *Jednorazový — jednorázový*

Veľmi často sa v praxi robia chyby pri slove *jednorazový* — vyslovuje sa „jednorázový" podobne ako *päťrázový.* Tu je otázka, či v takomto prípade nepovoliť vyrovnanie prípadov: *jedno-, dvoj-, troj-, štvor-* plus *-razový* (z tvarov: *dva razy, tri razy*) a *päťrázový* (z pôvodného „päť ráz") atď. — teda sme za podoby *jednorázový, dvojrázový,* pretože ide o dlhé (viacslabičné) slová, kde si slovenčina žiada určité výraznejšie prízvukovo-kvantitatívne členenie. Ani v tomto prípade nie je norma hlbšie preskúmaná.[7]

(Pokračovanie)

[7] Pozri cit. MSJ, 339.

SPRÁVY A POSUDKY

Doc. Jozef Vavro šesťdesiatročný

Začiatkom roku 1970 dožil sa šesťdesiatich rokov popredný pedagogický a vedecký pracovník Filozofickej fakulty UPJŠ v Prešove, zaslúžilý učiteľ doc. dr. Jozef Vavro. Jeho život i dielo je príkladom aktívnej vedeckej, kultúrnej, pedagogickej i spoločenskej angažovanosti s dosahom nielen lokálnym, ale celospoločenským; preto je milou povinnosťou pripomenúť si jeho životné jubileum.

Narodil sa dňa 2. januára 1910 v Prievidzi. Pochádza z početnej rodiny remeselníka. Gymnaziálne štúdiá ukončil v Prievidzi, potom študoval na Filozofickej fakulte UK v Bratislave češtinu, slovenčinu a ruštinu. Od r. 1933 ako stredoškolský profesor pôsobil vo viacerých mestách na Slovensku i na bývalej Podkarpatskej Rusi. Už vtedy začal publikovať jazykovedné príspevky na stránkach časopisu Slovenská reč. Zároveň aktívne prekladal z ruskej, ukrajinskej a po oslobodení i zo sovietskej krásnej i odbornej literatúry. V 40. a 50. rokoch sa zaradil medzi našich popredných prekladateľov z ruštiny (výber a próza A. S. Puškina, Gončarovov Oblomov, Pisemského Bohatý ženích, Fedinovi Bratia, hra T. Ševčenka Nazar Stodoľa a i.; ďalej preklady z pedagogicko-psychologickej literatúry). Po oslobodení bol J. Vavro riaditeľom 1. gymnázia v Prešove, r. 1950/51 pôsobil ako lektor slovenčiny na Jagiellonskej univerzite v Krakove a od r. 1952 bol jedným z prvých budovateľov vysokého školstva humanitného zamerania na východnom Slovensku. Spolu s nebohým prof. Š. Tóbikom budoval katedru slovenského jazyka a literatúry na býv. Vysokej škole pedagogickej a po jej reorganizácii od r. 1959 na Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Prešove. Tu pôsobí aj dnes ako docent češtiny a slavistiky.

Vedecká práca doc. J. Vavru sa rozvíjala v troch smeroch. Spočiatku venoval pozornosť niektorým stránkam gramatickej stavby súčasnej spisovnej slovenčiny, najmä jednotlivým zámenám, číslovkám a predložkám; výsledkom tohto záujmu bol rad príspevkov v SR 1941 až 1946 (*K funkcii ukazovacích zámen typu* ten, tento, SR 9, 1941/42, 148–153; *Zo syntaxe zámena* **čo, SR 10,** 1943, 173–179, 222–224; *Zámeno* sám, sama, samo, SR 11, 1943/44, 107–114; *Predložka* o *v slovenčine*, SR 10, 1943, 327–334; *Zo syntaxe číslovky* jeden, SR 12, 1946, 30–39). V čase, keď sa týmto slovným druhom venovalo v slovenskej jazykovede pomerne málo pozornosti, mali Vavrove práce nesporne pozitívny dosah. Napokon vyústili do porovnávacej štúdie o využívaní predložiek v slovanských jazykoch, ktorú J. Vavro predložil r. 1953 ako doktorskú dizertáciu. Ďalšia oblasť jubilantových vedeckých záujmov vyvierala z jeho prekladateľskej činnosti. Vlastná prekladateľská skúsenosť i pohľad školeného lingvistu boli impulzom pre jeho hodnotenia prekladov z ruštiny a ukrajinčiny (F. M. Dostojevskij, Zločin a trest, prel. Z. Jesenská, SR 12, 1946, 125–127; V. Katajev, Belie sa plachta osamelá, prel. A. Prídavok, Slovo a tvar 2, 1948, 27–29; *K prekladom z diela I. Franka do slovenčiny*, zb. Z dejín čsl.-ukrajinských vzťahov,

Bratislava 1957, 195–203). No najvzácnejšou časťou vedeckej práce J. Vavru ostávajú jeho štúdie venované niektorým otázkam dialektológie, dejín slovenského jazyka i slovenskej onomastiky. Od začiatku jazykovednej činnosti doc. Vavru bolo jeho cieľom monograficky spracovať rodné prievidzské nárečie. Veď už jeho prvý publikovaný jazykovedný príspevok (*Nárečové slová a výrazy*, SR 9, 1941/42, 27–29, 88–90) prináša materiál práve z tohto nárečia. Na monografii o ňom pracuje doc. Vavro niekoľko rokov. Doteraz podal celkovú charakteristiku skúmaného nárečia (*Príspevok k charakteristike prievidzského nárečia*, JČ 13, 1962, 50–59). S danou problematikou súvisí aj jeho nový výklad miestnych mien typu *Prievidza, Nevidzany, Lazany* (JČ 14, 1963, 65–68) i upozornenie na správnu spisovnú podobu toponyma *Cigeľ* a jeho odvodenín *Cigľan, Cigľanka, cigľansky* (SR 32, 1967, 37–39). Pre dejiny slovenčiny sú významné štúdie J. Vavru o pravidlách slovenského písania z r. 1775 (JČ 12, 1961, 150–158) a o vzťahu P. J. Šafárika k pokusu J. Herkeľa o všeslovanskú gramatiku (*Ján Herkeľ a Šafárikova kritika jeho všeslovanskej gramatiky*, Šafárikovský zborník FF UPJŠ v Prešove 1961, 195–210).

Doc. dr. Jozef Vavro je vedec a pedagóg so širokým jazykovedným rozhľadom slovakistickým aj slavistickým. Zdravotný stav mu však nateraz nedovoľuje intenzívnejšie pokračovať vo výskumnej práci. Pri jeho jubileu mu teda želáme predovšetkým skoré upevnenie zdravia, aby mohol svoje rozpracované diela úspešne dokončiť a obohatiť slovenskú jazykovedu ešte o nejeden závažný vedecký poznatok.

J. Furdík

K. Habovštiaková, *Bernolákovo jazykovedné dielo.* Vydavateľstvo SAV, Bratislava, 1968, 443 strán

Doposiaľ už vyšlo veľa monografií, ktoré si všímali zväčša čiastkové problémy z Bernolákových prác. Habovštiakovej kniha je od r. 1941 prvou veľkou, súhrnnou a vyčerpávajúcou prácou o Bernolákovom jazykovednom diele. Kniha vznikla z autorkinej kandidátskej dizertácie. Je určená vedeckým kruhom doma i v zahraničí. Úlohu, ktorú si v nej autorka postavila: ukázať Bernoláka ako zakladateľa spisovnej slovenčiny, kniha splnila.

Habovštiakovej práca je rozdelená na 4 základné časti: 1. Anton Bernolák; 2. Rozbor Bernolákovho jazykovedného diela; 3. Pramene Bernolákovej kodifikácie spisovnej slovenčiny; 4. Bernolákovo jazykovedné dielo a jeho význam pre ďalší r zvoj slovenského spisovného jazyka. Potom už nasledujú len záverečné formálne partie: zoznam prameňov, resumé, skratky a slovníček. Autorka rozobrala a konfrontovala všetky doposiaľ napísané práce o tejto téme a sama dôkladne preštudovala a podrobne charakterizovala jazykovedné práce prvého kodifikátora spisovnej slovenčiny.

V prvej časti knihy – v životopise – autorka venovala pozornosť bernolákovskej rodine a vyzdvihla skutočnosť, že viacerí jej členovia odišli študovať na vysoké školy a stali sa profesormi, lekármi, advokátmi. Anton Bernolák teda pochádzal zo slovenskej kultúrnej zemianskej rodiny, ktorá sa neodrodila. Svoje znalosti rodného stredoslovenského nárečia si Bernolák prehĺbil a rozšíril na ružomberskom gymnáziu. Napriek tomu, že A. Bernolák mal v živote aj veľa ťažkostí a nepríjemností (súdy s magistrátom mesta Nové Zámky bezpochyby urýchlili jeho predčasnú smrť v 51. roku života), predsa zanechal významné vedecké práce, základný kameň, na ktorom slovenská jazykoveda podnes buduje.

Habovštiaková zhrnula výsledky doterajších bernolákovských výskumov do dvoch výstižných viet: „Bernolákova spisovná slovenčina sa hodnotí ako prechodný, spojovací medzistupeň od spisovnej češtiny k západnej slovenčine... Západná slovenčina [je] akýsi prirodzený prechod od češtiny k strednej slovenčine." Za semenisko novodobého slovenského nacionalizmu Habovštiaková právom pokladá Societas excolendae linguae slavicae – krúžok študentov bratislavského Generálneho seminára. Pri plnom porozumení a spolupráci profesorov boli poslucháči dokonca i skúšaní v štyroch materinských jazykoch Uhorska, v ktorých konali aj kazateľské cvičenia. Na str. 28 autorka hovorí nevhodne o „dekonfesionalizácii". Vhodnejšie by tu bolo hovoriť o odbúraní náboženskej neznášanlivosti alebo náboženského šovinizmu. Kultúrna spolupráca katolíckych teológov s ev. farárom Mošovským to len potvrdzuje. Závažné je aj konštatovanie o slovenskej orientácii vtedajšieho viedenského Pázmánea. A to, že Bernolák nevychádzal len z čisto náboženských a cirkevných potrieb, dokazuje zase skutočnosť, že na stránkach Prešpurských novín sa už pred Bernolákovým vystúpením ozývali hlasy žiadajúce, aby sa písalo kultúrnou západoslovenčinou. Zaujímavé je aj tvrdenie na str. 39: „Prvá generácia bernolákovcov nenadviazala totiž priamy kontakt s českými národnými buditeľmi, ani s inými slavistami." Na konci prvej kapitoly Habovštiaková rozoberá a komentuje i prejavy nesúhlasu, s ktorými sa bernoláčtina stretla.

Jadrom knihy je druhá časť: Rozbor Bernolákovho jazykovedného diela. Zaberá 200 strán. Autorka podrobne sleduje a kriticky komentuje Bernolákove výklady o pravopise, hláskosloví, striedniciach za isté praslovanské hlásky a hláskové skupiny, o kvantite, o náuke o slove a slovných druhoch, syntaxi, tvorení slov aj o slovnej zásobe. Osobitnú pozornosť venovala K. Habovštiaková najmä Bernolákovmu Slováru. – Autorka túto partiu svojej knihy začína závažným konštatovaním: „Anton Bernolák je prvým významným jazykovedcom." Celých 200 strán je vlastne dokazovaním tejto tézy. Bernolákovo dielo autorka posudzuje na pozadí Doležalovej gramatiky. Píše, že skalický rodák Pavol Doležal nevyužil slovenský jazykový materiál v širšom rozsahu. Autorka došla k záveru, že „Bernolákovo jazykovedné dielo je zakotvené v solídnom poznaní slovenského jazyka, jeho kultúrnej minulosti i vtedajšieho stavu. Bernolák poznal slovenský jazyk i jeho nárečovú diferencovanosť" (72). Pri normatívnych prácach vychádzal A. Bernolák zo súčasného jazykového stavu.

Bernolák chcel uľahčiť slovenský pravopis, preto odstránil zbytočné znaky a *y*. Odstránil aj v-clausum, ktoré sa v Čechách udržalo ešte 25 rokov. Habovštiaková vyzdvihla prednosti Bernolákovho pravopisu v porovnaní s ortografiou I. Bajzu. Kladom Bernolákovho novátorstva bolo ďalej zavedenie diakritických znamienok. Predstihol svoju dobu aj rešpektovaním znelostnej asimilácie pri

predponách. Dnešný vývoj slovenského pravopisu mu v tom dal za pravdu. Mýlil sa však pri častom používaní veľkých písmen. Ovplyvnil ho zrejme nemecký pravopis, ktorý bol dokonale vypracovaný a ktorý Bernolák dôkladne poznal. Na str. 91 Habovštiaková konštatuje, že „Bernolák sa síce opieral o pravopisný úzus staršej trnavskej literatúry, ale tvorivo ho rozvíjal a dopĺňal. Vniesol doň premyslenú systémovosť a účelnosť".

V Bernolákovom hláskoslovnom systéme pozorujeme pri samohláskach príklon k západoslovenčine, pri spoluhláskach zas k stredoslovenčine. Bernolák teda nenechal nepovšimnutý výrok slávneho M. Béla, že najkrajšia je práve stredná slovenčina. Pri pravidlách o kvantite samohlások Bernolák vychádzal jednak zo západoslovenského nárečia a jednak zo svojho hornooravského nárečia, ktoré má však porušené kvantitatívne pomery. Pri zavedení mäkkého *ď, ť, ň, ľ* Bernolák vychádzal zo stredoslovenských nárečí. Tento princíp zachovával aj kamaldulský preklad Písma.

Bernolák na rozdiel od svojich predchodcov rozoznáva sedem slovných druhov. Aj zámená delí na sedem skupín. Ako osobitnú skupinu vydeľuje takzvané „kmeňové zámená" typu *našinec, vašinec*. Tu sa zrejme mýlil, lebo ide o podstatné mená. Pri číslovkách Bernolák uvádza len štyri druhy; nespomína druhové a podielové číslovky. Slovesá spracoval tradične, ale snažil sa v duchu ľudovej reči eliminovať pasívne tvary. Pozoruhodne spracoval Bernolák príslovky (len deadjektívne). Člení ich veľmi podrobne. Píše napr. aj o osobitných skupinách prísloviek prisviedčacích, záporných, zosilňovacích a pochybovacích. Habovštiakovej unikla finesa, ktorú Bernolák postihol pri slovenských adjektívach: stupňovateľnosť ich expresívnosti. Predložky Bernolák nazval predstavkami; uvádza ich 31. Podrobnejšie ako v Gramatike ich spracoval v Slowári. Na str. 186 Habovštiaková píše: „Zaujímavé je, že predložku *u* kladie Bernolák v Slowári iba pri životných *(u mňa, u ňekoho bíwať, spať, gesť, u predkow običagné bolo)*, no pri neživotných ju pokladá za bohemizmus a káže miesto *u noh* hovoriť *pri noňách, konča noh, pod nohami.*" Na str. 187 sa dozvedáme, že „základné delenie spojok na podraďovacie a priraďovacie Bernolák ani jeho gramatickí predchodcovia ešte nepoznali". Ale Bernolákova definícia spojok je presnejšia než v starších gramatikách. Citoslovcia zvlášť nerozpracoval, lebo ich z hľadiska kodifikácie nepokladal za dôležité.

Pri spracovaní slovenskej syntaxe sa Bernolák tiež len čiastočne opieral o Doležala. Napr. postrehol, že slovenské *čo* má aj funkciu vzťažného zámena. Väzby slovies v Gramtike sa zhruba zhodujú s väzbami v súčasnom spisovnom jazyku. Ich syntax Bernolák rozdeľuje na 1. väzby s menami, 2. so zámenami a 3. syntax neosobných slovies. Odlišne od dnešného úzu riešil Bernolák záporový genitív.

Tvorením slov sa Bernolák zaoberal najmä vo svojej Etymológii. K problému už pristupoval s oveľa väčšou vedeckou presnosťou ako jeho predchodca Doležal. Habovštiaková upozornila na niekoľko „násilne utvorených" slov typu *Češkiňa, tulákiňa, písmota, mladota*. Ale pri slove *Nemkiňa* sa mýli — to bol na Slovensku donedávna zaužívaný tvar v hovorovej reči. Zaujímavé je aj slovo *Uhrinka*. Iste to nie je synonymum k *Maďarka*. Existuje časté priezvisko *Uhrín*. Pri módnom tvorení neúnosných novotvarov sa Bernolák opieral o české gramatiky: Doležalovu aj Rosovu. Ale mnohé novotvary už v Slowári ani neuviedol. Za nezvyčajné by sme však nepokladali zložené slová *zlatokopec, hrdopýška* (210). Prvé je správne utvorené (ako aj *zlatokopáč*) a druhé sa v hovoro-

vej reči podnes používa. Ako novotvary uviedol Bernolák v Slowári aj poniektoré oravské dialektizmy typu *babsko, krawsko, kapustka, poľovka*. Tento spôsob obohacovania spisovnej slovenčiny bol správny. Na str. 217 Habovštiaková konštatuje, že „v Etymológii spĺňa Bernolák svoje kodifikátorské poslanie najslabšie".

Osobitnú pozornosť venovala K. Habovštiaková Bernolákovmu Slowáru, ktorý právom pokladá za vyvrcholenie Bernolákových kodifikátorských prác a snáh. Habovštiaková konštatuje, že Bernolák využil všetky prístupné pramene, ale opieral sa o ne len čiastočne. Zatiaľ sa nedá jednoznačne ustáliť, či čerpal aj z Lechnického (Hadbavného) rukopisu. Hoci východiskovým jazykom pre Slowár bola kultúrna západoslovenčina, jeho autor sa opieral o nárečový stav na väčšej zemepisnej oblasti, najmä o stredoslovenské nárečia, ktoré poznal z domu a zo štúdií. Tým nepriamo pripravoval cestu pre štúrovskú kodifikáciu. Slowár prezrádza, že Bernolák mal rozsiahle vedomosti o slovnej zásobe slovenských nárečí. Prekvapuje jeho kodifikátorská smelosť, keď miestami ako spisovný tvar uprednostňuje stredoslovenskú podobu slov pred západoslovenskými, napr.: *čmel, perašín, powala;* za rovnocenné pokladá výrazy *resca* (oravizmus) a *kmín* (záp. slov.). Ale oravizmy typu *hafira, kowal* už označil hviezdičkou ako dialektizmy. — Pri porovnaní Slowára so Slovníkom slovenského jazyka Habovštiaková zistila, že napr. slovo *chlieb* je u Bernoláka spracované dôkladnejšie: má bohatšie spojenia a frazeológiu než v SSJ. Ale na str. 253 Habovštiaková zas konštatuje: „Chudobnejší ako SSJ je Slovár aj v škále slov citového alebo expresívneho zafarbenia." — Čo sa bohemizmov v Slowári týka, Habovštiaková o nich píše, že väčšina z nich tvorila organickú súčasť kultúrnej západoslovenčiny. Sú to zväčša odborné a kultúrne slová. Pri preberaní bohemizmov bol Bernolák kritický, lebo „hľadel... očistiť slovenskú reč od nepotrebných bohemizmov" (242). Dôležitá je Habovštiakovej konštatácia na str. 262: „... chyby v Slovári sú vysvetliteľné i tým, že Slováru chýbala Bernolákova autorská korektúra" (vyšiel 12 rokov po jeho smrti).

Tretia časť knihy K. Habovštiakovej má názov Pramene Bernolákovej kodifikácie spisovnej slovenčiny. Autorka v nej postupne preberá kultúrnu západoslovenčinu, Bajzovu slovenčinu (toto je najlepšie spracovaný úsek), slovenské nárečia a naposledy češtinu.

Na problematiku, ktorú zhrnula v tretej časti, narazila autorka parciálne už aj v predchádzajúcich kapitolách. Preto sa poniektoré jej konštatovania v tretej časti opakujú.

Výstižnejšia a stručnejšia je posledná kapitola, ktorá zhrnuje význam Bernolákovho jazykovedného diela pre ďalší rozvoj slovenského spisovného jazyka. Autorka dospela k záveru, že Bernolákove jazykovedné práce sú prvým celostným spracovaním problematiky slovenského spisovného jazyka. Aj dnešní jazykovedci môžu pri svojich výskumoch z nich čerpať a o ne sa opierať. Bernoláčtina bola za čas aj vyučovacím jazykom na katolíckych školách a vychádzala v nej tlačená literatúra. — Bernolákovo jazykovedné dielo našlo pochopenie u Slovincov, Poliakov i v Rusku, len v Čechách nie. Svoje tvrdenie na začiatku knihy, že A. Bernolák je prvým významným slovenským jazykovedcom (59), doplnila autorka na jej konci (358) konštatovaniami, že Bernolák je „zakladateľ spisovnej slovenčiny" a že „od roku vydania Dizertácie (1787) sa datuje existencia spisovnej slovenčiny".

Zoznam použitej literatúry a excerpovaných prameňov dokazuje, že autorka

nastolenú problematiku dobre preskúmala, preštudovala všetku prístupnú literatúru, dokonca aj nepublikovanú. To dodáva jej výskumu a tvrdeniam hodnovernosť.

Nemecké resumé je výstižné a obsahuje len dve tlačové chyby: Na str. 383 má byť: *In den weiteren Kapiteln*, nie „kapitel" a na str. 385 *Dobitkami* namiesto „Dobitkmi". Na str. 380 je problematické spojenie „Vavrinec Benedikti von Nedožier". Správnejšie by bolo *Vavrinec Benedikti von Nedožery*.

Habovštiakovej kniha je cenným prínosom k dejinám slovenského spisovného jazyka. Autorke sa podarilo ukázať Bernoláka a jeho dielo v objektívnom svetle.

M. Hayeková

ROZLIČNOSTI

Väzba druhotnej predložky vyjmúc. – V pravopisnom a gramatickom slovníku *Pravidiel slovenského pravopisu* je slovko *vyjmúc* uvedené s väzbou *niečo*, teda so 4. pádom. Naproti tomu *Slovník slovenského jazyka* (SSJ) uvádza pri predložke *vyjmúc* väzbu s 2. pádom, ale pri predložke *vynímajúc* väzbu so 4. pádom. *Morfológia slovenského jazyka* neuvádza výraz *vyjmúc* ani medzi druhotnými predložkami, ani v kapitole „Vzťah predložiek k ostatným slovným druhom". Pod nadpisom „Prepozicionalizácia prechodníkov" (str. 675) sa síce uvádza medziiným aj záporný predložkový výraz *nevynímajúc (z toho) niekoho/niečo*, ale kladné predložkové výrazy *vyjmúc, vynímajúc* sa nespomínajú. J. Oravec v knižke *Slovenské predložky v praxi* (Bratislava 1968) píše, že prechodník *vyjmúc/vynímajúc* vo funkcii druhotnej predložky je „takmer zaniknutý" (c. d., 219). To je sotva výstižné, keďže druhotná predložka *vyjmúc* je nový výrazový prostriedok. Oravec väzbu neuvádza. Cituje však jeden príklad na záporný tvar *nevynímajúc* so 4. p.: *nevynímajúc jej optimálne stanovište.* V Zaunerovej *Praktickej príručke slovenského pravopisu* (3. vyd., Bratislava 1966, 489) sa *vyjmúc* uvádza s dvojakou väzbou *(niečo, niečoho)*, pričom sa výraz *vyjmúc* hodnotí ako knižný (v zhode so SSJ) a odporúča sa zaň predložka *okrem niečoho* ako lepšia.

Pri uvádzaní väzby druhotnej predložky *vyjmúc* sú teda súčasné normatívne príručky nejednotné. Preto je namieste položiť si otázku, ktorá väzba (so 4. p., či s 2. p.) je pri tejto predložke viac odôvodnená. Ide tu o nový predložkový výraz slovesného pôvodu. Výrazy tohto typu majú obyčajne rovnakú väzbu ako príslušné slovesá. Živo pociťovaný vzťah druhotnej predložky *vyjmúc* k prechodnému slovesu *vyňať, vyjmem* oprávňuje pri tejto predložke väzbu s akuzatívom. Ale väzbu predložky *vyjmúc* nepochybne ovplyvňuje aj väzba synonymnej pôvodnej predložky *okrem*. A tá sa spája s genitívom. S genitívom sa spája aj nový predložkový výraz *s výnimkou*, ktorý je tiež synonymný s predložkami *okrem, vyjmúc*. To sú zasa faktory, ktoré predložke *vyjmúc* „vnucujú" väzbu s 2. pádom.

Čo hovoria doklady? SSJ uvádza dva doklady, ktoré by mali dosvedčovať, že predložka *vyjmúc* sa spája s 2. pádom: *Slovanov nenávidel vyjmúc Poliakov.* (Záb.) *Telesne je zdravý vyjmúc tých pár šedivých fúzov a vlasov.* (Taj.) Ale ani v jednom z oboch citovaných dokladov nie je tvar genitívu nesporný. V oboch prípadoch možno výrazy nasledujúce po predložke *vyjmúc* interpretovať ako akuzatív (porov. *vytrhol mu tých pár šedivých vlasov*). Pravda, v slovníkovom materiáli Jazykovedného ústavu sú aj nesporné doklady na väzbu *vyjmúc* s genitívom: *U nás vyjmúc dvoch-troch starších firiem všetko je nové.* (Čajak) *Už týždne, ako sme nevideli peknej tvári* (!), *vyjmúc Roziny.* (J. Hrušovský) Je však doložená aj väzba s akuzatívom: *Základnou zásadou inštrukcií nech je ústavu nemeniť, vyjmúc prípad jej zlepšenia.* (Rapant)

V úze jednotlivých autorov sa teda predložka *vyjmúc* spája s genitívom i s akuzatívom.

Zo všetkého, čo sme povedali, vychodí, že obe väzby sú v spisovnej slovenčine oprávnené: *vyjmúc niečo/niečoho, niekoho* (4. i 2. p.). Dávali by sme však prednosť väzbe s akuzatívom, a to z týchto dôvodov: Živo sa pociťuje súvislosť predložky *vyjmúc* so slovesom *vyňať, vyjmem,* ktoré je prechodné. Paralelné predložky *vynímajúc, nevynímajúc* sa tiež viažu s akuzatívom. Väzba s akuzatívom je od r. 1953 kodifikovaná Pravidlami slovenského pravopisu.

Záverom treba ešte povedať, že predložka *vyjmúc* patrí do najnovšej vrstvy sekundárnych predložiek. Používa sa najmä v odbornom štýle popri základnej predložke *okrem.* Zriedkavejšie sa s ňou stretneme v beletrii.

Š. Peciar

Design — priemyselné výtvarníctvo. — Jedným z novších slov, ktoré sa dnes často používa, je slovo *design.* Slovo je anglického pôvodu, pričom jeho správna výslovnosť je *dyzajn.* K nemu patrí odvodené slovo *designer* na označenie osoby, ktorá sa zaoberá designom. O čo ide pri designe, to nám veľmi dobre vysvetľuje tento krátky úryvok z článočku Kvalita v tvare v časopise Televízia 1969, č. 51, str. 4: „Design a opäť design. Stretávame sa s ním čoraz častejšie. Aspoň so slovom. Ale čo sa za ním skrýva, to si vie predstaviť iba niekoľko zasvätených. Lebo design, alebo po našom priemyselné výtvarníctvo, je čosi, čo obsiahne alebo by malo obsiahnuť prakticky celé naše hmotné prostredie, v ktorom sa pohybujeme, v ktorom žijeme."

Máme tu na jednej strane slovo cudzieho pôvodu, na druhej strane domáci synonymný ekvivalent. V prospech cudzieho výrazu *design* by mohla hovoriť napr. tá jeho výhoda, že je to jednoslovné pomenovanie (tento moment je neraz veľmi dôležitý pri vzťahu domácich a cudzích slov). Slovo *design* nie je však významovo priezračné, čo pôsobí isté ťažkosti pri jeho používaní. Sú pri ňom aj ťažkosti s pravopisom a výslovnosťou. Slovo sa v písme končí na neobvyklé spojenie písmen *gn* a je tu rozdiel medzi pravopisom a výslovnosťou, čo je istý „kameň úrazu" mnohých cudzích slov. Neraz sa aj chápe mylne ako slovo francúzskeho pôvodu, čo vedie k ďalším komplikáciám pri jeho výslovnosti. Isté ťažkosti sú aj pri slove *designer.* Popri podobe *designer* sa stretávame niekedy s podobou *designér* (utvorenou analogicky podľa iných slov na *-ér,* napr. *aranžér, režisér* a pod.), čiže aj tu je kolísanie, ktoré nie je vítané, lebo vedie k neistote pri používaní tohto slova.

Aj keď nezastávame mienku, že v prípade existencie synonymných domácich a cudzích slov treba vždy jednostranne uprednostňovať za každú cenu domáce pomenovania, zdá sa nám, že v našom konkrétnom prípade je na mieste dať prednosť domácemu pomenovaniu *priemyselné výtvarníctvo.* K nemu patrí ako označenie osoby pomenovanie *priemyselný výtvarník,* resp. *priemyselná výtvarníčka.* Aj tieto pomenovania sú dobre utvorené, sú významovo priezračné a pri ich používaní niet nijakých ťažkostí. Pravda, aj v tomto prípade posledné slovo majú používatelia jazyka, ktorí rozhodnú, ako sa budú v budúcnosti uvedené výrazy používať.

L. Dvonč